

הירחון לספרות

שנתפנון

• חברה • ביקורת • תיאטרון • אמנות •

שנה י"ג, גליון 119, כסלויטבת תש"ן, דצמבר 1989, 10 ש"ח

יצחק נבון בשיחת החודש

זוה שמיר:

שירי אהבה של אלתרמן הצעיר לחנה רבינא

דחף הכתיבה לא מרפה ממני

החרות — הכורח הבלתי- ימודע

מרים איתן
פואמה —
במלאת שנה
(למותו של דב איתן)

זכרונות מזכירו של סטלין
— בוריס באז'אנוב

בריה"מ עליסך שנות ה-90

א. ברנשטיין • ווסנסנסקי • מזירוב • שאחורדיאב • זכרוב • פטרנקו • אי"גי • יסוצקי • סלע • זך • י. יצחקי
אורי אריה • בקר • מילמן • קלדרון • מלמד • ר. גיל • ק. נסים • ס. שכר • א. אור • ד. דנה • ח. עינת • י. כפרי
א. חותן • ר. מאיר • בסר

חדש!

עודד פיינגרש. ציורים *Feingersh*

הקדמה: ד"ר גדעון עפרת

ספרית מעריב

לכבוד עודד פיינגרש

רחוב מנורה 15 ת"א, מיקוד 69416

נא לשלוח לי את הספר במחיר של 44 ש"ח

מצורף בזה צ"ק.

שם _____

כתובת ומיקוד _____

מס' תעודת זהות _____ חתימה _____

25 שנות ציור.

כריכה קשה, 192 עמודים,

210 צילומים

בריה"מ על סף שנות ה-90

מחר מיחד

יצחק נבון:

הדחף לכתיבה אינו מרפה ממני.

שיחת החודש

עם יעקב בסר.

זיוה שמיר:

הגבירה בארגמן ובבלזאים –

על שירי האהבה של

אלתרמן לחנה רבינא.

מרים איתן:

במלאת שנה; טאומה

שנה למותו של דב איתן

דוד מלמד:

קללת מתילדה אורין

רחל גיל:

ללקט פרוזי דברים שונשטבשו

לכבוד ת"ד 16452, ת"א
הנני מבקש להיות מנוי על "עתון 77"
לשנת 1990
שם ומשפחה _____
כתובת _____
טלפון _____
מצורף בזה שיק על סך 65 ש"ח עבור 10 גליונות, כולל משלוח
חתימה _____ תאריך _____

שירה וסיפורת: צבי עצמון; כמו קינה; שיר 7
טובי לין קמנץ; שירים 9
צפורה חנה לירד; ציפור הדממה יורה; שירים; דרור אלימלך; שירים 13
גיל הראבן; שירים 14
מרים איתן; במלאת שנה; פואמה 18
דוד מלמד; קללת מתילדה אורין; סיפור 44
רחל גיל; ללקט פרוזי דברים שונשטבשו; סיפור 46
מאמרים ומסות: אהרן הראל; ברלין – ירושלים 1989 5
איל מגד; דרך הטלפון (לזכרו של דב איתן) 19
זיוה שמיר; הגבירה – בארגמן ובבלזאים (שירי האהבה והערצה של אלתרמן הצעיר ל"גברת הראשונה") 20

מדור מיוחד: בריה"מ על סף שנות ה-90

ידידיה יצחקי; כשל המרקסיזם 22
אורי ברנשטיין; שלושה שירים מרוסיה 25
אנדרי וזניסקי; קריאת האגם; מרוסיה; יעקב בסר 28
אנדרי וזניסקי; לב אכילס שלי; תרגם; נתן זך 29
אלכסנדר מזירוב; הקדשה על ספר; מרוסיה; יעקב בסר 29
בוריס באזנוב; הקרמלין, שנות העשרים (זכרונות מזכירו של סטאלין) מרוסיה; יהודה גור-אריה 30
טופיק שאחורדיאב; החרות – הכורח הבלתי-מודע; מרוסיה; ירון בקר 34
מרק זכרוב; אנחנו הסטאליניסטים; מרוסיה; ירון בקר 35
ליאניד אבליקין (ס. ראה"מ בכריה"מ); אנו חיים לא יותר גרוע מאשר אנחנו עובדים; מראיין; ליאניד פלשקוב, מרוסיה; ירון בקר 36
גריגורי פטרנקו; פואמה; תרגם בעזרת המשורר – נתן זך 37
גנאדי אייגי; שירים; מגרמניה ומצרפתית; נתן זך 39
ולאדימיר ניקולאיב (ס. עורך ראשי של "אוגונויק"); "אוגונויק" – פרסטרויקה בתוך עתון; רשם; נסים קלדרון 40
ולאדימיר ויסוצקי; שירים; מרוסיה; יגאל מילמן 41
אמנון סלע; אבוקה ואבק 42

שיחת החודש עם יצחק נבון – ס. ראה"מ ושר החינוך והתכרות: הדחף לכתיבה אינו מרפה ממני.

ביקורת ספרים: קובי נסים על "ציכוב" לא. טרויאיה 6
ידידיה יצחקי על "עוד חוזר הניגון" לזיוה שמיר 7
ספי שפר על "כף הקלע" לאריה סיון 8
אמיר אור על "שירים סאפיים" לאלזה גידלוו 9
רחל דנה על "זכר ושכחה" למחמוד דרוויש 10
קובי נסים על "שירים שקטים כרשת ג'" לצביקה שטרנפלד 10
רחל דנה על "צבעונים אחינו" לעמוס קינן 11
חיים עינת על "הסיפור של מייטה" ל.מ. ו. יוסה 12
רחל גיל על "קרב יום" לעומר ברטוב 12
יהודית כפרי על "אור כלאו" למירה מאיר 14
איל דותן על "גורל הגן" ליאיר הורביץ 15
המדורים הקבועים: לפי שעה – מדור העורך 4
המלצת "עתון 77" 4
רבקה מאיר; על שתי תערוכות-נעמי שלו ושרה ארמן 5

ITON 77
Literary Monthly

In collaboration with Beit-Berl
Editor: Jacob Besser
Assistant Editor: Amela Einat
Managing Editorial Board:
Shimon Ballas, Josef Gorni,
Aharon Harel, Sasson Somekh,

عئون 77
مجلة أدبية شهرية

بجورها; يعقوب بئر
المحررة المساعدة: عميلة عينات
هيئة التحرير: شمعون بلاس, يوسف جوتي,
ساسون سوميخ, زيفتا شمير, اهرن هارنيل

בסיוע: משרד החינוך והתרבות, המועצה לתרבות ולאמנות הסתדרות העובדים הכללית, המרכז לתרבות ולחינוך
המערכת והמנהלה: ת"ד 16452 ת"א, טל' 03-456671
המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות
המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוטלת.
הפונים למערכת מתבקשים לטלן אך ורק למס' 03-456671.
חומר יש לשלוח רק בדואר רגיל, כשהוא מודפס ברווח כפול על צד אחד של הנייר. פנישות עם העורך רצוי לתאם מראש.
סדר, צילום: דפוס מופת רוזמרין בע"מ
לוחות: אורניב
הדפסה וכריכה: חבי הכורכים

שנה "ג ג" 1990
כספח שבט חשו
דצמבר 1989

ירחון לספרות ולתרבות בשיתוף עם "בית ברל"
עורך: יעקב בסר
עוזרת עורך: עמלה עינת
מערכת: שמעון בלס, יוסף גורני, אהרן הראל, זיוה שמיר, ששון סומך.
מועצת מערכת: יצחק אורבך, אורפז, גילה בלס, יוסי הר, אהרן וייזנברג, א.ב. יהושע, עוזר רבין, ש. גיורא שוהם, אנטון שמאס.
מזכיר המערכת: מיכה בסר
ניקוח: שמואל רוגלנט
המחיל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות והתרבות בישראל – עמותה

הערת המערכת:
הופעת הגליון
התאחרה
עקב תקלה טכנית.

הופיע
בימים
אלה!

עמוס לויתן
קרט
ספר שירים
חוויה של ניסוח
עשיר ומדויק
ספר חובה
לחובבי שירה

בספרי
"עתון 77"
צ'ריקובר
מוציאים לאור

צפרא טבא — שנות התשעים

הדורות הבאים יקנאו בנו ויגירו — באיזו תקופה נפלאה הם חיו. אנו שראינו בניצחון המלה, ובניצחון המחשבה ההומנית — שיכלה לדספוטיות המתאבן והאכזר שבמסווה המרקסיזם.

רק לפני מאתיים שנה, ומה הן מאתיים שנה בהיסטוריה? — נפלה המונרכיה האכזרית בצרפת, ומאז, ואולי עוד לפני כן, שואפת אירופה ועמה האנושות כולה למימוש סיסמתה של המהפכה הצרפתית — חופש, שוויון ואחווה.

המהפכות הסוציאליסטיות שנכשלו בראשית המאה באירופה (כהונגריה, כבולגריה ובגרמניה), וזו שכביכול הצליחה, היו צוקים, ערוצים וגם אבני-נגף בנתיב המוליך למימוש של חלום זה של חופש, שוויון ואחווה.

אין כל אפשרות לנחש איך היו מתפתחים פני הדברים, לולא פריצתה של מהפכת 1917 בעיצומה של מלחמת-העולם הראשונה; מלחמה שהתישה את רוסיה ובלמה את התפתחותה של תנועת העובדים בעולם המערבי על-ידי הסטת תשומת-הלב אל הלאומנות המקצינה.

אין אנו יודעים איך היה נופל דבר, לולא היו מעצמות המערב ופולין של פילסוצקי מתערבות במהפכה וגורמות על-ידי כך לפתיחתו של העידן הקצר אך הקשה בתוצאותיו של "הקומוניזם המלחמתי"; עידן שיש הרואים בו את השגיאה הגורלית שהציבה את הבסיס לדיקטטורה הצבאית של המפלגה. אולי, טוענים, היה נכון יותר לו השכיל לנין לתמוך בקונסקי, לו ניסה להוליך את ממשלת קונסקי לקראת שלום ברסק-ליטובסק במקום לגרום למהפכת אוקטובר. ואולי דווקא בתהליך כזה היה בלתי-אפשרי לשים קץ למלחמת-העולם השנייה?

אין-שלא-יהיה, היום אנו מתכוונים בכאב מהול בשמחה בשינויים החלים בכריה"מ. שמחה בשל עצם המהפך, וכאב העולה מקבריהם של מיליוני הקרבנות, מקבר האחים של התרבות היהודית, וראשית של התרבות שנכתבה בידי ושנכחדה על-ידי איוואן האיום המודרני הזה — סטאלין שהגיע לאן שהגיע מבלי שנמצאו, כביכול בימיו אנשים אמיצים דיים שסיררו את מחלצות התבונה השקרית מ"המלך" האכזר, האטום והמפורע. והנה מסתבר כיום שהיו והיו טרוצקי, בוכארין וזינובייב, הנהגת הצבא ומנהיגות המפלגות האחיות, ומאוחר יותר — אנשים קרובים לסטאלין שהעזו למתוח ביקורת, כמו קירוב, למשל, ושנרצחו או מתו בגולאגים השונים מוות של ריקבון איטי. אנשים אלה פנו אל העם, והעם שמע את הקולות אבל לא השכיל להבין מאין הם באים ומה הם אומרים. העם

שמע צליל, אבל לא פיענח את תוכן המלים ועל-כך שילם ביוקר, ועדיין הוא ממשיך לשלם.

"אנו חוזרים אל לנין, אל שלושת הסיסמאות של המהפכה: בתי-חרושת לפועלים, אדמה לאיכרים, השלטון למועצות. זה סודה של הפרסטררויקה" — אומר ולאדימיר ניקולאייב, ממלא מקום העורך הראשי של "אוגוניוק", בטאונה המובהק של הפרסטררויקה, המופיע ב-4,000,000 עותקים, (יכול היה להופיע ב-7,000,000, אלא שאין כנמצא מספיק גיר. שהרי ידוע שרוסיה סובלת מחוסר של יערות ועצים לתעשיית נייר — מוסיף הדובר בחיוך אירוני).

"מכאן מתחיל הכל מחדש. אין יודעים עדיין לאן תוליך התחלה חדשה זו, אך מה שהיה, שוב לא יהיה".

מה אתה רוצה בעצם? אמר לי יבטושנקו.

נכון שהאנטישמיות מרימה ראש, שהלאומנות חוגגת, שמופיעים כל מיני סימנים פרברטיים. מה הפלא? — הרי הפרסטררויקה שלנו היא כמו נהר הרים עז-זרם, ובעת גאות וסערה כשהכל גועש בו, כל הפסולת, הזבל והטינופת שבתוכו צפים.

כל הזבל, תוך כתיבת שורה זאת, אני רואה את צ'אושסקו עומד על מרפסת בית-המפלגה ומנסה לנאום, כשהפגנת הרבבות שנועדה לתמוך בו הופכת להפגנת מחאה ומשסעת את דבריו. תוך-כדי נאומי חל המפנה הפתאומי האמיתי. המרד שבתוך מחנה העבדים, בתוך הרוב הדומם האטום שפתח לפתע את פיו, ובעצם פתחון פיו סתם את פי העריץ המתחזה.

שם ברומניה, דווקא שם משלמים את המחיר המלא. שם בניגוד לפולין, לגרמניה, להונגריה, לצ'כיה, לא קמה מנהיגות בטרם הסערה שתכין את "הפורומים" המתאימים הדרושים — האידיאיים והאירגוניים.

לכן, הדם והרצח. בשמץ של לצון, ניתן לומר משהו בהקשר זה גם לעצמנו, גם לרוב הדומם והאטום שלנו — מלה חוסכת דם!

ומדובר, כמובן במלה כמטאפורה המחברת שני שדות סמאנטים שונים, עד מנוגדים. זה סוד סודה של הדמוקרטיה האמתית. ועוד מלה שתיים על המערב. לו אני המערב, לא הייתי מסתובב מדושן עונג על רקע האירועים אצל ה"שכן", וזה מכמה טעמים:

אין למערב במה להתגאות, לא בתחום הביטחון הסוציאלי שהעניק לתושביו, לא בתחום המוסרי, ועיקר העיקרים — לא במלחמות העקובות מדם, כולל זו שהביאה אתה את האימה מכין שואות העם היהודי.

סיסמת המהפכה הבורגנית — חופש, שוויון ואחווה — טרם

התממשה במערב, למרות שנוסחה על-ידי הבורגנות הליברלית. וההישגים המסויימים בתחום זכויות האזרח, הביטחון הסוציאלי ויום העבודה כן שמונה השעות, הושגו תוך מאבק קשה בין מעמד הפועלים לבין הבורגנות, רק כאשר האחרונה שנסוגה וויתרה בסופו של הקרב בהשפעת הרעיון הסוציאליסטי.

האם ניתן לסיים רשימה שעל-סף שנות ה-90, מבלי לומר משהו על מצבנו הפוליטי, חברתי מוסרי תרבותי?

התחושה היא, שבניגוד לעמי אירופה המזרחית, אנו איננו מגיעים אל העשור החדש כנושאי רעיונות חדשים.

תהליך השלום קפוא. רק פתי מסוגל עוד להאמין שהנהגתו הנוכחית של הליכוד תאזור עוז לקראת צעד קובע המתנה בוותרים טריטוריאליים הכרחיים ומשמעו-תיים.

לצעד כזה לא די במחנה "שלום עכשיו". הרכ הדומם, חייב, לצורך זה, לצאת מאטימותו, לצאת אל הרחוב לפתוח את פיו ולומר את המלה המכריעה. בלעדיה לא ישתנה דבר.

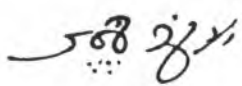
אנו באים אל סף שנות התשעים כחברה מכורסמת על ידי הכיבוש. כמו ירינו אנו קורעים את עצמנו לגזרים בשטחים.

ומדובר לא רק במצב הקרוי כטחוני, אלא גם במצב החברתי — ב"קו העוני", וגם במצב המוסרי — במשפטי חיילים מחטיבה זו או אחרת, חיילים אשר מפקדיהם מקבלים מינויים חדשים במקום לתת את הדין על אחריותם למתחולל בחטיבותיהם, כמו המח"ט הסגול של החטיבה הסגולה, למשל.

התחום היחיד בו אנו יכולים להשתבח, הוא תחום הספרות. ביחס אליו היה העשור פורה. במרוצת שנות ה-80 הופיעו ספרים רבים — טובים ואף טובים מאד. השירה התחזקה בנדבכי יצירות חזקות. סיכום העשור בתחום זה, יתבטא, כמיטב יכולתנו, בגיליון הקרוב של עתוננו.

ובאשר אלינו — "עתון 77", אנו מסכמים את העשור בסיפוק. הסרנו מעלינו את סכנת הקיום, יצאנו ממשברים כלכליים חמורים. העשרנו, כך אני מקווה, את תכניו של העתון, ובדרך זו תרמנו משהו לספרותנו ולתרבותנו. ובאלה הרי תקוותנו.

שכן רק אם תהיה ספרותנו חזקה, אמיתית, דוברת את האמת הפנימית שלה, יובטח עתידנו כאן. על המלה שהיתה ראשית הכל — נחיה או נחלד.

המלצת "עתון 77"

דוד שגיב: מילון ערבי-עברי; הקדמה: פרופ' ששון סומך; שני כרכים; שוקן.

ברטולד ברכט: סיפורים מלוח השנה; מגרמנית: רוני לובייניקר; ספרית פועלים.

עמוס קינן: צבעונים אחינו; כתר.

עכשיו או לעולם לא; דיוני מפא"י בשנה האחרונה למנדט הבריטי. עורכים: מאיר אביזוהר, אבי בראלי; בית ברל.

זינובי זיניק: גומחה בפנתיאון; מרוסית: יעקב שרת; עם-עובד.

מירה מאיר: אור כלוא; שירים; ספרית פועלים.

בן-עמי שרפשטיין: טבעה האוניברסלי של האמנות; עם-עובד.

יהושע בר-יוסף: הדג והיונה; מעריב.

אברהם שטאל: עברית מדוברת; מילון אטימולוגי בסיסי; דביר.

משה אטר: עברית שפה חיה; הקדמה: משה שמיר; ש. פרידמן.

עפר שלח: גוף שני; זמורה-ביתן.

א. הגורני-גרין: סיפורת בתימינו; אור-עם

דוד פוגל: תחנות ככות; הספריה החדשה; הקיבוץ המאוחד; סימן קריאה

ויליאם שקספיר: הסוחר מונציה; נוסח עברי: אברהם עוז; הקיבוץ המאוחד המועצה הציבורית לתרבות ולאמנות המפעל לתרגום ספרי מופת

פייר פאולו פאזוליני: חיים אלימים; מאיטלקית: מירון רפפורט הספריה החדשה; הוצאת הקיבוץ המאוחד: ספרי סימן קריאה

ק. צטניק: השעון; הקיבוץ המאוחד

עמלה עינת: צריך ל... אירורים; רנה גינוסר (לילדים); ספרית הפועלים.

על שתי תערוכות

נעמי שלו הציגה במוזיאון הרצליה פיסול, שבעיקרו משלב אלמנטים גיאומטריים, מלבניים ורבעיים, עם דמות (קטועת איברים) המצויירת עליהם, בעצם כצורה כמעט מופשטת.

המבנים הגיאומטריים ניצבים בחלל או נתונים במסגרות מתכת, שמשולבות בהן מראות או זכוכיות, המשקפות את הדמות המצויירת.

עבודה חריגה מן המכלול הזה היא סדרה של קוביות קטנות (גובה 7 ס"מ), ערוכות בזוגות (האחת מעל השנייה), מסודרות על הרצפה בשורות. בקטנות יש משהו המזכיר את העבודות הזעירות של ג'ואל שפירו, ואולי דווקא היעדר הדמות המצויירת יוצר אסוציאציה של דמויות קטנות, של גוף וראש.

(תמונה בעמ' 13)

נעמי שלו:
ללא כותרת V (פרט)
עץ צבוע, מראה וכחול

שרה ארמן מציגה את תערוכת היחיד השנייה שלה בגלריה זו, לאחר חמש שנים. הציור שלה השתנה במהלך שנים אלו מתאור ישיר של גוף, לקומפוזיציה מורכבת, המשלבת מושאים של טבע דומם (כיסא, עציץ וכד') עם משטחים ציוריים. יש בציור איזכורים וציטוטים ישירים לתולדות האמנות המודרנית, מגמה הרווחת בציור של שנות ה-80.

האקספרסיביות הציורית והצבעונית מושקטת על-ידי המשטח העליון של הציור, בעיקר באפורים שבהם.

"עתון 77" בן "ג"

צוותא 2 מארח לרגל חגיגת הבר-מצווה של "עתון 77":

ליאורה ריבלין מתוך "מפו עד שם".

קטעים מתוך "חשבונית הנפש" - פארודיה סטירית נוגה של דן הורוביץ.

הופעת זמרים. קריאת משוררים. דברי סופרים אל תוך הלילה.

כיבוד.

4/2, 9.30 בערב. צוותא 2, אבן-גבירול 30, ת"א הכניסה לפי הזמנות.

צ'ופר לחותמים!

כל החותם על "עתון 77" בין ה-1.1.90 וה-1.4.90 יקבל הדפס משי צבעוני (68x48 ס"מ) של עודד פיינגרש, בחתימת ידו.

ברלין-ירושלים 1989

ברלין. נובמבר 1989. שבת בבוקר. מליון בני אדם עושים דרכם ממזרחה של העיר לחלקה המערבי. מי ברגל ומי ברכב. מי על כיסא גלגלים ומי משרך דרכו על קביים. רוצים לטעום טעמו של החופש. שירת "נמלים" עבותה וארוכה סותמת את כל המעברים.

איי-אפשר לעצור בעדם, שום גדר ושום צבא. עוצמה שאין כדוגמתה. אתה תמה היכן היו כל אלה במשך כל שנות השלטון הדיקטטורי. כיצד נתעוררו כל אלה, אחוזי-יד-ביד ברגע שנפרץ האפיק לחופש האדם. כך, פתאום. בשבועות מספר, בימים.

רחובות ברלין המערבית סתומים באנשים. איי-אפשר לעבור ברחוב. איי-אפשר להיכנס לחנות. הכל "נטרף" במבטי עיניים. השמש מאירה על שני צידי העיר וממסה את השלג הכבד שירד בלילה. אותה שמש, אותו חום, אבל בכל אופן שונה מאד בצד אחד של החומה.

במזרח ברלין הכל שקט. דממה כמו עיר רפאים. כולם בצד השני. אפילו מצבת הזיכרון הענקית שהקימו הרוסים בפאתי העיר לאחר מלחמת-העולם השנייה, גם היא שוממה. בעבר הלא רחוק היו מבקרים כאן אלפי אנשים. עכשיו רק מעט תיירים. כוודדים. נדמה כי התושבים רוצים למחוק כל זכר מהמטטר הישן. לא עוד כיבוש רוסי. לא עוד קומוניזם. עכשיו הם רוצים לנשום מלוא ריאותיהם את רוח החופש.

ליד חומת ברלין, משני צידיה, מצטופפים אלפי תושבים לעצרת משותפת. מחאה. קריאה לחופש, אין הם מסתפקים במה שניתן להם, הם רוצים יותר ויותר. אמנים, סופרים, אנשי-רוח מהמערב ומהמזרח מופיעים על הבמה המאולתרת. הזמר רולף ביהמן שעזב את ברלין המזרחית בעת המשטר הקודם חזר עתה ומנגן ושר משיריו. הוא קורא לקרנץ להתפטר. לגבוי מייצג קרנץ יותר מידי את השלטון הקודם. לחקור את אנשי הפוליטביורו. להעמיד לדין את האחראים לדיכוי האדם. שיר מחאה קיצוני נגד מנהיגי גרמניה המזרחית שעדיין בשלטון. הכל משודר במלואו בטלוויזיה המזרח-גרמנית. ללא צנזורה. ללא התערבות חברי הועד המנהל של רשות השידור. אחר-כך מסבירה לי המלווה המזרח גרמנית, כי יותר ממה שהם מרוצים מהמהפך שנתרחש הם גאים עתה בחופש הדיבור ובחופש הביקורת. לא תהיה יותר צנזורה על שום דבר, היא אומרת, לא ברדיו, לא בטלוויזיה, לא בעתונות. כל זה בברלין.

ארץ משחררת יושביה ויוצריה.

ירושלים. נובמבר 1989. יום שלישי אה"צ.

נציגי הליכוד והמפד"ל בוועד המנהל של רשות השידור פוסלים את השירים "אחרינו-המבול" ו"חד-גדיא" של נורית גלרון וחווה אלברשטיין. אין הם רוצים לשמוע ולהשמיע שירי מחאה ברדיו ובטלוויזיה. אין הם רוצים מחאה נגד מה שקורה לנו, נגד המציאות האיומה בה אננו נתונים. אין הם רוצים להבין את כאבן של הזמרות - של רבים מאיתנו. להם טוב המצב של היום - לא להזהיר, לא להתריע, לא לדבר.

אין זה משנה כרגע שהחלטה אינה חוקית ושהיא לא תבוצע לעולם. אולם, כמה עלוב ומבזה המחזה הזה.

בעולם מתנער ומשתנה, כאביב עמים חדש, בו זורקים את כל הקיצוניים והשמרניים למזבלות ולביב שופכין ללא תקומה ועתיד, בו הם הופכים ללעג ולקלס, מוחרמים ומנוודים; ואתה צופה על המתרחש כמו כסרט טבע בו רואים את המדבר המתעורר אחרי הגשם הראשון - את הפרחים הצצים מבקיעי האדמה, את הפרפרים המעופפים באוויר ואת החיים המתפרצים אחרי התרדמה הארוכה; אצלנו - אין כל חדש. אין אלפים ברחובות, נעלמו ארבע מאות אלף האיש שהפגינו נגד מלחמת לבנון. יש איזו שתיקה רועמת. וכאשר מתעוררים הראשונים ששרים במחאה, מנסים לפסול את קול זעקתם. כמה עצוב וכמה עלוב.

ארץ אוכלת יושביה ויוצריה.

נעמי שלו
במוזיאון הרצליה
(נובמבר-דצמבר
1989)

שרה ארמן
בגלריה
"טובה אוסמן"
בתל-אביב
(14.12.89)
(3.1.90)

צ'כוב – מתעב המילים הנמלצות

בן ארבעים וארבע ומחצית השנה היה צ'כוב בשעת מותו במוסקבה של 1904. שחפת ריאות קשה הציקה לו שנים ארוכות ותחושת המוות הקרוב מאד רדפה אותו בשנותיו האחרונות. וכאילו אין די בסבלו זה, באו ייסורי הטחורים ומיררו אף הם את חייו. ועל אלה נוספו ייסורי המצפון ורגשי האשמה שלו, אם כי אפשר שדווקא הם שחזקו את ידיו. על-אף כל אלה, בר-מזל היה צ'כוב סיים את לימודי הרפואה שלו ואף תיפקד כרופא במשך כמה שנים. למרות שלא היה שלם עם עצמו כ"ד"ר לרפואה-אנטון צ'כוב", מצא הצעיר הרפואי צידוק הומני, ולא פעם אף נטל עליו מרצונו את דגל השליחות הציבורית. כך למשל, היה טיפולו בהמוני איכרים בעת מגיפת החולירע. אבל את זהותו העצמית המלאה מצא צ'כוב רק כסופר שבו ועל-אף שמעבר הזהות מן הרופא אל הסופר לא היה חלק, הצליח להתפרנס היטב מכתבתו ומפעל חייו כלל יותר ממאתיים-וארבעים סיפורים, ורבים מסיפוריו וארבעה ממחזותיו זכו להצלחה כבירה עוד בימי חייו. הוא היה דמות עורצת, מוקד משיכה ללא מעט נשים. ועל-אף כאביו הפיזיים, משך נמרצות בעול משפחתי כבד – בילדותו, תחת שבטו של אב עריץ, דוגמטי ומטיף מתחסד, ואחר-כך כמפרנס המשפחה כולה. כאחוז תזוית יצא למסעות ברחבי רוסיה ומחוצה לה (צרפת ואיטליה).

די בנתונים אלה המתמזגים באדם אחד, ובפרט כשמדובר ביוצר ענק, כדי להזמין ביוגרפיה מרתקת. כשכתב אנרי טרואיה את הביוגרפיה שלו על צ'כוב (שנתפרסמה בצרפת ב-1984), היה בן למעלה מ-70, סופר מוכר (פרס גונקור) וביוגרף מנוסה (דוסטויבסקי, טולסטוי ועוד). בנוסף לעושר הפרטים הביוגרפיים הנמסרים בביוגרפיה שלו, טיפל טרואיה בבהירות בתפיסתו הפואטית של צ'כוב והרבה לחתור להנמקות פסיכולוגיות למהלכיו השונים. למרות כל זאת אין סך כל הפרטים מעלה מרקם שלם של דמות חיה. מגוף הספר ומהערות שבסופו, מתקבל הרושם שטרואיה נסמך

אנרי טרואיה;
צ'כוב, ביוגרפיה;
תרגום מצרפתית;
אביטל ענבר;
עם עובד;
1989;
333 עמ'.

המילה האחרונה,
נאמרת בצל
המוות.

בראש וראשונה על אוצר בלום של איגרות – חילופי המכתבים בין צ'כוב לבין מקורביו משנתו השבע-עשרה ועד לשנת 1904, שנתו האחרונה. מרבית דמויות הלוויין משורטטות בספר, אולי משום-כך בכמה קווי אפיון בולטים בלבד. יתכן גם שעובדה זו נובעת משום ריחוקן של צ'כוב מבני משפחתו ומקורביו משך פרקי זמן ממושכים, אם בשל מסעותיו ואם בשל שינוי מקום מגוריו. אלא שכך או כך, חסר ההקשר המנטלי של צ'כוב לסביבתו, לחברה בה חי ולאנשים בהם פגש.

הקשר המשפחתי

סבו של צ'כוב היה אריס שפדה את עצמו. אביו שלח את ידו ללא הצלחה במסחר, ואת לשונו כדרשות דתיות-דוגמטיות-מניפולטיביות כשהוא אינו חוסך את נחת ורועו מבני-ביתו. "הפתח מן האב ליכד את צאצאי המשפחה" (22). האחים נשענו על אנטון והוא קיבל זאת. האחות הקריכה את עצמה לטיפול בו ובמשפחה ותבעה בתמורה תלות והתמסרות גם מצידו של אנטון כלפיה. היא קוותה לנצחיות רווקותה ולא השלימה עם נשואיו לאולגה קניפר, הגם שהיתה זו חברתה. דמות האם כאילו לא קיימת בזכות עצמה, אלא כתירוץ לסחיטה רגשית או לרגשי אשמה. כאילו אינה מסוגלת לעמוד ב"תלאות" החיים, אבל בעצם האריכה ימים עוד 15 שנה אחרי מות בנה אנטון. מאביו התייתם אנטון צ'כוב בהיותו בן 38. וזו לשונו של טרואיה בהתייחס אליו: "האב הזה, (אנטון) חשבו לכובה נפוחה מחשיבות... האם לא הטביע חותם באופיו שלו? וכי לא בתגובה לצדקנותו הקטנונית, לסמכויותו הקפדנית ולדברנותו הנמלצת גיבש אנטון, כבר באביב ימיו, את ספקנותו הדתית, את נטייתו לפשטנות ואת צניעותו ביחסי אדם עם חברו וכתיבה?" (207). "ככל דבר, כך נדמה, נקט את הגישה המנוגדת לדרכי אביו... מופת אישי על דרך השלילה... אך יתכן שצ'כוב חש לאביו, שהיה לצנינים בעיניו תמיד, חוב גדול יותר מאשר לבני משפחתו האחרים. זרעו של כל אשר חווה, של כל אשר כתב, טמון היה בילדותו, בצל קורתו של האב" (208).

פחד המוות והתפיסה הרומנטית: טרואיה משקף בכתבתו את מודעותו של צ'כוב לעובדה שלא יאריך ימים, ונוטה לתלות בכך את קלילותו ביחס לנשים. פלירטיים מודמנים – כן; נישואין – לא; לשם מה? רק יכבידו על חייו כסופר. לכן מתקשה טרואיה להבין את נישואיו של צ'כוב בערוב ימיו על-אף לחצי ההתנגדות של אחותו האהובה. מה-עוד שהיו אלה נישואין אשר נבעו מאהבה גדולה בצד החלטה מפוכחת.

הקשר בין צ'כוב לסובורין
קשרים הדוקים היו בין צ'כוב לבין סובורין, עורך "זמנים חדשים". כמכתביו אליו נוקט צ'כוב בדרך התבטאות גלויה וישירה ביותר. הרושם הכללי העולה מן הביוגרפיה הוא בדבר קשר כמעט מצנאטי בין סובורין התומך לבין צ'כוב, ובנוסף משתמע יחס חברי הדוק במיוחד. ב-1892 מנתק צ'כוב את קשרי הפרסום שלו עם סובורין ומוכר את זכויותיו הספרותיות ל"המחשבה הרוסית" ("רוסקאיה מיסל"). טרואיה מסביר מעשה "בגידה" זה בהסתבכות כספית. הקשר בין השניים, על-כל-פנים, נמשך כ-16 שנים.

המסע לסאחאלין

טרואיה מוטרד מאוד מהסיבות הנעלמות לנסיעתו של צ'כוב אל מחנה הכפייה סאחאלין שבמזרח רוסיה. לא היתה זו תגובה על מפת רגשי מאהבה נכזבת – "גם אם היה איזה מפת-נפש ביסוד כמיהתו לברוח, הוא לא היה בשדה האהבה אלא במישור הרוחני והספרותי... הוא חש צורך להינתק משגרת היומיום, לברוח מן הזולת כדי לברוח מעצמו, להתחדש מכותה של טלטלה עזה. רק טיפול בהלם עוד יכול היה לעזור לו במצב של דיכון וריפיון ידיים" (12). אלא שאין די, לטעמי, בהסבר זה על-מנת לספק תשתית למה שמסופר ומשתמע אחר-כך בדבר מעורבותו הגדולה והרגשנית של צ'כוב במתרחש בסאחאלין – התחקיר שערך שם, הפגישה שלו עם המוני האסירים שראיין, ולבטיו בדבר

אופי החברה האנושית בכלל והרוסית בפרט. טרואיה מצליח להעביר לנו את צ'כוב כתוליה כשרשרת ענקי התרבות הרוסית. כלפי לב טולסטוי, החוליה הקודמת לו, חש צ'כוב הערצה ואף עולה אליו לרגל. לעומת-זאת הוא דוחה את הדוגמטיות של טולסטוי ואת ביקורתו על מחזותיו. כלפי מקסים גורקי, החוליה הבאה, מצטייר צ'כוב ואף נוהג בו כחונך. זהו קשר מעניין וחבל שלא פותח על-ידי טרואיה במידה מספקת. באופן כללי מצטמצמות אבחנותיו של טרואיה לתחום התפיסה הפואטית, וגם זה לא תמיד בצורה מקפת.

כמו בכל ביוגרפיה – המילה האחרונה נאמרת בצל המוות: "מודע היה לחומרת חוליו, ועם זאת לא יכול היה לשאת את המחשבה על הסתגרות לצרכי-מרפא בהמתנה למוות. הוא כינר להנות מן החיים כאוות-נפשו, גם אם עלול הוא לקצורם בכך שאינו נוקט כל אמצעי זהירות. צ'כוב, רופא לזולתו, סירב על-פירוב לפנות לעזרת הרפואה לצורך בריאותו שלו" (320). ולאחר מותו – טרואיה סומך את ידיו על המיספד הצנוע לו זכה צ'כוב, כחותמו את ספרו באלו המילים: "צ'כוב, שכה תיעב מלים נמלצות, היה יודע להעריך את האיפוק הזה." (321).

למרות ליקוייו של הספר, החסר הבולט בו במקומות רבים, השימוש ב"שיטת" כתיבה שאין בה חדשנות, סך-כל האינפורמציה הנמסרת מעניין וראוי בהחלט לקריאה.

דיוקנו של אלתרמן כמשורר המודרנה

מכין הפנים הרבות בהן מתגלה שירתו של אלתרמן, בחרה זיוה שמיר, בספרה החדש, לעסוק בגילויי המודרניזם שבה בעיקר. המודרנה הוא מושג חמקמק שאיננו נתפס להגדרות כלשהן, ואף איפיונו, גם אם איננו חד-משמעי, אינו קל כל-עיקר, שכן זהו מושג-גג המכסה תופעות רבות ושונות באמנות המאה העשרים, מהן נוגדות וצרות זו לזו, שהמשותף להן בעיקרו של דבר הוא בדחייתן של מוסכמות המאה התשע-עשרה. טוב עשתה שמיר לכך, שלא נתפתחה לקבוע בפתח סיפורה "מודרניזם מהו", אלא ניסתה למצוא את איפיוני המודרניזם האינדיווידואלי שבשירת אלתרמן, על המשותף לה ולשירתם של בני דורה, של שלונסקי במיוחד, ועל השונה והייחודי שבה, תוך הישענות ראויה לשבח על מחקרים של קודמיה בנושא זה. בתת-פרקים קצרים ממקמת שמיר את התופעה הקרויה "מודרניזם" מבחינה היסטורית ורעיונית, ומביאה כמה וכמה דיעות המבקשות למקם, כך או אחרת, תופעה זו בהיסטוריוגרפיה של התרבות האירופית ככלל, ושל התרבות הארץ-ישראלית בפרט. במקום אחר היא בודקת את יחסן של כמה אסכולות במודרניזם האירופי אל לשון השיר, אך כאמור, אין היא מנסה לעשות את הבחנת-אפשרי — להגדיר את המושג ולאפיין אותו באיפיונים כוללים.

הבחנה האינטואיטיבית של המודרניזם מוליכה אל תפיסת-עולם של זרות וניכור, ככל הנראה בעקבות הפילוסופיה האכסיסטנט-ציאליסטית, רבת-ההשפעה על ספרות המאה העשרים. ההזרה אכן עומדת במרכז עניינה של שמיר בשירת אלתרמן, בו היא רואה ככל הנראה את עיקר מהותו של המודרניזם האלתרמני. אחד לאחד היא מיטיבה למנות ולהגים את אמצעי ההזרה שבשירתו, ואת התחבולות האמנותיות הבונות אותה. אלה הם לעתים אמצעים פיגוראטיביים ולשוניים, כגון מטאפוריקה הנשענת על צירוף אסוציאטיבי פרטי, ריבוי מופלג של אוקסימורון, קלמבור וכיוצא באלה, ואלה מלווים כאמצעים תקינים — היפרבולות, פראדוקסים,

כפל פנים, אליפטיות ועוד. כל אלה יוצרים את האניגמאטיות, החידתיות המנוכרת, האופיינית כל-כך לשירתו של אלתרמן, ולדעת רבים היא הגורם הראשי במודרניזם שלו. שמיר מדגישה במידה רבה את הקרדינאליות של הפיגורה המכונה "זאוגמה", המצרפת שמות או תארים מתחומים רחוקים זה מזה, שיהיה עם הפיגורה האוקסימורונית שולטת בשירי "כוכבים בחוץ". אין היא עוסקת בפרוסודיה של שירת אלתרמן, בריתמוס הכפייתי שלה או בהרזיה האסוננטית, ובצדק, שכן נושאים אלה כבר נטחנו עד דק. מצד שני מרחיבה שמיר בבין-טקסטואליות שבשירת אלתרמן, ועומדת על זיקתה לטקסטים מקראיים וללשונם, למיתוסים, לאגדות עם ולסיפורי-ילדים. ביחס לחידוש של אלתרמן ודורו ביחסו למקרא, מקבלת שמיר את הנחתו של קורצווייל על יחסה של הספרות העברית לטקסטים העבריים כאל טקסטים קדושים, ועל השינוי שחל ביחס זה בספרות הישראלית. לדעתי, קל להראות שהיחס שבקדושה בלעדית אל מקורותיה של השפה העברית נחרופף כבר בימי ההשכלה, והיו רבים שהשוו את מיטב יצירות התרבות האירופית לתנ"ך, גם כטיב, גם בערך. מצד שני, יחס של הערצה למקורות, אם גם ללא יחס קדושה, נשמר בספרות המאוחרת, והוא מצוי ביצירתם של אלתרמן ובני דורו, במיוחד אצל שלונסקי, ובמידה רבה גם ביצירת הדורות שאחריהם. נכון הדבר שטקסט המקורות שימש למשוררי ולסופרי ההשכלה, וגם לסופרי ומשוררי התחייה, אוצר לשוני בלעדי. עם זאת היתה ידועה להם היטב גם אמנות האלוויה, הרמיזה הנסתרת נושאת המשמעות הבין-טקסטואלית, והם גם היטיבו להשתמש בה. נראה לי שיש לסייג, לכן, את הבחנתה של שמיר אודות השוני שבאלויה "המודרניסטית" לבין "הקלאסית-רומאנטית", לנושא הלשוני בלבד. וגם בתחום צר זה הייתי אומר שהשיבוץ המליצי אינו נעדר מכתביהם של המודרניסטים העבריים משנות השלושים והארבעים. אבל מעבר לכביס התיאורטי, מראה שמיר זיקות מעניינות מאוד באי-אלה משיריו של אלתרמן למקרא ולמיתוס, ומיטיבה להצביע על חשיבותה של הזיקה לסיפורי-ילדים ולאגדות-עם במארג הכללי של שירתו.

בפרק מיוחד עומדת שמיר על "שימוש במוטיבים בעלי פוטנציאל של קיטש" בשירתו של אלתרמן. לצורך זה היא מקדימה דברים על מהותו של הקיטש. מושג זה, לעניות דעתי, כמושגים רבים בתחומי אמנות, חמקמק ונתון לשינויים מפליגים, אישיים (כך למשל מצאתי בספרו של דורפלס, המצוטט על ידי שמיר, דוגמאות

לקיטש שבעיני הן יצירות מופת (מעלות), והיסטוריים (כך למשל נחשבו בשנות הארבעים סגנונות ה"אר-נובו" וה"יוגנדשטיל" לקיטש גמור), ולזיהוי כלשהו, וכל כולו נתון בתחום הסובייקטיבי, היחסי, של הטעם האישי. שמיר, המבקשת

לאפיין את הקיטש איפיון "אובייקטיבי", נאלצת לפיכך להשתמש במונחים שונים שמשמעותם יחסית במידה מופלגת, כמו "אמנות אמת" או "יומרה אמנותית", וכיוצא באלה, להבהרת דבריה. אי-בהירות זו ביחס למושג, היא שיוצרת לדעתי את הבעיה המעסיקה בהקשר זה את שמיר — שימושו של אלתרמן בגורמים נושאי פוטנציאל של קיטש. אבל אם נבין את הקיטש, בעקבות יאוס, כהיענות מלאה לאופק ציפיותיו של הקורא (או הצופה, המאזין), הבחנה הכוללת בתוכה את הגורם האישי ואת הגורם ההיסטורי, כעצם מהותו של הקיטש ולא רק כאחד מסימני הזיהוי שלו; יחברו שגורמים מועדים לקיטש, כמו גם "מוטיבים מובהקים של קיטש", אינם בנמצא מכל-וכל, ואזי גם הבעייתיות שמראה שמיר בשירי אלתרמן, היינו במוטיבים "זולים"

כביכול של תיבות נגינה, נגינת מפוחית, דמעות פרידה, שקיעות פטל ודוכדוכן וכיוצא באלה, תיעלם מאליה, שכן אלתרמן רחוק מאוד מהיענות לאופק ציפיות כלשהו, גם במוטיבים מתקתקים כביכול אלה. אדרבא, שירתו קרעה אופקים רחבים, חדשים בשירה העברית, וברור אם-כן שכל קירבה שלו לקיטש היא מדומה וחסרת משמעות.

שירתו של אלתרמן תופסת היום מקום מרכזי ביותר במפת המערכת של השירה העברית, והמחקר בה מתרחב, מסתעף והולך במידה רבה. מחקרה של שמיר איננו מאיר אומנם צד חדש, לא ידוע בשירה גדולה זו, אבל הוא מוסיף, ללא ספק, חומרים רבים וחשובים ביותר להבנתה, ומרחיב במידה משמעותית את הידע אודות אותם פנים בשירה זו בהם הוא נוגע.

ניתוח השירים המובאים להדגמת טיעוניה של שמיר, עשוי לשמש דוגמה לניתוח טקסטואלי וקונטקסטואלי נאה מאד. חובבי שירתו של אלתרמן ימצאו עניין רב בשירים הגנוזים, מתוך מחברת "שירי פריז", המופיעים בנספח לספר.

צבי עצמון

כמו קינה: שיר קנאה
גרטרוד שטיין — לא גן של ורדים,
גוסטב מהלר — ביצוע חי, בלי תורים

גרטרוד שטיין, יהודיה, משוררת:
"ורד הוא ורד הוא ורד";
גוסטב מהלר, יהודי (מומר), קומפוזיטור,
מלחין המחזור: "שירי מות לילדים" (1902).

גרטרוד שטיין,
איך דִּיקְתָּ עִם הַוֶּרְדִּי,
איך נִוְתַרְתָּ בְּשׁוֹרֹת הַגְּזֻזְמוֹת,
כְּמוֹ גִּנְנַת, נְקִיָּה מִפְּלֶקֶט,
לא —

יֵלֵד
הוא יֵלֵד
הוא יֵלֵד

(ובְּכָלֵל, לא תִּמְצָאֵי פֶה וְרֵדִים,
הַבְּחָחוֹת, פְּסִיכֹלוֹג שֶׁל בֵּית-סֵפֶר
וּפְרוֹיִדְקֵט גּוֹסְטָב מֵהֶלֶר,
רַק בֵּינֵךְ, סִמְטָאוֹת, וְלֵאזְלֵדִים).

זיוה שמיר:
עוד חוזר הניגון,
שירת אלתרמן
בראי המודרניזם;
פפירוס —
בית-ההוצאה
באוניברסיטת
תל-אביב;
1989;
340 עמ'.

המודרנה —
מושג חמקמק
שאיננו נתפס
להגדרות כלשהן.

"איש נקלע בין רגשות סותרים"

ובסיום החלופי לשיר הוא כותב "כי מיום שנהפך כי ככה התנך איני יודע אל נכון/ על איזה צד אני כותב."

וזו אותה מלכודת כף הקלע: האם אפשר להיות חזק כגוליית וברבזמן נקי כפיים כדוד הרועה? האם ההכרה ברצון שלי, בצורך להיות כאן, תאפשר לי להצדיק את העוול הנלווה לכך? וגם – האם מי שנעשה לו עוול הוא בהכרח נקי כפיים? ואם התשובות לשאלות אלה הן "לא" – היכן אני עומד? לצד מי אני? על איזה צד אני כותב? אותה מלכודת כף הקלע באה לידי ביטוי גם במונח הרגשי, כדברי המשורר: "איש נקלע בין רגשות סותרים/ כמו רחמים ולעג, יהירות רבו, וכעס וכלמה/ כלפי הטובכים אותו ולגבי עצמו". (טרגדיה, עמ' 14).

אומנם, כביכול דוחה המשורר את התפקיד הזה של המלט, הנסיך המתלבט, כביכול "אין לי מושג מדוע הוצע לי", אבל מה שבעצם עומד מאחורי רוב השירים של סיון היא אותה ראייה המלטית, ראייה כוללת; כלומר – ראייה רב-פנית, כלומר – הידיעה שאין להימלט ממנה שלמציאות פנים רבות ושונות וסותרות, ואי-אפשר להתיר את הסבך על-ידי משיכת חוט אחד בלבד מתוכו, אם אפשר בכלל להתיר אותו. והאיש החכם והמפוכח, המשורר החכם והרגיש – המלט – אינו יכול להתעלם ממורכבות זו, גם אם היא לא נוחה, גם אם היא קשה, גם אם היא מעוררת רגשות סותרים או מטריפה עליו את דעתו.

שירת המחאה, לעומת זאת, היא שירה לינארית, היא שירה המתייחסת לפן אחד בתוך הסבך ונבנית עליו. זו הסיבה העיקרית ששירה כזו (גם כשלא מדובר בשרלטנות או באופנה לשמה) היא בהכרח ברורה מאד ורדודה. שירתו של אריה סיון אינה כזו. אקח לדוגמה את "עצה קטנה ואי-הבנה" (עמ' 9). הוא מתחיל בתמונה יומיומית, כמעט בנאלית, של לחץ התנועה בבוקר בכניסה לתל-אביב. "כדאי לך להיכנס לתל-אביב לפני הלחץ הכבד/ גם אם יום-העבודה שלך מתחיל בתשע". גם השפה יומיומית. אבל אחר-כך, בבית-הקפה, "ולאור הבוקר הנהיר/ תוכל לקרא בבהירות את הכתבת על הקיר/ והמלצר המפקח יחזר אחריו וישיר:/ מְנָה ועוד מְנָה תקול, פרוסים".

לצד ההומור שבשיבוש ה"מְנָה מנא תקל ופרסין", מתבררת הסיטואציה המיתית בה נמצא אותו שותה קפה. אותה כתובת על הקיר – שבת"א עשויה להתפרש גם ככתובות הגרפיטי המקשטות גדרות וקירות – חוזרת למשמעות העתיקה והנוראה. "מנה ה' את מלכותך", מפרש דניאל בבלשצאר במשתחו, כשזה נחרד מהכתובת המסתורית

אין מנוס מן האשמה. ובמלים אחרות: אין מנוס מאחריות; ובמלים אחרות: אם אני אחראי, איני רשאי לעצום עיניים.

אף האם חובת הצעקה צריכה להתממש בשירים דווקא? סיון אינו צועק מחאה בשיריו. הצעקה כאן היא בעיקר כאב, לפעמים תיסכול על אוזלת-היד, כאילו מדובר בגורל, כאילו סדרי העולם החברתי נקבעים כמו סדרי העולם הפיסיקלי – באורח שאינו רלוונטי כלל לאדם.

"הנביא/ מביט במחוללים במבטים חומלים" ("אביב בספרטה", עמ' 46). אבל אפילו הוא אינו אלא יודע את העתיד לקרות; כמו המשורר, אפילו הנביא אינו מסוגל לשנות את מהלך הדברים.

"כבוש פניך בעלה של תאנה/ שאבק נצבר עליו/ במשך כל הקיץ הארץ", הציע אריה סיון לתייר בספרו "אשוריים" (1981, עמ' 27). וכך ב"לא בקרבת היס" (שם, עמ' 63), וכך ב"אהבת ציון" (מהספר "חיבוקים") ובהרבה שירים אחרים. קודמים, היה המגע של סיון בארץ הזאת מגע חושני להפליא. וגם אם בחלק מהביטויים (כמו אותם המים הטמונים בתחתית איוזו באר נשכחת או מתחת לרובדי אדמה צחיחים) נעשה שימוש דימוי או מטאפורי, הרי הם גם מאפיינים חריפים ומהותיים של החיים החושיים בין הים למדבר, במערב אסיה.

ב"כף הקלע" נדמה שהכאב האנושי בארץ הזאת חזק מכדי שאפשר יהיה לדבר עליו בעקיפין רבים מדי. ב"אשוריים", למשל, יכול היה סיון לכתוב בשיר "סיפור על הסבתא" (עמ' 22) "וסבתך היתה הולכת פה מתחת לשקמה/ וצפרים היו תוקעות מקוריהן בפרי הלא-מוגן/ ומציצות מעל ראשה את ציצי המלחמה הנוראה מכל – המלחמה על שטח-המחיה".

ובעמוד שאחריו, בשיר "על מגרש ביפו": "ומי יודע מה אכזר/ המאבק שהם נוטשים/ כל העשבים הנרמסים האלה/ על הזכות לחיות פה, בחלקת/ התאוה הזו".

אומנם, גם העשבים וגם הציפורים נלחמים על שטח מחייה, על מקורות המים והמזון; אבל סיון אינו משורר תמים וכסוי-עיניים כדי שנוכל לומר: מדובר בשיר טבע. כפי שכתבתי בתחילת דברי – רוב יסודותיו של "כף הקלע" מופיעים כבר בספרים הקודמים של סיון. אולם יש כאן צמצום והתחדדות, וכך משנה זמזום יתושו של טיטוס את תפקידו מאז "פגישה אקראית בגינה ציבורית". ואם שם "טיטוס לא יכול לחיות/ אתו. אנחנו יכולים", הרי ב"כף הקלע" – "אחרי ההרוג החמישים והפצוע המאתים ועשרים", "גם אם איטם אדם את כל פתחיו עד תם/ איך יוכל לטעם ואיך יערב". ("ברחש" עמ' 13).

על הקיר. "שקל ה' את מלכותך ושכר אותה" – מנבא דניאל למלך הכופר.

אריה סיון אינו מורה, מורה-דרך או מטיף. יותר מכל, הוא חרד. והחרדה נמצאת דווקא היכן שהדברים אינם פשוטים, אינם נאמרים בשחור-לבן ואינם נחויים בשחור-לבן.

לפעמים המשורר כמעט בורח, או כמעט מנסה לברוח מהתייחסות למציאות החברתית-פוליטית, לפעמים הוא מתלבט האם להילחם בכריחתו. כך בשיר "פסנתר" (עמ' 16), שנבנה סביב שירו של סטיבנס ואלאס וסביב האמירה מהמערכונים: "אל תירו בי, אני רק הפסנתרן". כלומר – אני אמן, או אני רק אמן, אני לא צד בעיניי, אני לא מעורב. אבל הממשיך לנגן בשעה שגורים גויות במדרגות דומה ל"תזמורת ה'טיטאניק"/ השוקעת אל האוקיינוס האטלנטי". יש אולי שאר-רוח מסויים בביקור המוזות בין התוחחים, אבל אין בכוחן להציל ממוות אף לא נפש חיה אחת, ואין בכוחן למשות את הטיטאניק.

אמירה דומה יש בשיר "שתיקת הסן". "ההיסטוריה של הספרות הצרפתית מלמדת/ כי בשנות מלחמת-העולם (השנייה)/ ידעה פריחה לא מצויה". ארגון וסארטר וקאמי ופיקאסו יצרו ממיטב יצירותיהם באותה תקופה, אבל מקס ז'קוב, המשורר שהתנצר, ורובר דסנוס, "משורר לא-ממסדי", נשלחו למחנות הריכוז.

כך גם בשיר "מבוכה" (עמ' 51), שהיא למעשה כמבוך – "ומה אני עושה עכשיו? להתערב או לא להתערב?" שואל עם הד קולו של המלט המטייל בלבירינט, לאחר שראה "אנשים מלובשים מדם/ מתעללים בבני-אדם קשורים לעמודים, גם/ בנשים וילדים".

וכך ב"כאשר הארץ" (עמ' 22). כשהוא אינו יכול לשאת את מראהו במראה, נכנס המשורר לים ועוצם עיניו. הוא בורח לגן עדן "ערום, יחף וחף". אבל אחר-כך נוגעים בשפתו (מלים?), כמו נחשים (הנחש ההוא), חוטים מבגד. "אני מריח: ריח של זיעה מרה כמו זעתו/ של מי שמתהפף באשמתו. אני תופס:/ אלה החוטים שאבותי/ התירו מן הכתנות שנעשו לפי מידותיהם/ של חזה ושל אדם. אני מבין/ שלא אוכל לא להודות/ ידעתי".

אריה סיון:
כף הקלע;
הוצאת
הקיבוץ המאוחד,
קרקן ת"א
לספרות ולאמנות
ע"ש
יהושע רבינוביץ;
1989;
80 עמ';

מאז מלחמת
לבנון יש עדנה
בארץ הזאת
לכותבי מחאה.

האורנים שרים שיר אחד

בואי ושכבי עמי ואהביני, מרירות, געי בי קצת קנדיך, נשקי אותי בשאת רוקנת מעלי, מנשיקותיך הקרות, הסדיסטיות; הקיפי אותי, קרוב-קרוב, בשערך כאב אולי יפוך את השקמוך הזה. פגעי בי אפילו, אפילו פצעי אותי, אני זקוקה לאהבה שעוקצת. בואי ושכבי עמי ואהביני, מרירות, קרי שאוכל לצחק על הדברים.

(”בואי שכבי עמי”, 1920)

את שיריה מאותה תקופה היא מתארת כ”הבעותיה של אישה צעירה מאוד, תמימה, בלתי מודעת או אמיצה דיה להשמיע בדרך לירית את רגשותיה ותפיסת עולמה בלי לשים לב לדעת הקהל”. אלזה לא הסתתרה, אולם עימות זה עם דיעות קדומות והוקעה חברתית אינו מורגש בה או בשיריה; היא צמחה כפרח מזור באדמת הבור של תחילת המאה ושיגשגה לתוך שנות השמונים עכשוויות ופורחת כתמיד. אלזה מקדישה את שיריה לסאפפו, לא רק בגלל היותה סמל לאהבת נשים, אלא מתוך תחושת קירבה שבמהות ובייעוד. כסאפפו בשעתה, היא פונה אל תלמידותיה-אהובותיה בשירים ומורה להן את הדרך שמצאה אל השלווה ואל

נת' רקסרות' תיאר את אלזה גידלו כ”רדיקאלית עצמאית, אוהבת נלהבת של נשים ושל טבע, שהגיעה חרש להשגה מיסטית”. היא מתה בשיבה טובה, נערצת ומוקפת ידידים, אך גידולה היה בעידן הטרום-פמיניסטי, בתקופה, שבה להיות משוררת לסבית גדר חשיפה לסטיגמות ולבדידות. כבר בשיריה הראשונים, שהתפרסמו לקראת שנות הששים, הייתה אלזה כנה ובוטה מדי לדורה — מין תופעה יונה-וולכית שכזו:

השלמות המעוגלת כנשיותה. כפי שהיא מעידה על עצמה, סאפפו, “אחות ואם”, אכן איננה רחוקה ממנה; מעבר לשדות המתים, היא אומרת, לא שנות אור מפרידות ביניהן, כי אם שנות אהבה. תפיסת עולמה סבה על Amor Matris — אהבה מיסטית לאם הגדולה, כיסופים לאותה אחדות חובקת-כול, המתגלה ביופי ובטבע; היא הצחוק שבלב, היא “הפיות החמים של השקמחות”, ואליה היא קוראת כי תיוודע לה:

בואי אלי בפסגת העולם
הוא את. העמק צמק.
העמק צמוס לעיפה מתים
תנודמים.
אבל כאן רוחות ערן מנשבות
והאורנים שרים שיר אחד:
בואי אלי בפסגת העולם,
בואי מהר, חפיתי די.

(”אל האלה לא נודעת”)

האלה הגדולה היא אמא טבע, אותה מהות חובקת שמרחמה באנו ואל חיקה נשוב; היא מחוץ לנו ובתוכנו, ואליה שרו המשוררים מהוראציוס ועד רוברט גרייבס. היא “האהובה”, אומרת אלזה, “שגילוי פניה הוא הקול האחד”. “האהובה” היא גם בת השיר, ואלזה, כדמות סאפפית אמיתית, מצאה בה את רכה הפואטית-רוחנית:

גם כמשוררת לירית רגישה מעבירה אלזה איכויות סאפפיות. תמיד היא בחוויה עצמה, כמו בלי עבר וכלי עתיד:

עודני שוקבת כאן ומנשקת את הכר —
נערה רועדת שאוהבת אותך עד בלי די.
נכל קמס למצע ידו של הנזן.

(”התנסות”)

אלזה היא משוררת ומחנכת, אך לא כמובן הדידאקטי היבש, אלא בדרכה הפואטית, כדמות המדריכה את אחיותיה בחובנות של החיים עצמם. לדוגמה, החוויה המינית כשער לטרנספורמציה רוחנית היא אחת מתובנות אלה: “אני בטוחה שנשים תבענה כחופשיות ובעליצות גוברות והולכות את טבענו האירוטי על כל פניו — מן החושני ועד הרוחני”, היא אומרת. אבל המסר הרעיוני איננו מטעים אותנו את טעם החוויה; רק השיר מסוגל לכך:

במקום בו נאנקת האדמה ברעש
אני יודעת אותך.
במקום בו רותחים המים שחורים
ומצויים הדרקונים
את טבועה בי.
רחוק מן הפענוג, מקום בו מנשקת האדמה
מתים האניים הקטנים.

במחוז-אין-צפרים זה
אין מדברים בנחת על אהבה.

(”מחוז-אין-צפרים”)

את תובנותיה קנתה לה אלזה בשנות חיים ארוכות; שמונים שנות יצירה מכונסות ב”שירים סאפפיים”. הספר, שראה אור בעברית בשם זה, הינו מבחר חלקי מן הקובץ המקורי, וחבל; הספר היה ראוי להיתרגם כולו. עם-זאת, האיכות מכפרת על מתלווה רק לקריאת המקור האנגלי; התרגום הנאה והפואטי מאוד, שומר על רוח השירים, וגם ניכר בו שנעשה באהבה.

מוזר כי איריס לכן אתר
שנתן כלאחר יד באישון ליל
העיר את האהבה.
(”גורול”)

טובי לין קמנץ

פארק ניו-יורק

ג'ונגל מרסן.
כפארק משחררים לחפשי בני
אנוש מקונכיות בטון.
נגועי מגפה רעבה,
נעורו לקרבן נוסף.

בין פרצי הניק
טינה טרופה
מאיצה בם לסכן.

עונות

עזרתי
לקפל הבגדים לדרך.
אלמות אור על
המזוודה הפעורה,
כאלפי ידים דוחפות לסגר.
עוד הרתל לפניך, ואתה מאחור.
שמש גלפה קמטים בפני, כפסל.
וחמר הגלם חשף את שהיה מאז, מלכתחלה.
...מזוודה נתעצמה לתבת תלאות
כברה על צוארך.
אלמלא ערפך הקשה.
היה נכתר לשנים.
עננים פוריות נתמלאו בשמים
חיות חדשה מנסה לקום
מן האדמה הפעורה.

תמונות במוזיאון

1. פאול סזאן.
להבות משוכות
על פני תפוחים.
קערה נוטה על צדה.
תחתיה
שלחן טבחים, —
רגליו כארבעה גזעים חסנים.
והפל נוטה לפול.
2. ו. ואן גוך.
כל ההויה הזאת...
גזעים זוחלים מעלה
כנחשים.
אדמה נגרת סביב
לרגלי צמרות מתפתלות,
אל שמים
יריעת חצים דוקרת.

שלש קוטפות זיתים מרים
אינן חשות בסכנה...

אלסה גידלו:
שרים סאפפיים;
תירגמה:
אלה בת-ציון;
אלקנה,
הוצאת ספרים
ע"ש דב איתן;
1989;
28 עמ'.

אלזה גידלו חיה
בתקופה שבה
להיות משוררת
לסבית גרר
חשיפה
לסטיגמות
ולבדידות.

פרסומה הראשון של טובי לין קמנץ: "עתון 77"

כך הם שותים את הקפה

קשה לקבוע את ערכו הספרותי של "זכר ושיכחה", בין היתר מפני שהוא נכתב כיומן, וכואב כזה, יש לו פריבילגיות שאין ליצירה מסוגנת, ומפני שקורא ישראלי אינו יכול להישאר אדיש למחמוד דרוויש. לא לתחושת המצור המתהדקת סביבו, לא למלחמה בלבנון, לא לביקורת על אנשי הימין וגם על השמאל בארץ. זהו קודם כל מסמך, אנושי, תרבותי, ובמובן מסוים גם אנטי-מלחמתי.

הרבה יומני מלחמות נכתבו. הרבה מן הצד היהודי — יומני שואה וזיכרון ממלחמת העולם השנייה. חלקם אינם בבחינת ספרות, אלא בחינת תיעוד, לו שמורה פינה בולטת בספריית התרבות האנושית, וחלקם בעלי ערך מוסף ספרותי, כמו "הזהר האדם" של פרימו לוי, אבל "זכר ושיכחה" שונה. אומנם הוא עוסק באקטואליה הקשה של הברץ הלבנוני, המצור על ביירות, זהות פלסטינית, אבל מורגשת בו היטב ידו הרומנטית של משורר. פרימו לוי, לשם השוואה, עסק ב"הזהר האדם" לא רק כתייעוד, לא רק בניסיון של העלאת הזיכרון על הכתב בספרות, אלא בשאלה פילוסופית נוקבת ועמוקה — כבחנינת מוסריותו ואנושיותו של האדם, במצב הקיצוני של התמודדות במחנה השמדה. מחמוד דרוויש לא עוסק בשאלות קיומיות מהסוג הזה. הוא מוצא שאלות ותשובות כפרטים. בהעלאת מיתוס כוס הקפה השחור, המרזח, לכדי ערך בפני עצמו. בעשיית חשבון עם ידידיו מן החוג הספרותי. באהבות מזדמנות וחולפות. בכתיבה כאמנות. בשירה עצמה.

"לא שמחתי על ההפגנות בתל-אביב, שגונבות מאיתנו את כל התפקידים. מהו הרוצח ומיהו הקורבן. מהו הכאב ומהי הזעקה. מה החרב ומה הוורד. מהו הניצחון ומהי התבוסה... הם התרגלו למלחמות קלות ולנצחונות קלים..." (שם, עמ' 93) דרוויש כבר אינו יודע, כך נראה, מה כן. במהומה הלבנונית הוא יודע מה לא — לא לימין בישראל, ולא לשמאל בישראל. לא לממשלת לבנון, ולא לאש"ף; אולי הפן היחיד שהוא מכיר פאלטרנטטיקה הוא פן לא-ישראלי, פן רצוני, אוטופי.

אבל את כל הרעיונות הללו, פובליציסטיים לכשעצמם, הוא עוטף במילים שיריות. הוא נגרר אחרי החוט שזרק לעצמו, ומכביר במילים. הוא משתכר מן המילים בדיוק כמו מריח הקפה, והשימוש בהן נעשה חוזר, מייגע, שלא לצורך. כך, למשל, (שם, עמ' 8): "נפשי יוצאת אל ריח הקפה. רק זמש דקות אני מבקש חמש דקות של הפסקת-אש למען הקפה. לא נותרה לי שום בקשה אישית, אלא להכין ספל קפה. בהתבלעות הדעת הזו הגדרתי את משימתי ואת מטרתה. חושי כולם התמקדו בתכלית אחת — קפה". ארבעה משפטים, לא קצרים, שאומרים אותו הדבר, מכיעים אותה המשמעות. לשם מה צריך להכביר כך מילים?

יש כאן איזה פרדוקס. שהרי הציפייה ממשורר הכותב יצירה יומית היא, שמילותיו יהיו חצובות, נבחרות, לא מיתרות. כל מילה במקומה, כמו במקומה השירה. וכאן נותן דרוויש לעצמו חופש גדול מדי: הוא משתמש במילים כאילו לכמות בלבד יש משמעות, גישה הבאה כמובן, על חשבון האיכות. קסם המילים שהילך כאן פרטי היומיום הקטנים ביותר, ההופכים לבעייתיים וההריגורלי בעת הפצצות ובעת מלחמה, הן לוקות בשיכרון עצמי. נדמה, שכוונתי ברורה. דווקא פירוטן של פעולות פשוטות, כמו הכנת ספל הקפה הנזכרת, אמור להעביר לקורא את ההרגשה הנוראית, של אותו יום באוגוסט '82, אותו הוא מתעד, מתאר. אבל גם בפעולות פשוטות כאלה — הכברות והתקשטויות יתר, ומתירות את היצירה מצועצעת מדי, ומחטיאות משום-כך את המטרה. למרות כל אלה, בתוך כמות המילים וההתפנקות המשורר בהן, יש עניין בספר, עניין אקטואלי, לכל הנמצא כאן, והרואה רק את הצד הישראלי. "זכר ושיכחה" מאפשר, אם משילים ממנו את ההתייפיות המילולית, הצצה נדירה ומעניינת לביתו של השכן, גם אם שכן זה נחשב לאויב. ואולי דווקא בשל כך, זו הצצה מעניינת יותר.

מעתיק מראות ואומר שירה

"א" יני אומר שירה / אני מעתיק מראות" (עמ' 19) מעיד שטרנפלד על כתיבתו; אך יומן המילואים שלו משבית אמירה זו באירונית. אומנם, הפורמאט הוא של יומן ארבעה ימי מילואים ברצועת עזה באוגוסט 1988 (בעיצומה של האינתיפדה, כמדומני) והשירים פנויים בארבעה שערים — כסדר הימים; אומנם, הלשון היא לשון של דיווח על אירועים אבל קלילות הדיווח מועשרת ומועמקת ברמת מעורבות גדולה — הן ביחס לעצם תוכנו ולא פחות מכך, ביחס לדרכי הבעה שלו. אם נמלה באיזכורים הנוגעים בסוגיית הקשר והמרחק בין השירה למציאות לצורך דיון ארס-פואטי, יהיה זה דיון מוגבל. אבל אזכורים אלה אינם לשמם. הם מתפקדים כמראי-מקום לסיכומי ביניים בנפשו של הכותב: "הבוקר חששתי / שמה שמש לא תזרח. / מתחיל לא להבחין / בין שירה למציאות" (עמ' 19). הקושי באבחנה הזאת נכון, אך לא לגבי המבע, אלא

באשר לקושי האישי שמעוררת אצל הכותב עמדת התצפית הכפולה: משורר וחייל. "אני כותב כחייל / מנכר לכל תודעה פוליטית / והרגשות המתחלפים במשמרת / נזהרים מלהביט זה בפני זה" (עמ' 6). כנראה שטרנפלד התקשה לקיים לאורך זמן מה שהבטיח לעצמו. מן הכתוב על גב הספר, אנו למדים שבתום ארבעת הימים, "כאשר לא עמד כוחה לשמש מגן

כפני המציאות, התנפצה השירה לפרוזה". השירה שבספר ראויה בהחלט לצאת לאור, ורק חבל שנפקד מהספר חלק הפרוזה, וכך נותר ה"יומן" חסר. אם ההתייחסות אל היומן, לעומת-זאת, היא כאל קובץ שירים מקובל, השאלה אז מדוע לא הורחבה היריעה הקצרה ולא נכללו בספר שירים נוספים, כפרט בהתחשב בכך שחודשים ספורים לפני הוצאתם לאור, פורסמה מרביתם של השירים המקובצים ב"עתון 77".

כוחו הרטורי של שטרנפלד ניכר, והוא מרבה לעשות בו שימוש. עושר התחבולות הרטוריות מרחיק את היומן מסכנת כתיבה פסבדו-עתונאית והשימוש בהן הוא מגוון ורהוט. עם-זאת, אפשר שיש גלישה לשימוש יתר ב"פערים" / "התפוכות" / "שיבושים" / "שבירות" ושאר תחבולות. זה ניכר הן בחזרות-יתר והן בפגיעה ברמת העניין של הקורא.

מן התחבולים המוצלחים של שטרנפלד: "הנשים פה מִתְּחַן לִבְנֵי / כמו / שְׁנַיִם. / המְזַלְגוֹת שֶׁבִּדְדֵן חוֹמַיִם: /... / מִיְעָדִים לִנְעֵץ / בבשר לְחַיִּינִי, / לְמַרְט. / הנשים שלנו / מורטות גבות" (עמ' 6). כאן השימוש הבוטח ברטוריקה הוא במיטבו: האסוציאציה שהמשורר מעורר אצלנו במודע ביחס לצבע הלבן כצבע של תום (עם קריצה אפשרית ממוח לבן לראש כחול) מנוצלת בכדי להפתיע אותנו עם "שנים". הכותב אף משתף אותנו באסוציאציות שלו עצמו — בעיקר על דרך ההשוואה: בין הכאן (והנשים) במילואים — שהוא בעצם שם, בעזה, לבין השם (והנשים) בעורף הבטוח, שהוא בעצם כאן, בארץ. השימוש בטכניקה זו חביב על שטרנפלד, והוא נועץ שינוי גם בהמשך, כאשר נחשפת הטרימה: "פליטים קטנים, / לְבָנֵי שְׁנַיִם, / מנתצים קרח לְבָן, / וגִּאָגוֹת אֶמֶם מונה אותם — / חיך צחור" (עמ' 17). גם לקטנים יש שיניים, ואם אין בכך די להזכירנו כמוטיב הנשיכה, באה האם צחורת השיניים להזכירנו זאת. יתר-על-כן, למובאה הזאת הוקדם גם איזכור מיתמם: "האוכלוסיה אינה צמחונת" (עמ' 14). שטרנפלד לא מתאפק מלדווח לנו גם על הגיגיו בסדרי נשים, ומוטב שכך, כי הוא עושה זאת, כגבר, בהומור ובמידה, ובכך מעשיר את מציאות השירה שלו. הוא אף מקפיד לעבור לקוראיו פִּינֵה-נפש מְפֹקֵחַ: "אני מלטף את המצפון: / אלו הייתי סופג את האבנים בפרצוף / השיר הזה היה נפסק פה" (עמ' 27).

שרות המילואים, כמגביר מעורבות, עשוי לעורר את המוזה. אפשר ששירת השנים האחרונות (בארץ) חבה חוב כבד מזה שהיא חבה למשרד החינוך, דווקא למשרד הביטחון.

* מחמוד דרוויש: "זכר ושיכחה"; שוקן; 1989; 166 עמ'

* "זכר ושיכחה" מאפשר, אם משילים ממנו את ההתייפיות המילולית, הצצה נדירה ומעניינת לביתו של השכן.

* * * צביקה שטרנפלד: שירים שקטים ברשת ג'; יומן מילואים; הוצאת ירון גולן, ת"א; 1989; 32 עמ'.

במה, בדיוק, אשמה החבריה? או, ומה מתחת לגימיק?

"צ" בעונים, אחינו צבעונים/ בכל אשמה החבריה/ איבדנו כל אשר יקר

היה, ולא ישוב עוד לעולם". זה המוטו לספרו של עמוס קינן, "צבעונים אחינו", כפי שהוא מופיע בעמוד הראשון, במקומה של הקדשה. כל מי שהוא בן שלושים ומשהו, וזכר את השיר מהתנועה, מי שהוא בן שלושים ופחות משהו, עשוי כנראה, לדעת קינן, שלא לעשות את ההקשר שרוצה המחבר שיעשה. קינן לא סומך רק על הקורא האינטליגנטי, שימשיל את המשל המתאים לסיפורו ויקבל את פיתרון החשבון השקוף כל-כך שהוא הוציא לאור. הוא מגיש לנו את הנמשל לעוס כבר בשמו של הקובץ, ואחריו, בציטוט הבית הנ"ל מהשיר.

סגנון הכתיבה של עמוס קינן ונושאי כתיבתו לא השתנו כבר שנים הרבה. עברית עכשווית, פרוזה נקיה מכל גיגונים או אמצעים שיריים, מתומצתת, חילונית במכוון, העוסקת בשכרו של החלום הציוני-ישראלי. על-פי גודל השבר, היה כנראה חלומו של קינן ענק. ספרו הקודם, "את והב בסופה", עסק באיבוד הזהות הישראלית הפלמ"חניקית, כל מה שהיה שייך לסמל הישראלי החילוני. "צבעונים אחינו" הוא השלב הבא, אחרי המבול, שלב הנקמה, איבוד טוטאלי של המוסר, התפרקות מוחלטת.

הקובץ בנוי משלושה סיפורים קצרים: "אודסה מאמה", "מחול צ'רקסי בסידני" ו"סיפור מינכן". על גב הספר נכתב: "ארועים אלימים ושברי חלומות מעוצבים בשלושת סיפורי הקובץ, שהם בעצם שלושה רומנים זעירי-אנפין..." עורך סדרת ספרות עברית ב"כתור" התהדר כן בנוצות שאינן ראויות לשלושת הסיפורים הללו, ואכזי לגורלו של הרומן, אם אפשר לכנות כאן כל סיפור רומן בזעיר-אנפין. ואיני מתמקדת בשני הסיפורים הראשונים, אלא מפנה את הדברים בעיקר לסיפור השלישי, בין היתר מפני שהוא המלא מבין שלושתם, ומתוך הקובץ הזה — גם הטוב שביניהם.

קינן כמו קינן, בכתיבה נקיה ממליצות ומספרותיות יתר, מחבר עלילה, שהיא כשלעצמה משל.

"אני המספר", מתעד לנו לכאורה בגוף ראשון שמונה שנים מחייו, כשהוא מתחיל לכתוב את הסיפור רגע לפני הסוף — על-פי קצב הארועים. יש בסגנון הזה כדי ליצור לכאורה אמנות. גיבור המספר את השתלשלות הארועים, כפי שקרו לו. רק שהארועים המובאים מפלצתיים, לא אנושיים. "הגעתי למינכן עם קצת כסף שחסכתי. אני זוכר בדיוק את התאריך, אם-כי הוא לא חשוב ואין לו משמעות..." כך נפתח הסיפור. כבר בוואריציות הראשון, שחזרו אגב בוואריציות שונות בהמשך, ממהר קינן לומר לנו: לא חשוב, ואין לו משמעות.

נהיליזם שיש לו בסיס בהמשך, לא רק בפרטים הקטנים, אלא במשמעות הרחבה יותר של השקפת עולמו של הגיבור-המספר: "באלוהים לא האמנתי אף-פעם. בטעם ובמשמעות של החיים, חדלתי להאמין מאז היותי בן עשרים ומשהו. ואף-על-פי-כן, מדוע אני מתעורר בלילות, ורואה את עצמי בדמותו של ילד המובא אל תאי הגאזים..."

המספר, כפי שמתברר בסופו של הסיפור, מתחיל את תיעוד האירועים במלון בקהיר, כשהוא ממתין לסוף שיתרחש. הסוף יכול להיות במקרה הזה הירצחו של הגיבור, או רציחתו של גרמני, איתו היה שותף בעסקים. הסוף פתוח, ורק הארועים הקודמים עשויים, אולי, לגרום לקורא לנחש, מה מתאים שיקרה לגיבור זה.

ולארועים עצמם: הגיבור, ישראלי, בן לאב גרמני ולאם צברית, עובד את חייו המלאים בת"א, מתגרש מאשתו כשל סיבה מגוחכת — צעקותיו בלילות — נוטש את ילדיו ונוסע למינכן לשם הוא מגיע במסווה של אופה-מתלמד, כדי לרצוח. שלא מרצונו המוצהר, הוא מתעשר במהירות מעסקי האפיה, נכנס לעסקי מסעדות, נשק, ובנקאות. בשיטתיות ייקת, הוא

עושה כל דבר עד הסוף, ועד לפרטי-הפרטים, בדיוק נוקאי. אם היה לו אי-פעם רגש כלשהו, הוא השאיר אותו בארץ-ישראל, אצל בניו. אלא שהם נהרגים כאן במלחמות. הוא חסר רגש, מרושע במשמעות הנאצית של המילה. הוא הופך לרוצח של ממש, בעיקר של ילדים. הופך למממש של סיוט חלומותיו היללים, אלא שכעת לא הוא מובל כצאן לטבח — ילדים אחרים, ואפילו בתו שלו מאשתו הגרמניה, נשרפים בכיבשן הפרטי שלו, בתנור האפיה הביתי. וככל שמתרבות רציחותיו, וביחס ישיר אליהן, הוא מתעשר ומנהל אורח חיים פחות ופחות מוסרי. הוא חסר מוסר, ואותו מוסר, שכנראה היה אי-פעם מנת-חלקו, עד גיל עשרים ומשהו, נעלם. הוא מוביל עצמו לאבדון, אינו סומך על איש. אפילו פגישת מחזור בבית-קפה תל-אביבי, עם חברים מאז, מהפלמ"ח, כבר אינה "עושה" לו דבר. הוא הופך להיות חיה גרמנית.

המניע לכל ההשתלשלות רבת האימה הזו, פשטני — סיוטי הלילה. קינן לא נותן לקורא שום הסברים. הוא מביא רק תוצאות, וגם הן משורטטות רק כרישום-קו על נייר, ללא צבע, ללא עומק, ללא פרספקטיבה. לגיבור שלו יש מעשים בלבד. אין לו מניעים, אין לו התלבטויות. הוא שטוח. גם הדמויות הנוספות מהוות איזורים בלבד. אין אלה דמויות של ממש, הם משרתות את הגיבור בלבד. גם אם הן מהוות קורבן, זה קורבן שאינו גורם לשום תגובה רגשית אצל הקורא, מפני שהוא אנונימי לחלוטין, חסר-איפיון, חסר דמות.

אילו היה "סיפור מינכן" מודפס בעיתון, כמאמר פובליציסטי, בדפים האמצעיים של שבת, ולא משבחה עצמו בשמות תואר של פרוזה עברית, "רומן בזעיר-אנפין" ושאר מחמאות, אולי היה מצליח ליצור הד ובן-הד, אותו רצה ליצור. אבל בספר הכרוך בכריכה המבטיחה את מה שאינה מקיימת, מבקש הקורא גם את הערך המוסף שחסר בסיפורים.

עמוס קינן: צבעונים אחינו; "כתור" סדרת "צד התפר"; 1989; 89 עמ'

הערך הספרותי המוסף חסר בסיפורים

חדש

הופיע

אריה רודריגז המארחים

ארבע נובלות

כרוזה שונה, קשה, לא מצטעעת.

כוח פעולה בן 9 נערים

ב מריו ורגס יוסה: הסיפור של מייטה; תרגום: יואב הלוי; הוצאת כתר; 1989; 272 עמ'.

גיבור לרובה של הספרות הדרום והמרכז אמריקאית כה חיים המיסטיקה והמציאות בשותפות מלאה, עולמו הספרותי של יוסה עוסק לכאורה במציאות. מה שמתואר בו יכול היה אכן לקרות. "למציאות אחרת" לעולמות שונים, למיסטיקה ולכוחות עליונים אין מקום בספרו. אלא שעם כל זאת גם עולמו הפנימי של מייטה, גיבורו של יוסה, אינו עולם רגיל. מדובר במהפכן קיצוני שבקיצוניים, העובר בין קבוצות זעירות הממוקמות בשולי הפוליטיקה, המייצגות שברירים קטנים של העם, ולמרות זאת בטוחות כולן באמת המוחלטת הפרטית שלהן, קבוצות המתפללות שוכ ושוב תוך ויכוחים על קטנות, עד שדבר לא נשאר מהן.

האידיאל המפעים את גיבורו של יוסה הוא כה חזק, כה תמים, עד שהדמיון והמציאות מתערבבים בו, עד שתחושת השליחות המלווה אותו מתגברת על כל תפיסה מציאותית. מייטה מנסה לפתוח בהפיכה בפרו עם כוח פעולה בן תשעה אנשים: הוא עצמו — מהפכן בן ארבעים חסר כל הכשרה צבאית, שני איכרים וחמישה נערים בני חמש עשרה. עם קבוצה זו הוא מתכנן להשתלט על המדינה. ומיד לאחר מכן, ישוכנעו ההמונים בצדקת דרכו: "בעיני רוחו היתה מטרתה של האסיפה ברורה בתכלית — להבהיר לאיש ברחוב את פעולות הבוקר, להסביר לו את משמעותו ההיסטורית והחברתית של המאבק המעמדי, להציג בפניו את ההחלטה שלאורה ביצעו את ההתקוממות, ואולי אפילו לחלק מקצת הכסף שהוחסר בין העניים ביותר. אולם כאן, לנוכח המטפס שבצילו חלה מייטה, לא נמצאו אלא צלם נודד אחד, קבוצת האינדיאנים מאובני ההבעה שישבה על ספסל ונמנעה מלהביט בו וקבוצת תלמידי התיכון. לשווא קראו, בתנועות ידיים וצעקות, לסקרנים שהתגודדו ליד הקתדרלה וקולג' כרמן. כאשר ניסו הנערים לגשת אליהם ברחו הללו בריצה." (עמ' 209).

עמר ברטוב; קרב יום; ספרית הפועלים; 1989; 154 עמ'.

חיים עינת — פרסום ראשון

ובכן, האם מדובר במציאות או בדמיון? יוסה אומנם אינו יוצר עולם דמיוני, אלא מעצב דמות שהדמיון והמציאות שבתוכה חד הם. העולם החיצוני בו חיה דמות זו הינו עולם מציאותי לחלוטין, עולם של פערים וניגודים עצומים בין קבוצות אוכלוסיה שונות, עולם של מהפכנות מתמדת, הפיכות והפיכות נגד, של רציחות, הוצאות להורג. כל זה על רקע של עוני קיצוני, של רעב וחוסר תקווה, על רקע ערימות אשפה המייצגות את המציאות בפרו כעבר ובהווה. אלא שממש בתוך אשפה זו צומח גיבור המעדיף את האידיאליזם ואת האמונה הפנימית על המציאות חסרת התוחלת. אדם הבונה עולם פרטי, לא ריאלי אולי, אך יפה וטוב בכל מקרה מהמציאות הנוראה. "אני זוכר שלפני שנה התחלתי לבדות את הסיפור הזה, ופתחתי אותו — כמו שאני מסיימו באתן ערימות אשפה הפולשות וכובשות את רבעיה של עיר הכירה של פרו." (עמ' 272).

רחל גיל

סיפור מתח שקישוריו מאולצים

ק ציינים מספר נרצחים בדרך מיסתורית. על החקירה ממונה ניצב חיים אבן-פז, ומסייע לו סגנו — אורי מרקוס. העיתונאי סיני סגרה עוקב אחרי הפרשה, ובו בזמן תוהה ומתלבט באשר לחייו הוא: "אלוהים יודע מה אני מסתובב עם הילדה הזו, בקושי בת עשרים ושתיים." "הרי מרבית בני גילי צימחו כבר מומן כרס מכובדת והם מטלטלים אותה לפנייהם, בהתרוצצות חסרת תכלית ומנוח, מעבודה משעממת לאישה מפותמת עם ילדים צווחניים."

גברת שימר, שמשפחתה נספתה בשואה ואילו בנה וכלתה "שניהם נהרגו בתאונת-דרכים עם משאית צבאית סמוך לשכם" גידלה את שני נכדיה, נולי ורובי, מאז היותם רכים בשנים. בערכים היא צופה

בטלוויזיה, אלא שהיא מתקשה "להבין את המתרחש על המרקע." ומיום ליום, כל הדמויות, אלה שעל המרקע ואלה שמישם מתערבכות זו בזו. לעתים היא פשוט מסתלקת לה אל ה'שם' שלה. "זה מין מקום סגור וחתום כזה, שרק מי שהיה בו פעם יכול לשוב אליו או בעצם מוכרח לחזור."

נולי ורובי אכן גדלו. נולי מתגוררת עם סיני, ואילו רובי, שאין מגייסים אותו, חי עם סבתו. סיני סגרה מכיר את אנדרהיל — איש השגרירות האמריקאית, וזה, בתוקף תפקידו, נפגש עם ואליד חביבי, הסטודנט הערבי היודע ש"רק הכאב מוחק צלקת אחת בחותמה של אחרת טרייה ממנה." ובעת שסיני מצוי עם נולי, מתהפך ואליד מסיטתו הצרה. הוא מתעצל אפילו לקום ולפתוח את התריס, הואיל ורוח הים, זו שמלטפת את סיני ונולי, "תגוע בסימטאות עוד בטרם תגיע אל חלון דירת הקרקע שבה הוא מתגורר."

פעמים מספר בשבוע פוקד סיני את ביתו הלא מסודר של ברוך וייסליכט שתזר בתשובה, וזה, כמענה לשאלתו על ה"אי-סדר" אומר: "אתה שואל איך אני חי באנדרלמוסיה השוררת בביתי? ואני שואל, האם ה"אי-סדר הזה המפריד ביני ובין העולם, חתום מפניו מאחורי כתלי ביתי, לעומת הבלבול הנורא המושל בעולם שמעבר ומפעפע ללא הרף למעמקי נפש?"

ובעוד כולם — העיתונאי שחייו אינם מתנהלים כשם שהיו אמורים להתנהל. הסטודנטית. איש השגרירות שידע ימים קשים מאלה בווייטנאם. רובי, שמתלטל את גופו על המיטה ונודר ש"לעולם לא יניח להם עוד לשקר ולחטוף ולענות ולשבור כפי שעשו לה" (לסכתו). הסטודנט הערבי, שכל אימת שאוחז אותו ספק ולא מרפה, בא "פרצופו של סעיד אחיו, לבן ודומם" ומורה לו את שעליו לעשות.

גברת שימר וברוך וייסליכט. בעוד כל אלה ורבים אחרים אמורים להוליך אותנו אל התרת תעלומת הקצינים, 'מולך' בארץ אלי צור (אליק מלך ישראל) ומסייע לו ראש וועדת חוץ וביטחון 'ישראל זוטא' וכל העם הצייני מתכנס בכיכר מלכיישראל להפגנת תמיכה בראש הממשלה ושואג — "מוות!! מוות!! מוות!!"

לא נפקד מקומו של איש. לא של זו שבאה מ'שם', ולא של אלה שהם דור שני ושלישי לאלה שבאו מ'שם', ולא של החזור בתשובה, ולא של האמריקאי, ולא של הערבי. איש אינו חסר, ועם-כל-זאת לוקה

הספר באיזו אי-אמינות. שהרי הכל יכול היה לקרות, ואולי כבר קורה כאלה הימים ממש, ואף-על-פי-כן נותר הקורא עומד מן הצד, לא שותף, תמה מעט מדוע לא הניח לו הסופר לתת דרוו לדימויו ולו פעם אחת. מדוע כפה עליו מצבים דמויי-מציאות, עם סמלים מובנים מאליהם, שאין להטיל ספק ולו הקל שבקלים למי הם מרמזים.

הסופר בדה עבורנו סיפור האמור לסייע לנו להבין את מה שקורה או עשוי לקרות במדינתנו, ואם לא להבין — לפחות לתת עליו את הדעת. על-מנת שנוכל להסתייע באותה סכמה שלו, עליו למקם אותה בנוף מוכר, בין אנשים מוכרים. אלא שהנוף הניבט אלינו מן הספר, והאנשים המצויים בתוכו, מוכרים לנו עד לזרא כמעט. כבר פגשנו אותם, כבר ירדנו לסוף דעתם. אין שמחה של גילוי, אין הארה שהנה דבר-מה סתום ולא מובן נעשה ברור משהיה, מאיים ומפחיד מכל מה שאנו מעלים בדימוינו.

הסיפור אינו רק אלגוריה חברתית של כאן ועכשיו, אלא גם סיפור מתח. כיוון שכך, יש לצפות לנימוקים סיבתיים מתקבלים על הדעת לכל אחת מן ההתרחשויות האמורות להוליך אותנו אל פתרון התעלומה. אלא שלא תמיד כפוף רצף האירועים לאיזה היגיון סיבתי. לא ברור, לדוגמה, איזה היגיון הניב את מעצרו של ברוך וייסליכט מלבד רצונו של הסופר לכרוך באופן מלאכותי מעשי אחד באלה של האחר.

מרבית פרקי הספר פותחים באחד מן הביטויים הבאים: 'באותה שעה', 'באותם רגעים ממש', 'שעה קלה אחר-כך', 'עוד אורי מרקוס פותח בחקירה... החנה סיני את האונן... גם בדרך זו, מן הסתם, מנסה הסופר לקשור את מעשי הגיבורים זה בזה. אלא שלעתים הניסיון מאולץ מעט, לא מהימן, ויותר ממה שהוא מוסיף לרהיטות הקריאה, הוא גורע ממנה.

עם-כל-זאת, אין להתעלם מן הניסיון להניע מעט אותו פעמון אזהרה גדול ורדום, לסדוק את החומות הניצבות בינינו ובין המצב. ואם, כמו אורי מרקוס השואל: "מה הדבר שלו המתנתי, לכל הרוחות, בסבלנות שכזו במשך עשרים שנה? הרי כבר מומן נשכחה ממני המטרה, ולעומתה הלכה ותפתחה חשיבותו של היום-יום. כל מרצי הקודש למאמץ הכביר של לשרוד מרגע לרגע, משעה לשעה, להימנע מכל משגה, עד ששכחתי לא רק למען מה אני פועל, ולמה אני ממתין, אלא גם מיהו הממתין עצמו..."

אם כמיהו, יעצור מי מן הקוראים וישאל את עצמו אותה שאלה עצמה, יצא הספר ידי חובתו. ■

ציפור הדממה יורה

רתוקה אל מטת לחיי החולה
נשאת על עגלת גבי השבור
אביר סוס חי
מצליף באכף ידו
כש'שלות ברזל אדיר
על פרסות הסוס המת

להסיר הלוט מעל מרכב
קסמי צפור
הנפש ועולת הפנים
עכבר צפור
הוליד הר צפור
להדיר שלל נוצותיה.
החשף שב לסודו
צפור האור

חולים את התקוות בכבר
העיר איך על כמותיה
עיר נפלו חלל
כל צפרי התקנה
קראו ליונים המקוננות
איך נפלו צפרים
בכבר העיר
על כמותיה חלל

חמש אצבעות
כחמש צכתות לופתות את ידי
צכת בצכת עשויה.
צכת בצכת אחונה
אוחזת בידי
הנלפתת בטבעת
ההדק כצפור.
אצבע אלהים היא.

אני דרה בתוך חלומות
כמו עננים
בשמים חשוכי אהבה
דירים בלתי מוגנים
בני בלי בית
צפור עלי בלימה
עושים לי בית.

צפור הדממה יורה
זיקים זיקי אש
צפור הדממה
חציה יורדים חדרי
נפש ובטן חלולה
מפריח צפרי-אימה
גדולה הנופלת עלי
כרעם ביום סגריר

גן נעול הצפור
בין סדן
לפטיש בסדנת הצפרים
גלי הגירת צפרים
מנסרים באויר
שני צדדים למטבע
נוצות הצפור
כנפים עובר לסוחר.

הים זולל צפרים
כצדפים רבי מכר
ועוד זרוע הים
נטויה כמעי הדג
עיני הצפור
שהקיא את היונה
מלאות מלאכים קטנים
שחורי עינים
כאיי אלמגים
דגי ים המות

על ברפי סוף רך כקנה צפור
על ברפי החולות הנסוגים לאחור
כחוף מתאבד גדל הים
בגאות מי הים.

השמים מוסר לחולי רוח.
מאחורי סורגי העינים
צפרים נמקות בכלא הפנים
הים שקת ענן שבוהה
רוח פרנואידית מרחפת
על פני תהום השיר.

מבטן התרדה
מרחם הסערה הלא רחמה
כביצת חול מקלפת הים
בקצה הצפור.

אני צפור
חיל סדיר בצבא כנפי הטרנדיה.
כי מצפון גוזל רך
תפתח כנף הצפור הרעה.

טהור מאד

טהור מאד כבצה
ובחוץ רוח
מנערת:
ילד שוב אחוריק
ילד בץ מתש
הפתח אל פלגי מים.

הוראות למדיטציה

שנתיים ויותר
עלה רועד.
שב ואל תעשה דבר,
האזן לרקוואם הזורם אליך —
פנה אפיק
המתן.
היה במבוק חלול.
נחת, נחת.

כעץ עתיר דימיון

כעץ עתיר דימיון
אני נוסע
ומסעף תמיהה.
תותי רקבון
באויר
אפריל שמתחיל
סרט חיי השגויים.

אות לאות

אות לאות לאות
שאינן מתחברות כראוי.
ראוי?
לא להגביה?
ברור. לא להגביה
מעבר לחלשת הכשר
ומעבר למעידה הכרחית.

עיתון

שירה

ציפורה חנה לידר, (ירושלים)
כבר פירסמה כמה משיריה
בכמות שונות, כן זכתה לפני
שנתיים בפרס ראשון לספרות
יפה מטעם אוני' י"ם.

נעמי שלז:

ללא כותרת I (פרט)
עץ צבוע, מראה וברול

העיר והים

ספר של שירים יפים. אינטימיים. שבונה את סמליו בעיקר על שלושה מקורות: הטבע הכפרי, העיר (הישראלית והזרה), והים (בעיקר אים הים הרחוקים).

בספר שלושה שערים, שקיימת ביניהם כביכול התפתחות סמוייה. הראשון מציג מצב בעיתון; השני מסמן את גבולות הגעגוע; והשלישי חותר להשלמה. זוהי כמוכן חלוקה סממטית לצורך הבחנה, חלוקה שאינה קיימת בחדות כזו בספר (וששירים אחדים חומקים ממנה כליל). כל אחד מהאלמנטים האלה מצוי בכל אחד מהשערים. וכך לא נוצרת הרגשה של חלוקה מלאכותית אלא של זרימה ואחידות רבה על-אף השוני. במישור הרעיוני זהו, אם-כן, ספר של מאבק בין השאיפה הרומנטית אל השם, שהוא תמיד ובהגדרה יפה ושלם ומסעיר ומשמעותי יותר מהכאן, לבין קבלת הכאן.

מהו הכאן? "רוצה לשר / על הפלומה הרכה בכתפך / על נוחות הצבעים בינינו / על עסיס פירות הקיץ / אבל / אנחנו בכפר קטן..." (6) בשיר זה, הבנוי שני בתים, מברירות שתי השורות האחרונות "אבל / אנחנו בכפר קטן" הן את בית א' והן את בית ב' כמוטיב חוזר, ניגודי לכל מה שנאמר לפניו. התשוקה לחושניות, לרוך, לאהבה, ליופי, נכלמת כי "אנחנו בכפר קטן". הכפר הקטן לצורך זה הוא סמל לחובה הכובלת, לתחושת הצרות, שאינה מאפשרת שחרור והמראה. או כפי שנאמר בשיר האלגורי כמעט על התאנה (15) "... לשווא נטף עסיסה, לשווא / בקע הפרי בגודש / חובתי היא אמרה התאנה, / חובתי היא ואמלאנה / ותשוב לנוע על העצים. // בזה אחר זה נשרו / פירות הקיץ / נחילי זכוכים עטו / והצרעות מצו את לשדה. / חובתי היא אמרה התאנה, / חובתי היא ואמלאנה". ואילו השיר היפה מאוד "אלווירה" (7), שבשער זה, מאחד בתוכו את כל שלושת המוטיבים שצויינו לעיל. התפאורה כאן היא של אופרה, ובעצם בחירת המטאפורה הזאת יש כבר אמירה על גבולות החלום הרומנטי. כי אופרה היא גם ארוע אמנותי יפה להפליא ונוגע באמיתי ביותר, וגם, בדרכו, משהו מלאכותי: "אבק בפיותחים. סדרנים במדי אדמירל", מפואר יותר מהמציאות: "מסך קטיפה בצבע יין. מראות... עץ צבוע זהב", ובלתי אפשרי בשום מציאות שמחוץ לכית-האופרה. אמצעי נוסף בשיר הוא חילופי דמויות. מירה הישראלית משתוקקת להפוך

לאיזו אלווירה איטלקית אלמונית: "ניחח אלווירה. למה לא אלווירה..." כדי שהכל (כל מה שקשר אותה לחייה היא) יהיה "היינו הך. הייתי / חומקת העירה שוכרת עליית גג. ולא חבל. חבל". זוהי תשוקה להשתחרר מדמותה המציאותית כדי שתוכל להיות אותו חלק בה שנחנק, שלא קיבל זכות דיבור, או ביטוי, או חיים. אבל כבר במסגרת השיר עצמו חלה ההתפתחות. אלווירה שאינה גיבורת אופרה רומנטית, "עובדת בתפירה... המיד עיפה, רפה... אולי רומן חטוף. עצוב. בכי בכוסות קיאנטי". המבט המפוכח חושף את האשליה. מגלה את האבק בפיותחים: "אבל אני מירה מישראל. עד סוף המערכה / החמישית. קמתי. מחאתי. חזרתי / הבנתי".

לכאורה שיר אחד המאחד בתוכו את החלום ושברו. ואין להוסיף. אבל השער השני (וכן גם, כאמור, שירים נוספים בשערים אחרים), מוכיח כמה חזקה עורמת החלום, וכמה אינה מוכנה להינע לאור החושפני של הפיכחון. שער זה שואב, כאמור, בעיקר מדימויים, או אים הים, המתאימים מאוד לעיצוב החלום הרומנטי.

פתאום קרבו אים הים פירות קסומים סירות מפרש ובני אדם שחומים חמים

כך, במבנה סונטי (בעל סטיות, אומנם), בחריזה, בתיאור הוויה נוכרית קסומה — בני-אדם אחרים, פירות אחרים, הרים וימים אחרים, מרחק, הופך הכאן לשם. השם הוא קודם כל חושני מאוד. הוא עתיר צבעים (בני-אדם שחומים, ירקוח המים), ריחות וטעמים (סוכר, אנס, ים), מראות (סירות מפרש וכו') ומגעיים (גאות הגלים, החול החם ועוד הרבה), כשכל עצם המוזכר בשיר נקלט בכמה חושים, לעיתים ככולם, ומעצים בכך את חושניות התיאור. זוהי הוויה הפוכה לכל ציווי המוסר, החובה, ואף לחיי האינטלקט. קיים רק כאן ועכשיו של זרימה חופשית לגמרי, יצרית, רגשית, רבת-יופי בשיר אחר שיר חזורים תיאורים אלה, שחלקם יפים להפליא, של הצד האחר, החנוק, הפורץ להגיע אל

מימוש. "בשקיעה מותך הים זהב / ניגר אגן ענק אונג נזול כבד / מופו, מוצפת פז אילמת / עיני אוגרות זהב זהב..." (22), ועוד הרבה. אבל כבר בשער זה עצמו אומרת המשוררת "זה לא יילך". זה לא יילך בתוך הלחץ / לטבול את הראש בטורקיז הוא // הנה הם שוב — החובה, הציוויים, הצריך. אויבו הגדולים ביותר של השם. אבל האם הם אויבו היחידים? "ואז / חלק כראי הפחול / מסתור / מפלצות המעמקים / מזנקות / דה פרופונדיס..." (28). של ה"אני העליון" המחמיר הוא אויבם של החושנות, הספונטניות, החופש, אלא יש להם גם אויב נחבא, פנימי "דה פרופונדיס" (כמה) יפה השימוש בביטוי הלועזי האקזוטי הזה כאן. להתגשמות החלום יש, איפוא, אויב חיצוני, שהוא הכורח החברתי-מוסרי, וגם אויב פנימי, שהוא אולי הפחד מעצם הגשמת צד זה של האישיות.

הפתרון המוצע בשער ג' הוא ניסיון להפגיש בצורות אחדות את החלום עם המציאות. בשיר היפה "שנים בשפלה הפנימית, ועיר" (33), מסתמל החלום כבר לא באים הים המוצגת לעומת הכפר. מיד הוא מאבד הרבה מאד גובה, הרבה מאד מצבעוניותו הזוהרת. מתרבים בו אלמנטים של כיעור: "... עם מתק / שירי הרוכלים בכרמל וריח רקב", "... אני יודעת אותך חוסמת בבתי מלון" וכו'. אבל ככל-זאת, ובר-כבד, גם "... אני / יודעת את הים שלך / מאחור / לוחך / ומאבד / שלושים ושבע שנים בשפלת יהודה". שוב היסוד החושני החזק. ואוברנו. המפגש בין החלום למציאות מכאיב מאוד בשיר היפה מאוד גם הוא, "התריס רוצע" (35).

אחרי ששיריטטה את גבולות הכאן בשער א' בעיקר, ואת גבולות החלום או השם בשער ב' בעיקר, מנסה המשוררת למצוא פתרון לקונפליקט על-ידי הקטנת מימדיו של החלום עד להשלמה עם ביתורו ואף עם כריתתו הסופית. אבל עדיין עורמת החלום חזקה יותר. ופתרון חיובי יותר מסתמן בשניים משירי השער האחרון: "עור פני נושא" (36) והשיר האחרון "עברנו כאן" (39). השיר "עור פני" רושם בעדינות רבה מגע בין גבר ואשה שאין בו מתהומות הים ומרחקיו אלא "די לנו / באור השמש בגן / כילדים / בווריאציות של טרטיני, / בעבודה קשה". מניה קטלוגית חסכונית מאוד, בת מילה או שתיים או שלוש לכל היותר, של העיקרי באמת. "אני זרם מים דקיק" נאמר בבית הבא. שוב לא מרחבי האוקיינוס וגליו, אלא הצטמצמות אל התמצית. ולבסוף, בשיר "עברנו כאן" — הקבלה הסופית של היש. ההשלמה הטובה המתוארת תחילה במספר תמונות ונקבעת לבסוף

כמילים "היינו כאן". וכפי שאמרה משוררת אחרת: "זה הכל זה טוב". חשוב לשים לב שההתפתחות הקיימת משער לשער אינה מבטלת את השער הקודם. הוא ממשיך להתקיים, וכתוצאה מכך נוצר היגד מורכב, כמו מנגינה בשלושה קולות, כשכל קול עומד לעצמו ובד-בבד מוסיף את שלו להרמוניה הכללית, הלא פשוטה, הסתירית, והיפה עם זאת מאוד. שפת השירים מוגכת מעט ואחידה. הסלנג המרחיק-לכת ביותר הוא "זה לא יילך" או "אל תעשי לי עיניים". אף בעיקרה זוהי שפה המקובלת כ"פיוטית", עם מעט פרוזאויזמים פה ושם, מעט אירוניה, שפה מעודנת ועם זאת מודרנית בתכלית, ומפגישה בתוכה שכבות לשון שונות.

גיל הרבן

פרסום ראשון

א

דבר לא יותר

עם בקר

אומרת

מוֹדֶדֶת מְלִים, פּוֹסֶקֶת כִּי טוֹב.

אֶסְפְּתִי עֲצִמִי, שׁוֹב אֵינֵנִי זוֹכֶרֶת

מְלֵאתִי קוֹלוֹת הַרְחוֹב.

אָךְ הוּא אָמַר רֵאשׁוֹן

אָנִי

עֵינָיו, שְׂכוֹר, אָנִי, אָנִי,

הַגּוֹף אָנִי, פְּנִים אָנִי, צוֹעֵק אָנִי

וְקָמַר תַּחְנוּנִים אָנִי

טְרוּף אָדָם אָנִי אָנִי

שְׁמוֹת סִמְנִים הִיא נֹתֶנֶת בְּדֶרֶךְ

קוֹ, שְׂטֵחַ, חֶלֶל,

אוֹסֶפֶת שְׁלִיטָה

לְפָתַע אוֹמֶרֶת אָנִי מְכַסֶּט

וְאָנִי

מְהַדְדָה וּמַצִּיף

כְּצַעֲקָה

ב.

כְּלֵמָה קְרוּעָה מִן הַבֶּשֶׂר

הוּא לֹא יָפִיר

הוּא לֹא

אָמַר?

אָנִי וְדַאי שְׁלֹא אָזְכֵר

אָנִי אֶעֱוֹף מֵעַל הָעֵיר

אָנִי אֶעֱוֹף מֵעַל הָעֵיר

אָנִי אֶעֱוֹף מֵעַל הָעֵיר

כְּמוֹ צְפוּר.

לֹא מְכַחֵשׁ לֹא

מְאֻשֶׁר

בְּגוֹף זֶה לֹא

עָבַר

זֶה רֵק חֵיוֹן חוֹלֵף

מִכָּר

כְּפָנֵי אִשָּׁה

עַל פְּנֵי הַיָּם

מירה מאיר;
אור כלוא;
הוצאת
ספריית פועלים;
1989

גיל הרבן
פרסום ראשון בתחום
השירה. מלבד שירים
כותבת גיל גם כחזרת,
ספרי ילדים, ביקורת ספרים
ב"העיר" ופובליציסטיקה
ב"חדשות".

מה בין גובה העקבים לעומק הצעד

אני קורא שוב ושוב בכרך הראשון של כל שירי יאיר הורוביץ, וחש אימה ויופי, ועדינות ושבריריות המתקיימות בצל הכחדה, אני חש בהתעקשות המילים, בנגינתן הסוחפת, בקלילות הבלתי-נסבלת כמעט של ההרמוניה המילולית, ונוכח כי בקריאתם הראשונה של השירים חשתי כמו מנדלשטם שאמר: "בתחילה מצטלצל באוזניים משפט מוסיקלי ללא מילים, טורדני... כמו טיפת מים שחדרה לאוזן בשעת הרחצה" אבל אחר-כך, כשמתפרקים הצלילים והתחושות וההרהורים, ומורכבים מחדש, מסתבר כי הבחינה הביקורתית אינה מיטיבה עם השירים. "ניסיתי לגרש את הדיכוי", כדברי אלוט, אך מצאתי עצמי מגרש דברים פחותים בהרבה, ואז הבנתי ששירים אלו, אשר מרביתם פועלים כגירוי תחושת, תובעים ממך יותר משהם נותנים. מה רצה הורוביץ יותר מכל לעשות בשירתו? התשובה שאתן אולי לא תחדש דבר, אך לדעתי בשאלה זו נעוץ מקור העוצמה והייחודיות של השירים כשם שנעוץ בה מקור הכשל והאנמיות.

ובכן ניסיון-העל של הורוביץ מתמצה במימוש האפשרות של המרת כל עולמו החווייתי וזרם התודעה הנגזר ממנו והבונה אותו כאחד, בסטרקטורה פיוטית מעודנת ומורכבת של מתחים וכוחות, מתוך שאיפת "התעלות" כדברי השורה: "הלב כמטרונום לתנועה ערה / קושר לולאה ללולאה... לאט לאט חוטיה ריח ורוח".

כאשר בוחנים את התקופה על רקעה צמח הורוביץ ומציבים אותו מול המשוררים בני דורו, מסתבר שניסיונו היה כמובנים מסוימים ייחודי. הקרובה לו ביותר בתחילת דרכה היתה יונה וולך מבחינת האופן המסויים בו מוקם ה"אני השר" שלה במרכז, בגלישה החדה והאמורפית לנבכי ההזייה, במראות קסומים, יצירי-פלא ובחוויות אוטונומיות קשות רדוקציה, הניתנות בלשון שהינה יותר מטרה מאשר אמצעי קומוניקציה. ויולטיר, לעומת-זאת, בחר בדרך

אחרת. הוא העתיק את זירת הפעולה אל סביבתו. אמירותיו ציניות ומפוכחות, דבר שקשה ליחסו להורוביץ ורק לעתים נוסקת לשונו לביטויים גבוהים עזי-מבע. הורוביץ ואף וולך קיימו במידת-מה מעין נוסח מודרני יותר של אתרמן ובני דורו בהתייחס לאספקט הלשוני, אך רק הורוביץ לא נקט בדרך ההסתכלות האירונית שהתווה זך, ולא כחן בחינה ביקורתית את עמדתו ואמירותיו. זוהי אולי התמימות וההצטננות לכאורה שבו, שכה קסמה לרבים. אלא שהוא היה נרקיססט לא פחות מחבריו ל"משמרת". הוא עסק אך ורק בעצמו, אמנם בעירפול רב, אמנם תוך שימוש מפותל וסבוך ב"סוכנים" מובהקים כאימוזים, אבל המחיר ששילם על-כך היה גבוה מאוד — הגותיות דלה ואי-מתן תשובות לבעיות ספציפיות. בקיצור — חוסר התמודדות מקיפה עם הוויית האדם המודרני ועם מצוקותיו העכשויות. לדעתי

ההורוביץ הוא הפחות חשוב מבין שלושת המשוררים הנזכרים, שכן הוא לא ניפץ אף נורמה אסתטית אחת, הוא רק שיקלל ועידן מספר מועט מהן, ובנוסף היתה בשירתו מעין התוויית דרך סתורה ומבולבלת, שרק תקופת שנות השישים יכלה לאפשרה. טענתי קודם כי הורוביץ נמלט מהתמודדויות חשובות. ומה עם המוות? מי שישאל ישאל — הרי אין לך בעיה קיומית גדולה יותר מבעיית המוות. בנושא זה הורוביץ מטפל הורוביץ ביד אמן: "על אבא האור מצבה / על ילד יתד / ילד אני אומר ואני אומר בן שמונה", זוהי שורה מהקינה המפורסמת "תום תהום וקיים", ושירים אמיתיים נוספים ישנם גם ב"שבתי לבדי" כמו השיר "מרחק": "רואה ילד בן ארבע (אוחז בספל מים) ליד מיטת סבי / ילד בן שמונה מסרב, כהלוויית אבי".

גם האהבה היא נושא מרכזי בשירתו, והיא עוברת תמורות מפתיעות מ"שירים ללואיס" ספר שעוסק בפרשת אהבים אחת הנצבעת בצבע הילדות והמאופיינת בעיקר בניגודי אור וצל ("בשעת התבהרות") עד "בשבתי לבדי" בו האהבה בוגרת ומפוכחת יותר, והאהבה איננה "לואיס ילדת חלום" אלא בשר ודם אשר "את המשי גורבת על עור צונן / והרכבת מסיעה זדונית מעוררת / לאורך הרגליים".

עם-זאת אני חוזר תמיד תוך קריאה בשיריו של הורוביץ אל אותו "זר קמטים" שזרקה נערה באחד מהשירים הראשונים שלו, ורואה אותו מוטל על מדרכות שיריו כאיום, כנבואה שהגשימה את עצמה: "וסביבותיה צעיפים סחרחרים טובכים / סיכות בטבעת הבכי" משהו מהאניגמה הזו מאפיין את שירת הורוביץ בכללותה, אשר

כמעט ולא מאפשרת לקורא לעמוד על החוויות הקונקרטיות שעמדו בבסיסה. ניתן לומר שהנחות-היסוד של שירתו אינן כוללות את האפשרות של שיחזור אינפורמציה קודמת לשיר, או שיחזור ככלל. מושאן הוא הסטרקטורה, ההיבט היותר מופשט של המבצע האסתטי. אם להיות קונקרטי יותר, הרי שהאינפורמציה השירית נשענת כמעט תמיד על אימוזים בולטים כמו שמש, ציפור, עיר, ים, בית וכו' המאפיינים את הלך-רוחו של הדובר, ואלה מהווים מאגר דל למדי ומשמש אשר מוצה על-ידי הורוביץ עד קצה היכולת. חשוב להוסיף גם את תמונות הלשון היותר קטנות העמוסות פיוטיות וחגיגיות, ואתן סינסתיזיות מרובות — כולן מיטונימים, אסיגים מעורפלים, (המון מלמלת פרחים, צלצולי ענב, מצנפות הילה, כליל התפוז ועוד כהנה וכהנה), הקיימים לעתים רק במשמעות לקסיקלית ותו לא.

עם-זאת ניתן לומר כי לאור מטרותיה של שירת הורוביץ, אין להתעלם מההנחה ה"סולידית" כי טקסט שירי ככל רמותו, מהווה מבנה המורכב ממתחים ואנגריות, שעל הקורא להפנים באמצעות הפשטת הטקסט מתכנו האידיאיים, הלשוניים, הדינמיים ובכלל, טענתי המרכזית היא שניתן היה לצפות מהורוביץ למשהו אחר שיהיה בו מן הליטוף ומן המכה, לשירה שתתמרן בחלל הסבוך והרגיש שבין "גובה העקב לעומק הצעד", שלא תעדיף את האחד על האחר, ובכך תגביל את הטקסט השירי. לדעתי, הורוביץ שגה בהגישו לקורא מרכיב אחד בלבד, מעין מבנה מן המוכן בעל רפרנטים פנימיים, אומנם בעלי חוקיות שקל לגלותה אבל מעורטל מכל ייצוגים ממשיים. לדעתי אין די בכך כדי לצוד את הקשב. הורוביץ כמו נועל את המגירה יחד עם המפתח. אדגים זאת בשיר מתוך "בשבתי לבדי":

"עננים כטנא דוגיות על שפות גלים / כלי זהב שקופים כנימי דם זני ניגון מהללים עננים כרכבת מפתחות לריבוא בריחים / בשערים אסורים כרכבי טל שושנים... יונים חגות והעיר מנעולים".

יש בקטע זרימה מילולית נפלאה,

כמעט משכרת. העיר המופיעה בהמשך השיר נעולה ואין בעננים כדי להושיעה, וכמעט די בכך כדי לתאר מצב של חוסר-אונים. בנוסף, יש פה שימוש מעניין בתקבולת בין ענן למפתח, תקבולת שיכולה להתפענח רק בהקשר תימטי רחב יותר של שירת הורוביץ. ניתן גם לעמוד על האופוזיציות השונות, אבל גם בהיות העיר מטפורית מדובר עדיין בעיר מופשטת מאוד, בעיר הנשענת על "מרכזי אוויר" ולא על "עמודי בטון". גם הגלים, העננים, ואפילו נימי הדם שלכולנו יש מושג מה הם, הינם בעלי תפקוד שונה לגמרי בעולמו הפנימי של הדובר, דבר שהוא לגיטימי לכשעצמו, אלא שהורוביץ אינו טורח לספק אינפורמציה מהותית ושלמה ביחס למהותם הספציפית, למעודנות ולשבריריות שלהם, להיותם נושאי מתחים שליליים וחיוביים, לכל ההפשטה הזאת שבוצעה על-ידי המשורר, שעשויה היתה לעניין ולרגש אותי לו היתה בה פנייה ממשית רב-מימדית, התוקפת את תהליך ההפשטה של הייצוגים הלשוניים.

מעטים לטעמי הם השירים העונים על תביעה זו. כזה הוא, למשל, השיר "לוח אוויר" הפותח בתיאור דירתו של הדובר: "ארבעה כתלים, רצפה, תקרה, קבועה הדלת... אומרים דירה, מסוייד, / הכל זויס / ואין בה אלא יד ריקה / מזיזה ומזיזה חפצים" — ואז כאשר מחלחלת תחושת "הדירה והדובר שבה" מתרחש תהליך פלאי שבו: "כרכוב כרכוב יזוז אמה / כאחוז אימה יזוז גם יד / ... כתלים יעמדו כנד על לוח אוויר, ורק הרצפה המצפה והשולחן / יראו אותנו מכבים נחמות, שמחות / ושואלים שאלות היכן / ומה גורל הגן".

זהו שיר המבקש ממך כקורא להיענות לו בכל דרך. הדירה מתפרקת ועוברת טרנספורמציה פיגורטיבית לעולם אחר, כך גם הדובר והקורא "בנשימה ממריאה של אדון חדרו". כאן מצליח הורוביץ לשתף אותי ב"גורל הגן" הפרטי שלו, וכמובן שישנם בספר עוד שירים מסוג זה, אבל לא. חבל שהורוביץ "מכוון השקיעות, ששואל מועדים למפת צער מציג לקוראים רק את המפה ולא את הקרקע עליה הוא מהלך. ■

זיכרון
ביקורת ספרים

אתה זוכר הייתי כאן
 איתי אשה מטר שישים
 גובה, אתה יודע יאיר
 נפרדתי מאשה מטר
 שישים ושמונה גובה,
 גובה העקבים ולא
 עומק הצעד.

יאיר הורוביץ:
גורל הגן;
סימן קריאה,
הקיבוץ המאוחד;
1989;
235 עמ'

■
השירים אשר מרביתם פועלים כגרורי תחושת, תובעים ממך יותר משהם נותנים.

זוה לא סוד.

בשפת הבלדרות המקצועית מחלקים את היעדים ל"יעדים ראשיים" ו"יעדים משניים". "יעדים משניים" - מחויבים בתוספת מחיר.

השילוב בין "אייר ברינקס" ו"פדרל אקספרס" נותן לך את מספר היעדים הראשיים הגדול ביותר בעולם.

מספר 1 - למסירה באחריות

תוך 48 שעות ממסירת המשלוח ליעדו בחו"ל, נתקשר אליך עם אשור המסירה (מי חתם עבור המשלוח, באיזה תאריך ובאיזו שעה). כל זה כמובן ללא תוספת תשלום. ובכך, שוב "אייר ברינקס" מוכיח את עצמו כשרות מס' 1.

ברינקס - משרד ראשי:
רח' קיבוץ גלויות 47, ת"א.
טל. 03-827512, 03-812226
פקס: 03-810137.
סניף חיפה: טל. 04-727393.

שם המשחק - אמיונות

"ברינקס" ואמינות הולכים יד ביד. המוניטין של הרשת הבינלאומית של "ברינקס" מבוסס על הטיפול האמין בחפצים רגישים וסודיים. כשהמשלוח שלך יצא באמצעות "אייר ברינקס" אתה יודע שאתה יכול להיות שקט, המסירה תתבצע בצורה היעילה והבטוחה ביותר.

מסביב לעולם - במהירות

"אייר ברינקס" פועל בשיתוף פעולה עם "פדרל אקספרס", ענק הבלדרות הבינלאומי.

אייר ברינקס - מכל מקום - לכל מקום - ובכל זמן

"אייר ברינקס" הוא שרות הבלדרות הבינלאומי של "ברינקס" ישראל. שרות זה מדלת לדלת עוסק במסירת משלוחים בכל מקום בעולם במהירות, באמינות ובביטחון. לבקשתך "אייר ברינקס" יטפל בכל מה שתרצה לשלוח. כגון: מסמכים, דיסקטים, חלקי חילוף, דוגמאות ייצור ועוד.

תנאים מיוחדים
מוחאמים לכל לקוח.

הנחות גדולות
למשלוחים מעל ל"5 ק"ג.

אייר ברינקס

בלדרות בינלאומית

יגאל ששון: "לקרב את השוליים למרכז"

דחף התמיכה באמנויות – בתיאטרון, במוסיקה, במחול, טבוע בחוזקה בתפיסות הבסיסיות של בנק דיסקונט. משפחת רקנאטי היתה מאז ומתמיד משפחה מעורבת – נפשית ומעשית – באמנות.

בעיקרו להתסיס את ההרכבים המקומיים ולתת דחיפת עידוד ומודעות לגיז הישראלי. מפעל נוסף שלנו הוא הקרן המיוחדת למלחינים ישראליים, בעזרתה אנו מאפשרים למלחינים שאינם שייכים למימסדים השונים, להתפנות לתקופת כתיבה. כיום נהנים מקרן זו בפועל ארבעה מלחינים. תמיכה רחבת היקף אחרת שלנו היא תמיכתנו ב"מת"י" – פרויקט בסיוע קרן ת"א לספרות ולאמנות, העוזר לבמאים ולשחקנים בתחילת דרכם. במרוצת השנים הקרובות אנו מתכוננים ליזום מפעל דומה גם ביחס לקולנוע הישראלי. באופן כללי, ישנה הרבה תעוזה במה שאנחנו עושים, למרות שלא תמיד הצלחנו בכל. היו גם אכזבות, בעיקר בתחום התיאטרון. אס-כי בדיעבד, צריך אולי לראות גם כשלונות אלה כהצלחות, לפחות בתחום רכישת הניסיון. ברור גם שאיננו מצליחים לתמוך בכל מה שהיינו רוצים לתמוך. היצירתיות והתסיסה האמנותית בארץ עצומים, מעבר לכל גבול תמיכה אפשרי של גוף אחד, ולו גם בעל מוניטין כמו בנק דיסקונט. בעניין זה, הייתי רוצה להפנות קריאה לגופים מסחריים אחרים שיצטרפו אף הם כמסייעים לפעולות תרבות ואמנות. יתכן שלו היה ניתן יותר הד ציבורי, תקשורתי, לאלה המוכנים לתמוך, לתרום, ולהתריס, היתה גם היענותם של גופים כאלה לצרכי התרבות בארץ גדולה יותר.

עד לפני 10 שנים לערך ניתנה עזרתנו למפעלי תרבות, פחות או יותר בדרך של מתן בסתר. משנת 1980 העלינו את הדברים על השולחן, לא מעט, ניתן לומר, ביוזמת מחלקת הפרסום של הבנק, אס-גם תוך היענות יוצאת-מך-הכלל של מי שהיה אז אחראי לפרסום וליחסי הציבור של הבנק – ליאון רקנאטי.

בשנת 1983 חל שינוי בכיוון תמיכותינו. בעוד שעד אז עזרנו גם לאירועי אמנות מיובאים, הרי שמשנה זו ואילך מיקדנו את עצמנו באמנות ישראלית מקורית בלבד. דבר אחר – התחלנו אז בנקיטת יוזמות חדשות, גם מבחינת נושאי התמיכה וגם מבחינת הפנייה לגופים תומכים נוספים במטרה "להרים" ביחד פרויקטים שונים. כך פעלנו, לדוגמה, בנושא "גוונים במחול", פרויקט שהתבצע בתחילת דרכו ברמלה, ושנועד להעניק במה לאותן להקות מחול שעדיין לא מצאו לעצמן מקום בתוך המסגרות הממוסדות.

פרויקט שני שייזמנו הוא פרויקט "אלבומי דיסקונט", שכל אחד מהם מכיל בין שבע לשמונה ליטוגראפיות של אמנים ישראליים שונים. בשבעה האלבומים שהופקו על-ידינו עד היום, השתתפו בין ארבעים לחמישים אמנים.

בתחום הגיז יזמנו בשנים האחרונות את פסטיבל הגיז באילת. רתמנו לעניין שני גופים רציניים: האחד – עיריית אילת, והשני – משרד החינוך, בתמיכתו היוצאת-מך-הכלל של אבנר שלו. הפסטיבל, שמתקיים כבר שלוש שנים, נועד

במלאת שנה

"עכשיו חשופים שרשי ואנשים דורכים עליהם" זלדה

דב איתן – שנה למותו

מנסה לזכור דברים רעים
מנסה לכעס
כל זכרון רע
הופך לטוב –
ואתה יוצא טהור ונקי כש'לג

הקלגס חי
ואתה מת

לא מבזבזת חשמל
רזיתי
רציתי רק שתדע

סרבתי לך ביום האחרון
כשנפגש – אסכים

לנשק את נקדת החן על
רק עוד פעם אחת

שנינו יושבים על ענן
אתה מספר לי
איך משעמם בלעדי

ומה לעשות עם הדרגות והמדים?

כתבת שירים –
לפרסם?

מ. אומר עליך קדיש
זה מה שהיית רוצה?

איך אהבים כאן מתים
חגיגת המות חוגגת

אמא שלך רזתה
לחץ דם נורמלי
בריאה
כלם סרים לפקדנה
האם זאת משמעות האבל?

קראתי את המכתבים של ה.
כמה שהיא אהבה אותך.

לא מבינה מה מצאת בדהיה
עם שני הסוס.

ל. שלח את מכתביך

בגיל 18

כל כך מפכח
כל כך עצוב

כמו שאמרת
אמירה החברה הטובה ביותר
גם ו'קלין ואלונה

"שמעתי אותך סוגר את התבה
משמעל מעט
עולה בריצה"
ועדן מחכה

בכל אשר אפנה –
מביט בי המות
ממגדל העיר.

שתינו קפה,
צחקנו איך נתחכם לרשעים

אתה הנרקיס שלי
אני הנרקיס שלך
האם חרבה הבצה?
מה זה חשוב
מעולם לא ראיתי יפי בנרקיסים.

מיום ליום מתנדף ריח הזעה
מהחלצה שהשארית לכביסה.

"בא לסתו שלי", אמרתי
"בא נתור אחר הים הספרדי של החיים"

איפה הים
איפה החיים
איפה הסתו
עכשו חרף
עמק
צפוני
לא אמרתי נצחי

דוקא בכ"ט בנובמבר
כמו שרק בנובמבר
חזר אלי סטיב אוסטין.

והתקנה המטמטמת כמו מנטרה.

"If winter comes can spring be far behind?"

דבר ראשון שריקי אמרה:
סוף סוף אבא חפשי.
היום כבר אינני כועסת.

פרמל שכרה מראה
שבע שנים של צער
שבע שנים יותר מדי.

כל מה שאמרת על ע. – נכון
היום אני יודעת
גם על ש.
ששפתיו טמאה
ולבו – הבאר של סמאל

יונה וולף באה לי בחלום ואמרה
"את מכשפה נדבי נסיד"
קומפלט משפחה.

הכל נשאר כפי שעזבת.
טוב שאתה לא כאן להתרגז.

איפה כל ה"חברים"?

ראיתי את תיק החקירה
בן יאכדו כל אויביך.

הבקר ליד הראי
מכרשות השנים במקומן, כרגיל
גם מי הגלוה.
פתאם ברור לי שלא תחזר.

אין לי שום תרוץ לחיות בלעדיך.

בגיל אפס
אמרו שאני אפס
וכך הכפלתי את עצמי ברבוע
עד אינסוף.

"איזה דמוי עצמי נמוך"
אומרים אנשים

"מה אנוש פי תזכרנו
וכן אדם פי תפקדנו"
בלי הקטע של
"ותחסרהו מעט מאלהים"

אומרים לי, תאהבי את עצמך
והרי אמרתי מזמן:
"רק כשאתה במחשבותי
אני קיימת
מצדיקה את קיומי
ברעב התמידי
להעדר"

אני כנראה באמת יהודיה
תראו את
אתנה
הרה
לדה –
אלו יצרים
בלי מעצורים

דרך הטלפון

הידיעה על הסתלקות דובי הגיעה אלי דרך טלפון של שכנים, יערן ואשתו, האנשים היחידים שהיו סמוכים אלינו במחוז האירי הנידח בו התגוררנו בשנה שעברה. מה שנאמר ממרחק היה בלתי-מוכן ונתפס לאט לאט, אם בכלל.

יצאתי אל הכביש הרטוב והשקט הרובץ, נצחי, על הנוף הסגירי, הנידח; עשיתי את הסיבוב היומי ברגל, כרגיל מול הרוח, בראש קהה לגמרי. מדי פעם ביצבצה הכשורה המרה על-פני השטח, וככתה. היום הקצר העריב. ניצבתי דומם על שפת האגם העירום, שעה ארוכה. נשענתי על עץ והמחשבה הברורה הראשונה הזכורה לי היתה: כבר אין על מי לסמוך.

דובי יצר רושם — למרות קוצר הרוח המטריד שהיה מפגין לפתע בפגישות — שהוא אי של יציבות. ערב הנסיעה לאירלנד, כשבא עם מרים להיפרד וחש בספקות המקננים, לקח אותי הצידה ואמר בטון הנוסך שלווה שלו: "איל, יהיה בסדר. אני מרגיש שיהיה בסדר". משום-מה, נשמע מפיו האיחול השגרתי כראייה-למרחוק מוחלטת של עתיד צופן טוב. הוא הקרין ביטחון והיתה בו התכונה הנדירה המזמינה את הזולת לסמוך עליו.

באותו זמן, כשספרי "בחזרה לאושר" כבר היה בדפוס, לא שיערתי שהשיר, כמו בהזדמנויות רבות אחרות, מיטיב לדעת ממני.

הקדשתי למרים ודובי את "לשמור על הרגע" — אודות החיים האוזלים והצורך לשמר תמונה אחת בטוחה, כאשר השורות בדף שלפני ממש מצמררות ביחס לדובי: "המוות הוא השיכרון הנעים ביותר/ הוחוור לי בעודי באוויר/ לפני שנחבטתי בארץ/... מתענג על שהות המעוף לפני הסוף/ מושך לענן הנפש הגדול שמעבר לדברים"...

שירים, לפעמים, הם משחק באש. כמו הכניסה לציינה-טאון בסרט של פולנסקי; אתה כותב ואינך יודע שאתה מתנבא.

מול ההקדשה מונחות, בתוך שיר אחר, שתי השורות הבאות: "החוץ השואף את מותך/ ישיג אותו בסוף." וגם הן, מבלי משים, היו מכוונות לדובי.

פחים ובמות —
תמיד שופט.

למה לא אמרת:
את חזירה.

מדוע בחרת בי?
מדוע בחרתי בך?

הייתי אבודה
ואתה אבוד ממני
ברית לא קדושה.

מסכות, מסכות
ואפס מאחוריהן.

כוחכת לא.
וחושבת עליך.

כל כך מכערת בלעדיך
העננים לא מספרים לי סודות
הברושים והבוגנויליות
מפנים את ראשם.

מה לא הייתי נוחתת
כדי להחזיר אותך
הרמון של מנגנים קטנים מטוינסקה
מבשלות מאלג'יר
רקדנית ענודת אורכידאות
הזן חואן של מוצארט
מהבקר עד הערב
הייתי מקלפת לך רמונים
מפרקת אותם גרגיר גרגיר
על טס של זהב,

מכרישה את גבך עד זוב דם
רוחצת ערמות של חסה בשכילך
כל יום, כל יום
אֶהִיה חִכְנִית וְשׁוֹכֶכֶת
אֶפְלוּ אֶפְסִיק לְכֹתֵב שִׁירִים.

שְׁרֵי צְחָקָה עַל כָּלֵם
וְיִלְדָה בְּגִיל מָאָה

רחל התגרתה בפין של יעקב
שבע שנים חפה לה
והיום — צדיקה גדולה

רבקה הפרחה — מה לי ולה
בקטע "הטי כדף השקיני מים"

אני לאה, לאה,
שולים יהודיים

מה זה מרים "נטו"
"עב כבד אפר ומתכתי
נשא ברוח
מוכן להשבר
אל תוף שדות זרים
רק צלי התמים לפניך".

מצב רוחי נמדד
בצלצולי הטלפון
הפכתי לנרקומנית של טלפון.

לאט לאט
אני בונה את הפעם
להצלחות פאוב
אף הוא מתמוטט
לנכח האשמה

חפית עד שלא נשאר
עלה תאנה אחד
לכסות על ערוחך.

עכשו אתה צדיק
ואני רשעה.

מה שהיה
הוא שיהיה.

הגבירה

בשנת 1928 היה נתן אלתרמן עלם כבן 18, שטרם השלים את חוק לימודיו בגימנסיה "הרצליה". כיוון שעלה עם משפחתו לארץ-ישראל ב-1925 באמצע שנת הלימודים, שיבץ אותו מנהל הגימנסיה בין צעירים ממנו בגיל הנער הכישרוני, שנתגלו בו תכונות של אמן ושל איש-מדע כאחד, השתלב — אם מרצון אם מאונס — במגמה הספרותית ולא במגמה הריאלית. בתום הלימודים, מכל מקום, הכריע הכיוון "הרציני" והמעשי, וסמוך לגמר הבחינות ב-1929, החל אלתרמן הצעיר בהכנות לקראת נסיעתו לצרפת לשם לימודי האגרונומיה. לכאורה, ויתר לזמן-מה על תאוות האמנות, שפיעמה בו מילדות. **

חיי התרבות והבידור ב"תל-אביב הקטנה" — שגילה היה אז כגילו של נתן אלתרמן לערך — היו נתונים אז בתנופת תזוית, שאין לה אח ורע בכל העשורים שחלפו מאז: משוררי המודרנה הצעירים חוללו בה שערוריות חדשות לבקרים; בחסותם של דיזנגוף וביאליק נפתחו בה תערוכות רבות של ציירים ארצישראלים צעירים; באותה חסות עצמה הפליגו לדרכן ההופעות הראשונות של קבוצת "הבימה" בארץ, ולכל אחת מהצגות-הבכורה שלה נחלוותה הרצאה מאלפת של "המשורר הלאומי". ב"אוהל שם" וב"בית העם" נערכו ערבי-הרצאות בכל תחומי העיון והמדע, וכני-הנעורים נהרו אל בתי-הראינוע ואל מגרשי-הכדורגל. אפילו בית-אופרה היה בה בתל-אביב.

הגימנזיסט, שמשך בסתר בעט סופרים-חובבים, פקד בקביעות את הצגות התיאטרון, שהוצגו במרכז התרבות התל-אביבי המתעורר: מילדותו נמשך אל אמנות הבמה לסוגיה, וכבר בין שירי הילדות והנעורים הגנוזים שלו ימצא הקורא רמיזות רבות לדרמה העולמית. לימים, הקדיש אלתרמן ממיטב מרצו וכישרונו לכל מקצועות הדרמטורגיה: הוא כתב מחזות מקוריים, קלים וכבדי-הגות; הוא תירגם מבחר טרגדיות וקומדיות ממיטב ספרות העולם, מפרי-עטם של חשובי המחזאים ככל הדורות; הוא חיבר שפע של מערכונים ופזמונים לבמה הקלה; וכידוע, הוא אף נשא לאשה לימים את השחקנית רחל מרפוס, וכל חייו נסבו סביב התיאטרון, שלא היה לגביו תחביב ומקור-משיכה מגנטי בלבד, כי-אם גם מקצוע ואורח-חיים.

אולם, סיבה כמוסה נוספת היתה לו לעלם הצעיר לפקוד בקביעות את הצגות "הבימה", והיא אהבת-הערצתו לשחקנית חנה רובינא, המרוחקת והקרוכה כאחת, שאלתרמן הכירה כל שנותיו, אף-כי שנים רבות, ולימים גם ארצות ויבשות, הפרידו בין השניים. תיאטרון "הבימה" החל דרכו, כידוע, כ"סטודיה דרמטית" ליד התיאטרון

היילפרין) ה"גננים" העבריים הראשונים, וכיחד ערכו כתב-עת לענייני גן-הילדים ('הגנה') וסמינר לגננות. שני המחנכים הבחינו מיד בכישרונה הדרמטי של הגננת לעתיד (שיטת פרבל הדגישה הדגשה רבה את היסוד הדרמטי בשגרת היומיום של גן-הילדים), ועודדה לשכלל וללטש את כישורן המשחק שלה. בימי מלחמת העולם הראשונה, כשנאלצה להפסיק את הופעתה בתיאטרון מסיבות שהזמן גרמן, חזרה רובינא אל יעודה הפדגוגי, אותו נטשה לטובת התיאטרון עם סיום לימודיה בסמינר ועם הצטרפותה ל"סטודיה הדרמטית" בהנהלת וקטנגוב.

כשיסד אביו את הגן העברי הראשון בוורשה ואת "הקורסים הפרבליים" שלו, היה נתן תינוק בעריסה, ויש להניח כי יחסה של חנה רובינא כלפיו היה כשל אם או דודה לילד-טיפוחים. לפיכך, מפתיעה הנימה הארוטית הבולטת, העולה ובוקעת משני השירים הגנוזים — שירי אהבה והערצה — שכתב המשורר הצעיר לשחקנית המנוסה והמבוגרת ממנו בשנים רבות, עם הופעותיה הראשונות בתל-אביב באביב ובקיץ תרפ"ח. שני השירים נותרו בנוסח טיוטה, בכתב-יד

שירי אהבה והערצה של אלתרמן הצעיר ל"גברת הראשונה"

(למלאת 100 שנה להולדת חנה רובינא*)

בארגמן

צפוף וקשה לפענוח, בגליון שצורף למחברת שירי תל-אביב של אלתרמן (השירים שבמחברת זו טרם ראו אור).

אחד משירים אלה חובר ביום כ"ז בניסן תרפ"ח, אחרי הצגת "הדיבוק", ואילו השני חובר בערב שבועות תרפ"ח — בין ההצגה היומית והצגת הערב של המחזה "היהודי הנצחי" (על כתב-היד של השיר הקל והמאולתר נכתב: "מאחורי הקלעים"). הראשון הוא שיר רפסודי רב-בתים, בעל מקצבים משתנים, שבמרכזו מתואר — כשורות קצרות בנות שני יאמבים — מחול "הדיבוק" האקססטי, שאליו ואל השחקנית העלמה דקת-הגזרה ובעלת הצמות השחורות הדקות מרותקות עיני המעריץ הצעיר ("מתוך רקמת אלפי עיניים/ עיני רותקו אליך"): "כשופת חלום / תנועי דום / לאט, לאט / כבאָבלַ עַד / בשלמת שחר / בשלמת צחר / אותה גדלות / אותו יגון. / ואור פָּנים חיוור, חיוור... / וזיו אישון בוער, בוער / [...] הו מה נאוותי! / קשתות גבות, / דקות, דקות. / צמות שחורות. // הו מה עיפתי! ... / הנה, הנה / נשאו אותך / על

האמנותי במוסקבה, מן הטובים בתיאטראות העולם דאז, ורובינא נמנתה עם מייסדיה של הלהקה. לאחר שהתנכלו לה השלטונות הסובייטיים, וזאת בשל התערכות הייבסקציה (למרבה האירוניה, היו אלה יהודים דווקא שהתנגדו לתיאטרון עברי בכרית-המועצות, והחישו את קצה של "הבימה" במוסקבה), הועלתה הלהקה ארצה בהשתדלותו של ביאליק. תיאטרון "הבימה" עשה את צעדיו הראשונים בארץ באביב תרפ"ח, ומיד פתח במסע הופעות, שהתבסס בעיקר על "הדיבוק" מאת אַנְסְקִי, ועל "היהודי הנצחי" מאת ארנברג — מן הרפרטואר הקבוע של הלהקה מימי מוסקבה.

שורשי יחסו המיוחד של אלתרמן כלפי השחקנית הנערצת נעוצים עוד בבית-אבא: מי שנודעה לימים כ"גברת הראשונה" של התיאטרון העברי נמנתה בנעוריה עם הסמינרסיות הראשונות שנתקבלו ל"קורסים הפרבליים" של יצחק אלתרמן ויחיאל היילפרין. כידוע, היו אבותיהם של נתן אלתרמן ושל יונתן רטוש (אוריאל

* לפי חלק מן המקורות נולדה רובינא בשנת 1889; לפי מקורות אחרים — בשנת 1892.
** נתונים ביוגרפיים אלה ואחרים מובאים בספרו של מנחם דורמן: אל לב הזמר, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ז.

סחור-סחור כל ימיו, כדי לזכות ברגע של חסד. הוא מוכן ללכת למען האשה הנערצת באש ובמים ולהקריב למענה כל קורבן, כדי לזכות ולו בחיוך אחד ממנה בטרם ייתמו חייו.

יתכן ששיר-ההזדמנות קל הערך, שבו פונה הצופה שפל-הרוח אל השחקנית הגבוהה והנישאה, שאוצר האימוזים שלו קשור להצגת "היהודי הנצחי" (הלך-נווד, הכמה בכל שנות נדודיו אל כנף אהלה של האשה) היה הגרעין הראשון שהוליד את שיר-הפניה הידוע ל"אָפּ" המסתורית, אחד מפניניו של המודרניזם האדרישטלי, שכבר היה לקלאסיקה. מפאת מורכבותו ואיכותו החידתית והמסקרנת של השיר "פגישה לאין קץ", רבים כבר ניסו להתמודד עם קשיי פענוחו, אך השיר מוסיף לחמוק מתיחום ומהגדרה ומציב לפני קוראיו חידה נצחית, שחקרה אינו קרב כלל למיצוי.

עברו שנים, ואלתרמן שכבר נודע בשערים כמחברם של כמה מקובצי השירה החשובים של דורו, הקדיש אחד מ"טוריו" — טורי 'הטור השביעי' — לחנה רובינא (כרך ג, תשי"ד-תשכ"ב, עמ' 195-198). גם ב"טור" המאוחר, כמו בשיר-ההערצה המוקדם ניצבת חנה רובינא כגבירה על כן גבוה, בבכדידות מזהרת, כמלכה עוטה גלימת מלכות:

אַרְגָּמָן וְקַרְעִים. דְּמִית אַחַת אֵין אַחֶרֶת
שַׁחֲקִיית הַטְּרַגְדִּיהַ גְּבוּהַת־הַהָרוּם.
לְפַעֲמִים הִיא אוֹלֵי נִכְסָפָה עַל אִסְרֵךְ
אֶל מַחְזֵה הַהַיּוֹ וּמִשַׁח הַיּוֹם־יּוֹם
אֶךְ הַיָּד שֶׁפָּתְרָה הִיא הַיָּד הַגּוֹרֶת
אֶת עֵגוּל הַכְּרִידוֹת הַמוֹאֵר וְעִירִם.

"ארגמן וקרעים" — צירוף אָבוקטיבי ורכי-משמעים, המעלה דם ואש ותמרות עשן, והוא תמצית הטרגדיה חדת-הניגודים, שבה נופלים במערכה החמישית הגיבור האריסטוקרטי או הגיבורה המלכותית העוטה גלימת מלכות ארגמנית, ממרום היחש והגדולה אל תהומות הקלון והכישלון. חנה רובינא, אומר השיר בגלוי, איננה מתאימה לקומדיות קלות-דעת ולבמת הרוויזיון הקלה, כי היא נועדה מעצם ברייתו להיות מוארת באורו הקר והמקפיא של הזרקור הבודד ולהיות מוקפת בתפאורה הנוזרית של הבמה האַקספרסיביסטית עזת-המבע, המעלה את הטרגדיה האנושית למדרגת סמל אמנותי גבוה.

כדי לתת ביטוי לכישרונה הטבעי של השחקנית האצילה והתמירה, המגלמת לדידו, בשערה הקלוע ובמבטה העז, את מורשת החן היהודי, המשילה אתרמן לכלי-נגינה, המנגן מאליו, למגע הרוח במיתריו. "כינור דוד" או "הנבל האֶאֱוֹלִי", שהרוח ניגנה במיתריהם, היו סמל השירה הרומנטית, הספונטנית, שבקעה ועלתה מאליה ללא כוונת מכוון. באמצעותו, תיאר אתרמן את כישרונה רב-האנפין (היא מדומה כאן ליונה וללביאה כאחת) והפורץ מאליו של השחקנית הדגולה, שקלסתר החיזור, מקושת הגבות ועטוי הצמות השחורות היה במשך שנים רבות לסמלו של תיאטרון "הבימה".

שהוא כעין "כיוון כלים" לקראת השמעת היצירה הגדולה, הובא השיר המורכב ורכי-הרכבים "פגישה לאין קץ", שנודע לימים כאחד משיריו החידתיים והמעניינים ביותר

כתפיהם / פסיל שיש נח. // וזוג עיניים / עם מבט / תועה, נתלה / בין עולמות. // עדי עתה / עוד לא נשכח / עמי מראף / בְּמֹת חמה / מלווהטה / בליל חֶשֶׁךְ / בְּעֶרְבִים. // (...) אותך הה, את / המפליאה / המעגימה". את עצמו מתאר הדובר בשיר זה כמי שצועד לבדו לאחר רדת המסך לחוף הים האפל, מתחת לשמים הבוערים בבוערת כוכב כחול, הוא וצלו הקלוש לצדו, מהרהר ב"כלה" בלב נסער. יחסו כלפי האשה כהת השיער, הגוחנת אל הקהל להעניק לו מתת "מנטל זהבה", מזכיר את היחס הפטאלי לאשה האהובה בשיר המוקדם "תליית חלומות", שלא כונס בספר. שיר זה מרמז לסיפור אהבתם הגורלית של טריסטן ואיזולדה, שהדרמה שלהם ממשיכה להתחולל מדי ערב בהיפרד השמש הבהירה מן העבים הקודרים ומבתי-העיר האפורים ("איזולדה" — הזהובה; "טריסטן" — הקודר).

בשיר שנכתב לאחר העלאת "היהודי הנצחי" (על מחזה זה סיפר ביאליק כי גורקי נמלא דמעות כשצפה בו, מבלי שיכין מילה מן הנאמר), שואל האני-המשורר את השחקנית אם היא חשה במבט, מבטו של אוהב-אויב, שנעץ בה כנבואה רעה בטרם קרב: "ההרגשת בי? / השמעת לבי לוחש לך / במלמול מטורף אושר / פה אני אָפּ. // ההקשבת, שירה פְּתָה מפי (...) אני נודד / הייתי / ואת לי כנף אהלי / (...) בשבי נָכַר / נפשי ערגה אָלֶיךָ / אמרתי, בכל הארץ /

ובבלואים

לחפשה אלך. / וכשמצאתיך ... / על ברפי כרעתי / שפתי דולקות נגעו כן / ברנת ששון ... / אָת נשיקתי עמי נשאתי / מני ים [?] וכבד שירה גועשת / מן מדבר [?] חולות מופי שרב / את נשיקתי עמי הבאתי / מני רוח אָלֶם מלטפת / מני ציץ נסתר כחול לב וצהוב עין / לְתַתָּה לָךְ". השיר מסתיים בהליכתו של הצעיר לביתו מלווה בצלה הרודף של השחקנית, הנמענת של שיר-האהבה הפטאלי הזה: "אחר הלכתי / ובאשר הלכתי / הָיִיתָ עִמִּי / ובאשר אֵלְכָה / אָתָּ עִמִּי תְהִי! / אני נודד ... / ואת לי כנף אהלי" (בסוף השיר מהדהדות כנראה שורותיו הנודעות של ביאליק בשיר-הפְּרָדָה "לנתיבך הנעלם", שראה אור בראשונה בקובץ "כנסת", תל-אביב, תרפ"ח).

*

הופעת ספר שיריו הראשון של אתרמן כוששה לבוא. עשור שלם חלף מן השירים המאולתרים הללו, שנכתבו "לעת מצוא", בעט קל ומרפרף וללא עומק הגותי, ועד להופעת "כוכבים בחוץ". בקובץ הבכורה, לאחר שיר-פתיחה קצר ופשוט למראה,

הנחות יסוד לביקורת המטריאליזם ההיסטורי

ידידיה יצחקי, דוקטור לספרות עברית. מרצה באוניברסיטת בר-אילן. ממשתתפיו הקבועים של "עתון 77".

כַּשֶׁל המארקסיזם — או

ופועלים שכירים. הגילוי ההיסטורי של המלחמות המעמדיות הוא במשטרים החברתיים השונים, שהחליפו זה את זה במהלכה של ההיסטוריה, שכן המלחמות המעמדיות נסתיימו מדי-פעם, בגלל התפתחותם הבלתי נמנעת של אמצעי הייצור, בשינוי צורה מהפכני של יחסי הייצור שהיו נהוגים בחברה, לאמור, בהחלפת המעמדות העומדים זה מול זה בתהליך הייצור ושינוי מהותי במשטר החברתי. המארקסיזם מבחין בין משטר חברתי, המשקף את יחסי הייצור בתקופה נתונה בחברה נתונה, לבין משטר פוליטי שהוא רק ביטוי חיצוני למסגרת המדינית של מערכת הייצור, ומותאם לצורך הבלתי-אמצעי של השלטון. כך למשל יכול משטר של בעלי עבדים להיות דמוקרטי, כמו באתונה, או אוליגרכי, כמו בספארטה או קרתגו. הוא עשוי להיות רפובליקני-אריסטוקרטי או אימפריאלי כמו בתקופות שונות בתולדותיה של רומא, אבל תמיד היה זה משטר של בעלי עבדים. הוא הדבר גם

נכונותן של הנחות היסוד ההיסטוריוסופיות שלו. כשל הפרוגנוזה המארקסיסטית עשוי להיות קשור בקריאה לא נכונה של הנחות היסוד המארקסיסטיות. במלים אחרות, אפשר שמארקס ואנגלס טעו באקסטרא-פולציה של הנחותיהם ההיסטוריוסופיות, לא בהנחות אלה כשלעצמן. גילוי הכשל הלוגי המונח ביסודן של הפרוגנוזות המארקסיסטיות, עשוי להראות שהמאורעות ההיסטוריים המתחוללים לנגד עינינו עוקבים במידה רבה של דיוק אחרי חוקי היסוד ההיסטוריוסופיים, "המטריאליזם ההיסטורי", שקבעו מארקס ואנגלס. אכן, אבות המארקסיזם לא היו נהנים מהתגשמות זו של הנחותיהם, שכן ההיסטוריוסופיה שלהם, לעניות דעתי, סותרת את תפיסתם הסוציאליסטית מכל וכל.

התיאוריה המארקסיסטית מצטיירת, בדרך כלל, גם אצל חסידיה וגם אצל מתנגדיה, כמשנה שלמה וסגורה, סדורה היטב, עקיבה ביותר, המסיקה את מסקנותיה בהגיון של ברזל מהנחות יסוד פילוסופיות שלא קשה לקבלן (אם כי לא קשה גם לדחות אותן), ולפיכך יש לקבלה בשלמות, או לדחותה בשלמות. מועטות אס-כן הביקורות התוקפות את המחשבה המארקסיסטית "לאורך הדרך". על-הרוב מבקשים מתנגדיה לערער אותה בהנחות היסוד הראשוניות ביותר שלה, הפילוסופיות וההיסטוריו-סופיות, או גם במסקנותיה, לאמור, בפתרונות המעשיים ובדרכי ישומה של התיאוריה בפרקסיס. כאמור, הדטרמיניזם המונח ביסוד התפיסה ההיסטוריוסופית של המארקסיזם, מהווה מטרה מרכזית להתקפותיהם של מתנגדי המארקסיזם ומבקריו.

המארקסיזם אכן מניח חוקיות אובייקטיבית, המתבססת על עקרונות הדיאלקטיקה של הגל, במהלכה של ההיסטוריה. התערבותו של האדם במהלכה של ההיסטוריה, לפיכך, עשויה לקדם אותה, אם היא נעשית בכיוון הנכון של ההתפתחות ההיסטורית. היא עשויה גם לעכב, במידת-מה ולזמן-מה, את קידומה של ההיסטוריה, אך בשום פנים לא למנוע את מה שמכתיבה החוקיות הדיאלקטית שלה. על-פי אמות-מידה אלה — קידומה של ההיסטוריה על-פי החוקיות הפנימית שלה, או עיכוב התקדמותה, נמדדת הקידמה והריאקציה של התנועות הפוליטיות השונות.

לדעת ההיסטוריוסופיה המארקסיסטית, מראה חקר ההיסטוריה, כפי שנאמר ב"מניפסט הקומוניסטי" הנודע של מארקס ואנגלס, המורחב מאוד ב"אנטי-דיהרינג" של אנגלס, ש"דברי ימיה של כל חברה עד-כה הם דברי הימים של מלחמת מעמדות". המעמדות הם קבוצות חברתיות, המוגדרות על-פי המקום שתפסו בתהליך הייצור החברתי, זה כנגד זה, עבדים ובעלי-עבדים, פיאודלים ואריסים, קפיטליסטים

ה מאורעות המסעירים המתרחשים במזרח אירופה, מעלים שוב, בפעם המיידע-כמה, את ההנחה שכישלונה של התיאוריה המארקסיסטית במבחן הפרקסיס ההיסטורי הוא עובדה מוגמרת. עם-זאת, אנו עדים לעלייתה של חשיכה ניאו-מארקסיסטית בארצות המערב, המבקשת, בדרך-כלל, לבדוק את יסודות המארקסיזם ולפרש אותם מחדש לאור ההתרחשויות ההיסטוריות והפוליטיות במחצית השנייה של המאה העשרים. החשיבה הניאו-מארקסיסטית מניחה, בהכללה גסה, שכישלון המארקסיזם קשור באינטרפרטציה מוטעית שלו, או ביישומו הכושל בפרקסיס הקומוניסטי. במידה רבה משמש המונח "ניאו-מארקסיזם" גם מושג-גג לתפיסה הרואה בנושא החברתי גורם ראשוני בהנעתה של ההיסטוריה, ויישומה של תפיסה זו בחיי התרבות של תקופתנו, ללא קשר מהותי להנחות היסוד הפילוסופיות, החברתיות וההיסטוריות של המארקסיזם הקלאסי. מצד שני, מבקרי המארקסיזם, המבקשים להוכיח את כישלוננו, מערערים, בדרך-כלל, על הנחת היסוד שלו בדבר הדטרמיניזם של ההיסטוריה, לאמור, על ההנחה שההיסטוריה האנושית כפופה, ככל התופעות ביקום, למערכת של חוקים אובייקטיביים הקובעים בסופו של דבר את מהלכה. אכן, הפרוגנוזות של המארקסיזם היו זקוקות, במשך הזמן, למודיפיקציות רבות ושונות, על יסוד הנחות בדבר השתנותם של התנאים ההיסטוריים. כך למשל מסביר לנין את האפשרות ואת הצורך במהפכה סוציאליסטית דווקא ברוסיה, בניגוד להנחותיהם של מארקס ושל אנגלס, שהמהפכה הסוציאליסטית תתחולל תחילה בארצות הקפיטליסטיות המפותחות — אנגליה, צרפת וגרמניה, בכך שהתנאים ההיסטוריים משתנים בתקופת האימפריאליזם, וכיוון שכך, תפרוץ המהפכה "בחוליה החלשה" של הקפיטליזם העולמי, לאמור, ברוסיה. על יסוד הנחה בדבר השתנות דומה של התנאים, התפתחה מאוחר יותר תיאוריה בדבר אפשרותו ונחיצותו של "סוציאליזם בארץ אחת", בניגוד להנחה המארקסיסטית, שהמהפכה הסוציאליסטית חייבת להתפשט מיד ובר-זמנית לכל המדינות הקפיטליסטיות. מודיפיקציות אלה, שהמארקסיסטים האורתודוקסים ראו בהן שימוש נכון, דיאלקטי, בתיאוריה המארקסיסטית, תוך התאמתה לתנאים המשתנים, הוצגו על-ידי מתנגדיו ומבקריו של המארקסיזם, שלא לומר אויביו, כראייה ניצחת לכישלון הפרוגנוזות המארקסיסטיות ולכישלונה של התיאוריה המארקסיסטית מכל-וכל.

במאמר זה אני מבקש להראות, למרבה ההפתעה, שהמאורעות ההיסטוריים הסותרים את הפרוגנוזות הקלאסיות של המארקסיזם, מוכיחים במידה רבה מאוד את

קַרְל מַרְקְס רישום: דוד לויץ

כמשטר החברתי הפיאודלי, שידע משטרים פוליטיים של דמוקרטיה יחסית, כמו באנגליה, ואבסולוטיזם אוטוקרטי, חשוך או נאור, כמו בפרוסיה או בצרפת, וכן גם משטרים נסיכיים, מונרכיים, רפובליקניים, אבל בכל המקרים היה זה משטר פיאודלי. הדברים נכונים כמובן גם לגבי המשטר החברתי הקפיטליסטי, שיש לו, מבחינה פוליטית, גילויים דמוקרטיים, טוטאלי-טריים, רפובליקניים, מונרכיים ועוד, אבל תמיד במסגרת של משטר קפיטליסטי. השינויים המהפכניים בכוחות הייצור נגרמים, כאמור, על-ידי התפתחותם של אמצעי הייצור, עד לאי-התאמתם ליחסי הייצור הנהוגים בחברה. המעמד העליון, הנהנה מהמצב הקיים, יתנגד בכל כוחו לשינוי המהפכני, ויבקש לשמר את המצב הקיים, הנוח לו. לפיכך השינויים המהפכניים במשטרים החברתיים מלווים לעיתים קרובות בהתנגשות אלימה, מהפכנית, בין נושאי הקידמה, המעמד

המהפכה ה"טכנוקראטית"

כידוע, לא קם בעקבות מהפכה של עבדים, ולא הצמיחים הם שהקימו את המשטר הקפיטליסטי. היו אומנם למעמדות מדוכאים אלה מאבקים על הטבת תנאי הקיום שלהם — היו מרידות עבדים והיו גם מלחמות איכרים, מהן היווצרות ביותר — אבל לא אלה הביאו לשינוי המהפכני בסדרי המשטרים החברתיים. המעמד הפאודלי צמח ועלה כמעמד שלישי בין בעלי העבדים והעבדים, ובתהליך היסטורי רצוף שינויים מהפכניים, תפס את מקומו בראשה של המערכת הכלכלית והחברתית של ימי הביניים. גם הבורגנות לא צמחה מתוך האיכרות המשוועבת, אלא קמה כמעמד שלישי, שהתפתח בין שני המעמדות העיקריים של המשטר הפאודלי. ההיגיון ההיסטורי המנחה את החשיבה המארקסיסטית, חייב אם-כן להוליך למסקנה, המבוססת היטב על החוקיות הדיאלקטית של ההיסטוריה כפי שנוסחה בידי מארקס ואנגלס, שלא מעמד הפועלים הוא שעשוי לחולל את המהפכה החברתית הבאה. מעמד הפועלים מסוגל למאבק מקצועי, לעיתים הירואי, על הטבת תנאיו, על הגדלת חלקו בהכנסה הכללית, ממש כשם שעשו זאת העבדים והאיכרים, במידה שונה של הצלחה. אין לצפות ממעמד הפועלים למאבק מהפכני על שינוי המשטר החברתי.

לנין, כמדומה, חש במידה זו או אחרת בכשל זה שבתורה המארקסיסטית, וקבע שמעמד הפועלים לבדו לא יוכל לשאת על כתפיו את המהפכה, שכן הוא זקוק להנהגתה של ה"אינטליגנציה", שתנחה אותו בתאוריה המהפכנית בדרכו אל השלטון המהפכני.

אם נניח שהתפיסה ההיסטורית של העבר על-פי המטריאליזם ההיסטורי נכונה אכן, ומהלכה של ההיסטוריה נקבע על-פי "חוק אחדות הניגודים" הדיאלקטי, ואם נניח עוד, שחוקיות דיאלקטית זו, שמראה המטריאליזם ההיסטורי לגבי העבר תקפה גם לגבי העתיד, לאמור, שניתן ללמוד ממנה על כיוון התפתחותה של ההיסטוריה, הרי שיש לצפות להופעתו של מעמד חדש, מעמד ביניים שיעלה בין הבורגנות לפרולטריון, וינהיג מערכת חדשה של יחסי ייצור, מערכת שתהיה תואמת את התפתחותם הכבירה של אמצעי הייצור בשנים האחרונות. ונראה כאילו תהליך כזה אכן מתרחש והולך לנגד עינינו ממש, גם בארצות המערב וגם בארצות הקומוניזם. הכוונה היא למה שמכנים "טכנוקראטיה", לאמור, מעמד של מומחים, אנשי מדע ומנהלים עתירי-ידע, שיש לאל ידם לבנות ולהפעיל את כוחות הייצור המתוחכמים והמורכבים הכובשים והולכים את המערכת הכלכלית בעולם כולו. המהפכה הטכנוקראטית, אם אפשר כך לכנות אותה, מצויה עמנו מזה כמה עשרות שנים, וכבר הוכחה היטב ותוארה כ"מהפכת

של מעמד הפועלים, ועל-ידי-כך יקנה לעצמו את הכוח הדרוש לביצועה של המהפכה החברתית שתיתן בידיה את השלטון, על-מנת שיקים את החברה הסוציאליסטית, המתחייבת בצו ההיסטוריה. ראוי להזכיר, שמארקס הירכה לעסוק בצד האירגוני, יוניוניסטי של הפועלים, וראה הצלחה רבה לעניין הסוציאליסטי בעצם מאבקם של הפועלים על הטבת תנאי חייהם ועבודתם.

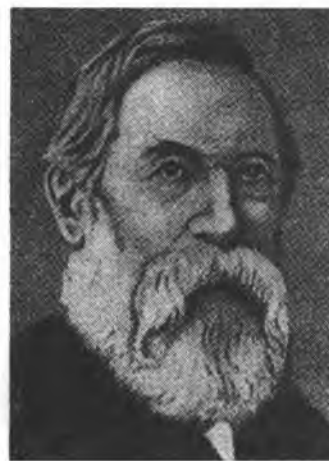
הניסיון ההיסטורי דחה את שתי התפיסות, גם הרפורמיסטית וגם המהפכנית. למעשה, המאבק המקצועי של הפועלים על הטבת תנאי חייהם ועבודתם השתלב היטב במערכת הכלכלית של הקפיטליזם, והצעיד אותה להישגים מרשימים ביותר במערב-אירופה ובארצות-הברית. לעיתים קרובות מהווים הפועלים את המשענת העיקרית של משטרים לאומניים, המשרתים את עניינם של בעלי ההון, ובמקומות שונים נתנו האיגודים המקצועיים של הפועלים את ידם למשטרים פופוליסטיים ואנטי-דמוקרטיים,

החדש המבקש לכונן יחסי ייצור חדשים, לבין המעמד הישן, השמרני, הריאקציוני, המבקש לשמר את הקיים. בניתוח מזהיר מתאר מארקס את סתירותיו הפנימיות של הקפיטליזם, שעיקרן הוא בניגוד שבין הבעלות הפרטית על אמצעי הייצור, והאופי החברתי של תהליך הייצור — הניגוד שבין הפרולטריון והבורגנות.

עיקר הפרוגנוזה המארקסיסטית ביחס למהפכה הסוציאליסטית, עולה מהסתירות שמראה המארקסיוזם בקפיטליזם הקלאסי, המצביעות לדעתו על מהפכה חברתית חדשה המשמשת ובאה, שעתידה לשים קץ למשטר המעמדות, ולכונן חברה אל-מעמדית, ללא סתירות, בה הייצור כולו יהיה נתון בידי החברה, ולפיכך לא יהיו בו סתירות אימננטיות. משימה היסטורית זו מטיל המארקסיוזם על כתפיו של מעמד הפועלים, שבהיותו מעמד מנוצל וחסר-כל, ש"אין לו מה להפסיד במהפכה, זולת כבליו", הריהו בעצם מהותו המעמד המהפכני ביותר שהיה בהיסטוריה.

וולאדימיר איליץ' לנין

פרידריך אנגלס

הכשל ההגיוני

גם אם נקבל את תפיסתו ההיסטוריוסופית של המארקסיוזם בשלמותו, לא נוכל להתעלם מהכשל ההגיוני שבמעבר מניתוח החוקיות ההיסטורית אל הפרוגנוזות העתידניות המבוססות עליו, ויתר-על-כן, מהעובדה הנחרצת שהפרקסיס ההיסטורי לא אישר פרוגנוזות אלה. עיקרו של הכשל ההגיוני הוא בהנחה שמעמד הפועלים הוא מעמד מהפכני מעצם מהותו, ושעליו מוטלת המשימה ההיסטורית של שחרור האנושות מכבלי הקפיטליזם בדרך מהפכנית, והקמתה של חברה אל-מעמדית, סוציאליסטית. הנחת יסוד זו נתקבלה על-ידי כל הזרמים הסוציאליסטיים, ושימשה בסיס אידיאולוגי למרביתן של מפלגות הפועלים. היו שגרסו שהמאבק המקצועי של הפועלים להטבת תנאי חייהם ועבודתם יוביל בסופו של דבר, בדרך רצופה של רפורמות, לשינוי מהפכני במהות המשטר, והיו אחרים שהניחו שהמאבק המקצועי יוליך לאירגונו הפוליטי

לעיתים גם פאשיסטיים. במקרים רבים בהם הגיעו מפלגות הפועלים לשלטון, נמנעו מהנהגת המהפכה הסוציאליסטית, והסתפקו בתיקונים יוניוניסטיים בחוק, תוך מתן אי-אלה הטבות לפועלים. האירגונים המקצועיים במרביתן של ארצות המערב המתועשות, הם כיום חלק מהמערכת הכלכלית של הקפיטליזם, ומסתפקים בהטבות ובהישגים כלכליים. הרעיון המהפכני, לרוב, מהם והלאה. אפשר להניח שמעמד הפועלים הוא כיום ריאקציוני ושמרני, אולי יותר מכל מעמד אחר במערכת הקפיטליסטית.

אבל ההנחה בדבר מהפכותו האימננטית של מעמד הפועלים אינה מתחייבת כלל וכלל מהתפיסה ההיסטורית של המטריאליזם ההיסטורי. המהפכות החברתיות הקודמות, כפי שהן מתוארות בכתבים המארקסיסטיים, לא נתבצעו בידי המעמדות המדוכאים, גם כשלא היה להם מה להפסיד במהפכה. המשטר הפאודלי,

זה הדבר שחסר לך כל בוקר

דבר

ועוד דבר: חתום מנוי על

צלצל 03-286141 והעתון בביתך כל בוקר

אל הנהלת "דבר" / אגף השיווק רח' שינקין 45 ת"א, ת.ד. 199, מיקוד 61001

שם משפחה..... שם פרטי.....

מקום העבודה..... טלפון בעבודה.....

את העתון יש לספק (כתובת פרטית).....

רחוב..... מס'..... כניסה.....

מספר תיבת הדואר..... טלפון בבית.....

חתימה.....

שלושה שירים מרוסיה

1. אדם חסר גם בית לעצמו,
זוכר פסה של דשא מכעת,
ירעדה אוהזת בו ולא מטעמו.

הוא מאבד עתים צורת נפשו,
בעיר שחבולה וברחובות דלוחים,
שקם היום עובר ואין להחישו.

אדם נחנק מרב האנשים
אשר חיים סביבו בנשימה כבדה,
אלמים במשתף בין כל הרעשים.

ומראיתה שמרחוק, המלנה אותו,
הולכת לפניו כאור קלוש בחצרות,
מורה לו שוב שאין דבר שבעתו.

2. בזמן נטול הרפתקאות, קולך
כקול של איש נחנק בתוך שנתו.

היית מה שבקשת לך: מום
שיש בו סלחנות.

קשה גם להבחין בך מצפון.
געגועים הם רק נכות חולפת.

במרפסות את שטה בחזקה, ספן
שאין לו איש להעביר את הנגה.

רואים אותך תמונה נשאת במרחקים
כעל כתפי תהלוכה סדורה, צלם

זהב עובר, טקסי ובעל רחמים.

3. שוכב מכרבל נגד חלון.
קר משכיח את רצונו.
בעיר חשוכת מראה, מקף
דיטות דחוקות שבן
מחר של חשכה עוד מצפה.

אדם באבודו. ומקומות שקם היה
לא הוקיעוהו כמקום הזה: פה
יסתים, אם לא ישמר את צעדיו.
וכבר גדלח אדם, שטוף בערלות.
אביו, שכאן נולד, נרעד עוד לקולם.

והוא עצמו כרוך בתוך סדין,
שומע תוכחות שרק עכשיו מלאו.
מוטב יישן. ילחש על נשמתו:
בעין רוסייה תפית במתרחש אתו,
ולא תסלת, שאין עוד רחמים בדין.

השירים נכתבו בעקבות ביקורו של אורי ברנשטיין בכריה"מ במסגרת משלחת מטעם "ועד היוצרים"

המשך מעמ' 23 כשל המארקסיזם

המהפכה הטכנוקראטית

המנהלים. מעניין שמהפכה זו נצפתה על ידי אנגלס, שידע לתאר כבר ב-1877 את פתרונותיו של הקפיטליזם לסתירות הפנימיות שלו: "הודאה חלקית באופי החברתי של כוחות הייצור, אפילו מצד הקפיטליסטים, בעל-כורחם. ניכוס האורגאניזמים הגדולים של הייצור והתחבורה, תחילה על-ידי חברות-מניות, אחר-כך על-ידי טראסטים, לבסוף — על-ידי המדינה. הבורגנות מתגלה כמעמד מיותר. כל תפקודיה החברתיים מבוצעים עתה בידי פקידים מקבלי משכורת" (התפתחות הסוציאליזם מאוטופיה למדע). אנגלס לא שיער, כמובן, שבכך תיאר את מהלכה של "מהפכת המנהלים", שתבוא במקומה של המהפכה הסוציאליסטית, אותה חזה המארקסיזם כביטחון שנראה לו "מדעי". הוא לא יכול היה לדעת שאותם "פקידים מקבלי משכורת" יהפכו עד מהרה למעמד של מנהלים, מצוייד היטב בידע המדעי והטכני הנדרש להפעלתם של כוחות הייצור עתירי הידע של העולם החדש, שעתידי לרשת את העולם הקפיטליסטי.

אחד הצדדים המעניינים בפרשה היסטורית זו הוא ככך שהדברים מתרחשים בהקבלה מלאה כמעט בארצות המערב הקפיטליסטיות, ובברית-המועצות הסוצי-אליסטית. אפשר אולי להסיק מכך, שהמהפכה האוקטוברית של 1917 ברוסיה, לא היתה אלא הפיכה מפלגתית-פוליטית, והמשטר שייצרה הוא צורה של קפיטליזם — קפיטליזם מדינתי. אנגלס, כבר ראינו, מאשר את אפשרותה של צורה זו.

אינני יודע אם אפשר כבר היום לצפות את יחסי הייצור שיאפיינו את החברה הטכנוקראטית, לשער מה יהיו פניה וכיצד תתמודד עם בעיותיה. הניסיון המארקסיסטי מלמד שלא כדאי להסתכן בפרוגנוזות. מכל מקום, כבר עכשיו ברור שתהא זו חברה רב-לאומית, אולי גם כלל-עולמית. ראשית

טשקנט ליד פסלו של מרקס. מימין לשמאל: מנחם ברנקר; אורי ברנשטיין; נתן זך; חיים באר; נסים קלדרון; ציון נסים; שמעון בלס; סולימאן מנצור.

תהליך הייצור שעשוי לספק את כל צרכיה של האנושות, דורש, וידרוש בעתיד, פחות ופחות כוחות עבודה. ראוי אולי לסיים בהערה, שהצימצום הדראסטי בכוח העבודה הנדרש לתהליך הייצור, יצריך בדיקה מחודשת של תורת עודף הערך, המונחת ביסוד הכלכלה הקפיטליסטית, לפי תפיסתו של המארקסיזם. עודף הערך, כידוע, הוא הפער בין שכר העבודה וערכה, והוא מנוכס במשטר הקפיטליסטי בידי בעל אמצעי הייצור — הקפיטליסט (ניצול פועלים). המשטר הטכנוקראטי, שאיננו נזקק כאמור לכוח עבודה רב, יצטרך למצוא מקור אחר להכנסותיו של המעמד הטכנוקראטי. אפשר שבכך מונח היסוד לחברה אל-מעמדית, אבל, כאמור, אינני רוצה להסתכן בפרוגנוזה כלשהי.

דרכה של החברה הטכנוקראטית מסתמן כיום במשבר עמוק, המתאפיין באבטלה גואה, עקב שימוש אינטנסיבי באמצעי ייצור עתירי-ידע, שאינם צורכים כוח עבודה רב. משהו מעין זה אירע בימי המהפכה התעשייתית, והתבטא מהבחינה הפוליטית בתנועת שוברי המכונות, אלא שבימינו מאפשרת מדיניות הרווחה של הארצות המפותחות אבטלה סמויה בהיקף נרחב ללא זעזועים חברתיים של ממש, בין היתר על ידי הארכת תקופת התלות של צעירים בהוריהם, הרחבה רבה מאוד של קיבולת האוניברסיטאות, שירות צבאי מתמשך, וכיוצא-באלה, ומצד שני מוצעות תכניות מפתות ליציאה מוקדמת לגימלאות. בסך-הכל המגמה הנראית כיום לעין, היא קיצור שנות עבודתו הפוריות של האדם, והעסקתו, ככל האפשר, בעבודות שירותים, שכן

יצחק נבון:

הדחף לכתיבה

לא מרפה ממני

למנוע שוטטות של נוער וכל העולה ממנה. כאשר לעוני — מחצית מילדי ישראל שייכת לעשרים אחוז מהמשפחות. המחצית השנייה לשמונים האחוז האחרים, ויש זהות בדרך-כלל בין משפחה ברוכת ילדים, ובין מוצא עדתי ורמת הכנסה נמוכה. ובגלל משפחות אלה אני חושב שיש להשאיר את בתי-הספר בפעילות גם בימי שישי. כאשר לנושא קו העוני בכלל, חייבים לערוך שינוי בביטוח הלאומי ומדובר בסכומים גדולים — כשישה מיליארד שקל. השינויים צריכים להיות מבניים על-מנת שיצליחו לפתור את הבעיה או לפחות להקל על המשפחות הללו, על חשבון המשפחות בעלות היכולת.

הזכרת קודם את החינוך הבלתי-פורמלי. החינוך המשלים מילא פעם תפקיד חשוב מאוד במערכת, וכן פעילותן של תנועות-הנוער. כיום תנועות-הנוער הצטמקו, וכך החינוך המשלים. אולי זו הסיבה המרכזית לכך שילדים מסתובבים חסרי כיוון ברחובות?

הנושא המרכזי בתחום זה, הוא נושא הנוער המנותק — אותם נערים שאינם עובדים ואינם לומדים. הם נאמדים בכ-17-16 אלף, כ-6% מהמערך החינוכי היהודי. (כמגזר הערבי מדובר ב-17% לערך). הנשירה נמצאת בירידה מתמדת. ישראל נמצאת כיום במקום השני או השלישי בעולם מבחינת נוכחות תלמידים בבתי-ספר.

בקנדה, לדוגמה, מדובר ב-30% נשירה. ובאשר לנוער המנותק — בשנה שעברה החזרנו כאלפיים בני-נוער כאלה למסגרות. כיום מטפלים נקודתית ב-5000 מהם. אני צופה שמתוך מספר זה נצליח להחזיר למסגרות כמחצית, ולטעמי גם במחצית שלא נצליח להחזיר למסגרות-למידה שונות, יש להמשיך ולטפל, במגמה לשלבה במסגרת עבודה או במסגרת משולבת. כל אחד — על-פי יכולתו השכלית והאישיותית.

החינוך המשלים אכן אינו כיום מה שהיה, בעיקר בגלל אילוצים כלכליים. עם כל אלה, כשאתה בודק את הדברים בשטח, יש גם מראות אופטימיים של התקדמות, של מסירות מורים לעבודה, של עשייה חינוכית. כמובן שהבעיה של המערכת היא לא מה

שתמיד יכולה להיות סיטואציה אותה לא מעלים מראש על הדעת, אבל בסך-הכל הדברים נאמרים ונדונים כתנאי שדה דומים עד כמה שאפר למציאות הצה"לית.

חצי מליון אזרחים נמצאים כיום מתחת לקו העוני, ביניהם למעלה מ-200,000 ילדים. בעבר היו בבתי-הספר יום לימודים ארוך וארוחה חמה. מה אתה חושב על זה עכשיו? אינני חסיד של החזרת הארוחות לבית-הספר. במקום זה יש לשנות, לדעתי, את הקצבוז הביטוח-הלאומי למשפחות, ושכל משפחה תתכנן את דרך הוצאותיה כרצונה. הבעיה העיקרית שמעסיקה את משרד-החינוך כעת היא בעיית שעות הלימוד, ואני שמח שסוף-סוף חלה תזווה בנושא זה. בעשר השנים האחרונות ירד מספר שעות הלימוד בבית-הספר היסודי בעשרה אחוזים, ובחטיבות הביניים — בעשרים אחוזים. יוצא שבמקום ללמד ארבע שעות ביום בבית-הספר היסודי, מלמדים שלוש שעות ואפילו שעתיים. במקומות רבים הורידו מקצועות כמו מוסיקה, ציור, ועוד. בנוסף לפגיעה במקצועות, נגזלו מהמורה גם שעות התיגבור שהיו לו עבור התלמידים החלשים. המורה עומד מול כיתה של ארבעים ילדים, שמגיעים אליו מכל מקום, בכל הרמות, ואין לו שעות הנחוצות כדי לתגבר חלשים. כך נולדו השעות ה"אפורות" היוזמות על-ידי ההורים. בתחילה דובר רק על שעות העשרה ואילו עכשיו נערכות היוזמות הפרטיות גם לגבי מקצועות עיוניים השייכים לתכנית הלימודים הכללית, והולכת ונוצרת תמונה המנוגדת לכל עיקרון שיווני המונח ביסוד החברה בישראל — מי שיש לו כסף — ילדיו ילמדו, ומי שלא יכול, ילדיו לא ילמדו. לכן הסיכום שלי עם שר האוצר הוא שאנחנו חוזרים ליום לימודים ארוך. בשנה הבאה — בערי הפיתוח ובשכונות שיקום, ואחר-כך בהדרגה, לדעתי תוך שלוש שנים, בכל הארץ. המעבר יהיה לחמישה ימי לימודים, משמונה עד ארבע, או משמונה עד שלוש, אם-כי אני אישית בעד שישה ימי לימודים. היום השישי יוקדש לפעילויות העשרה שונות במסגרת בית-הספר. כלומר, המורים יעבדו חמישה ימים בשבוע, אבל ביה"ס יפעל שישה ימים, כדי

העמדתך כשר חינוך ביחס לעלייה התלולה במספר מקרי ההתאבדות בצה"ל? — הרי חיילים מתאבדים אלה היו רק אתמול תלמידי תיכון, כלומר במסגרת האחריות המיניסטריאלית שלך. האם אתה מוצא קשר בין תופעה זו לבין מה שנעשה כיום בשטחים?

יכולתו של אדם, בכל גיל, להתמודד עם קשיים ומכשולים, נובעת, בסופו של דבר מחוסנו הפנימי האישי, וחוסן פנימי נובע, כמובן, גם מהמערכת החינוכית הכוללת. ובעניין זה יש לי ויכוח נוקב עם ס. יזהר. אני טוען שניתן וצריך לחנך לערכים והוא טוען שאי-אפשר, שצריך ללמד בלבד. אני חולק עליו. לדעתי אם זה המצב, צריך לסגור את ה"עסק". אישית לפחות, לא הייתי יושב אז פה. אני מאמין שניתן לחנך לערכים, שניתן לגבש אופי, לחנך את האדם. עם-זאת, אי-אפשר להטיל את כל הקשיים החברתיים בראשו של משרד-החינוך — אלימות, סמים, אלכוהול, התאבדויות, ירידה מהארץ, ועוד ועוד.

השאלה היא אם מה שקורה בשטחים משפיע על החיילים גם בכיוונים האלה. אני לא יודע. אומרים שסודרות של נטייה להתאבדות, לדוגמה, קיימים ומלווים את האדם שמלווים — תמיד, והביצוע, זה רק עניין של הזדמנות, של נסיבות. אדם שיש לו נטייה כזו, מבצע בנסיבות מסוימות את הניסיון הממשי.

האם קיימת בבתי-ספר תיכוניים הכנה למצבי הלחץ הקיימים בצבא? איך אפשר להכין נער לכך שלא יתאבד? אולי צריך להקים גוף שיתאם בין צה"ל לבין משרד-החינוך?

נערכת עבודה משותפת. בכיתות הגבוהות של ביה"ס התיכון דנים בסוגיות הפרובלמטיות ביותר — שטחים, אינתיפאדה. בכל הקשת. ישנה חוכרת עבודה בנושא הזה, שהוציא אגף-הנוער. פעולה משותפת אחרת היא שבוע התנסות כתנאי שדה, בלויית אנשי חינוך ואנשי צה"ל. הנערים מתוודעים משך שבוע זה לכל הפרובלמטיקה בה הם עלולים להתקל, בעזרת הצגת מקרים (בסרטי וידאו) וניתוחם. זו דרך נכונה ויעילה, לדעתי, להפחתת האימה מהבלתי-נודע. כמובן

כדאי להשקיע בו את הכסף המועט שיש לה. והמדינה אינה זקוקה כיום לעורכי-דין ומשפטנים נוספים. היא זקוקה, לעומת-זאת, למומחים בכיורכימיה. הסעיף השני בגודלו ביצוא שלנו קשור לכיורכימיה. כלומר, חייבים לראות את מכלול הצרכים. כך גם בנושא הרפואה. יש לנו רופאים במידה מספקת — אחד על כל אלף תושבים — ואין צורך בפקולטות נוספות, מבחינת צרכי המדינה והחברה. כאשר מדובר באוניברסיטאות פרטיות, הכל פתוח, אבל כל-עוד המדינה קובעת את התקציב ומשתתפת בו בכ-70%, יש לה זכות לקבוע מה נחוץ לה, באמצעות המועצה להשכלה גבוהה. אישית, אם אתה שואל, אני חושב שצורך המדינה אסור שיהיה הקריטריון היחיד. צריכה להיות גם היענות מסויימת לשאיפות הסטודנטים. כמו זו שהיתה בחיפה לגבי הפקולטה למשפטים. אם-כי ברור שהיענות כזו אינה יכולה לפתור את בעיית הירידה.

יש בעיה גם בעניין הקריטריונים לקבלה. המינוח הוא לא תמיד על-פי הישגים אובייקטיביים, אלא גם לפי נתונים של "שושלת".

לאוניברסיטאות יש חופש אקדמי לקבוע את הקריטריונים שלהן. כאשר הביקוש אדיר, הופך המיון לקפדני מעבר לכל סבירות, למרות שלטעמי ישנם מקצועות שלגביהם שקלול הציונים אינו מה שקובע את סיכויי ההצלחה בעתיד.

היית נשיא המדינה, ונושא החנינות מוכר לך. באחרונה היתה ביקורת חריפה על התייחסותו של הנשיא הנוכחי לעניין. מה תגובתך לכך?

אין תגובה. השאלה האם הנשיא הוא זה שבידיו צריכה להיות סמכות החנינה; האם הלחצים הפוליטיים המופעלים עליו אינם משפיעים על החלטותיו בנושא?

מנסייני, האדם האחרון המושפע מלחצים פוליטיים הוא הנשיא. כל גוף אחר שתמנה — ועדת החוץ והביטחון, ועדת הפנים של הכנסת, כולם יהיו נתונים ללחצים במידה רבה פי כמה וכמה.

האם אתה בהיותך נשיא, דחית לחצים מסוג זה? איני מוכן להגיב על שאלה זו.

אתה מוכר כמספר בעלי-פה וכסופר. איך אתה מסתדר בתפקידך עם דחף הכתיבה? אתה זורה מלח על פצעי. אני לא מסתדר עם זה. זה קיים בי כל הזמן, אבל חיידיק הפעילות הציבורית שקוע כנראה עמוק במחזור הדם שלי, ואני לא מצליח למצוא תרופה נגדו. והרי לכתיבה צריך להתפנות לא רק מבחינת הזמן הריאלי אלא גם מבחינה נפשית.

אנחנו מוכנים לסייע לך בשיכתוב סיפורים, אם וכאשר תחליט להקליט או לספר אותם. יש לי בהחלט סיפורים לספר. דברים ששמעתי וראיתי משך תקופת עבודתי עם בן-גוריון ועוד. לפני שנכנסתי לנשיאות הצלחתי להקליט לאורך שנה חלק מזכרונות אלה, ואולי עוד ניתן יהיה להמשיך בכך אי-פעם. אולי.

למשל, שלימוד ערבית יהפוך לחובה בכל בתי-הספר היהודיים, תוך שש-שבע שנים. מהיכן נשיג כסף לכך? מהמחלפות הגזורות האלה. או היחידה החדשה לתרבות ואומנות בשכונות, שהוקמה לפני שנה — גם זה מאותו תקציב גלובלי. כך גם עם פרויקט הילדים המחוננים. הרי אסור לנו לאבד את הכשרונות הצעירים הצומחים בערי-הפיתוח ובשכונות המצוקה.

בכל אלה, מדוע אינך קורא לסבסוד הספר העברי המקורי?

עוד בהיותי נשיא טענתי בכנס של מו"לים בשבוע הספר העברי, שכשם שמסבסדים מזון לעופות, חייבים לסבסד גם את המזון הרוחני. אלא שלפני זמן-מה, כאשר בדקתי באופן קונקרטי את העלויות, הסתבר לי שהדבר מעבר ליכולתנו. יתכן שצריך לבדוק זאת שוב, מחדש. אחד הקשיים בעניין הוא גם קביעת קריטריון. מה לסבסד? תאמר — ספרות מקור, ומיד תשמע מה יש למתרגמים לומר על-כך. והאמת — האם תרגום של שייקספיר לא ראוי לסבסוד? ומה עם שלום-עליכם ומרקס, האם זה לא מעשיר את הקורא העברי? ומה עם מחקרים, עם ספרי אומנות, ועוד ועוד. הרי בכל שנה נדפסים בישראל כ-3000 כותרים חדשים.

מה בקשר להשכלה הגבוהה? לאחרונה הולך ומתברר מצב בו אין כל אפשרות ל"בוגר" צבא ישראלי לחדור למספר חוגים לא מבוטל באוניברסיטאות שלנו — לרפואה, למשפטים, לפסיכולוגיה, לפיזיקה. והרי מצב כזה מדרבן לירידה מהארץ.

ראשית, חשוב לדעת שהסמכות לקביעת פתיחתן של פקולטות נוספות למקצועות המבוקשים שמנית נתונה בידי המועצה להשכלה גבוהה, שאינה כפופה לאף גוף במדינה. לאחרונה, לדוגמה, אישרה מועצה זו פתיחת פקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה, למרות שהיו לכך התנגדויות רבות גם בתוך המועצה. הטיעון להתנגדות היה שהיות ומדובר בתקציב המדינה, רשאת המדינה להחליט מהם צריכה בתחום, והאם

שיש בה כבר אלא מה שחסר בה עדיין, ואנחנו משתדלים לנקוט בלי הפסקה בכל מיני יוזמות. השנה, למשל, הוכנס לבתי-הספר "סל תרבות", במטרה לחשוף בהדרגה את כל תלמידי ישראל לשישה-שבעה אירועים בתחום התרבות, בדומה לשבוע הסופרים שהיה בקו העימות. אנו מתכננים אירועים דומים גם בתחום המוסיקה, התיאטרון, ועוד ועוד. יש גם טיפול בנושא תנועות-הנוער. הסעיף היחיד שהוגדל בתקציב משרד-החינוך נוגע לנושא תנועות-הנוער. הבעיה המרכזית שם היא המשבר הרעיוני. בזמנו היו תנועות אלה כתר תנועת-ההתיישבות. כיום נגזל כתר זה מהן. אנשי בית"ר, לעומת-זאת, גדלו על "שתי גדות לירדן, זו שלנו, זו גם-כך" כיום גם זה נגמר. אצל הדתיים יש בעיה של התחרדות — של לחץ על יותר תורניות ופחות ציונות. בנוסף לכך, ואולי בצד זה, יש גם משבר אירגוני. בזמנו שלחו את מיטב האנשים מהקיבוצים להדרכה. כיום המוכשרים נשלחים למפעלים, לתעשייה.

דיברת על נושא התקציב. התחום המקופח ביותר במשרדך בנושא זה הוא כנראה תחום התרבות.

לפני ארבע שנים העליתי בכנסת שני דברים: הראשון — שאני מתבייש בכך שתעודות בגרות בארץ מונפקות בפיגור של שש-שבע שנים והשני, שלא יתכן שתקציב התרבות במדינת-ישראל יהיה עלוב ודל כל-כך. את הבושה הראשונה תיקנתי. כיום, תוך חמישה שבועות נשלחות תוצאות בחינות הבגרות לנבחנים. הבושה השנייה עדיין לא נפתרה. הגדלנו במעט את תקציב התרבות, אבל בהחלט לא במידה מספקת. יש לנו, על-כל-פנים, החלטה ברורה לנסות להתמקד ולטפל בכל פעם בתת-נושא ספציפי — תיאטרות, תזמורות, ספרות, וכד'. בינתיים אני רואה את עצמי כספר, הגוזר במספריים רגישים — לאחד מחלפות, לאחד רק תלתל, וכך צובר חלקיקי תקציב מפה ומשם כדי להעבירם למגזרים נזקקים במיוחד. אחרת תהיה קפיאה על השמרים. אני מעוניין,

קריאת האגם

לוכר קרבנות הפאשיזם

... פכזור 1903, סרגייב 1934, לבדייב 1916, בירמן 1936, בירמן 1941, דרובוט 1907...

איני יכול, — אומר ואלודקה, —
בלילות ארד —
רק אעצם עינים,
כמו דגים במחבת,
רוקדות נשים וצועקות מן המים..."

קוגאן 1933... האס אס הריצו אותם בקתות אל המצוק... לויז 1917...

זה הלילה השלישי שקסטרוכ שותה.
בלילות מן המצוק קורא-הוא.
מופייע
מול עיניו
ר ב ה * —
פלא מימיו של אגם.
"רבה,

דג מעופף,
עם פנים זועמים של מדונה,
עם זימים, סנפירים או כנפים
לבנות, כמו צפירת קטרים — רבה,

ריבה

קראו לך,
ריבה זהבה,
רבקה,
אולי משהו אחר,

רבה,

דגת הכאב והצער,
סלחי לי, קלליני,
רק משהו עני לי..."

דבר לא עונה הדג.
אגם על הגבול, בערף.
שלושה ארניים.
מקום משנה למשמרת
עבים פסגות וחיים.

הכפור הקפיא זה כבר את זוג נעלי הגומי.
דממה.
הגטו באגם. באגם הגיטו.
עשרה דונמים חיים של אדמה.

אזרחון בג'קט אפונה
מטיל חכה, קורא לכרה באגם.
רק נטף דם
בקצה הקרס, טפה קטנה,

דם!

"איני יכול, — אומר ואלודקה, —
להכות בפרצוף אני מוכן, בגדול,
זה פאלו
להסתדר בתוך מחי אינו יכול.

אני במים חיים אתרחץ,
אראה איך חיים נתזים. מי יודע של מי.
אולי של משנקה, אולי חיי — רחל
אולי אשטף את פני בחייו של משה.

אל תגע בדוגית במים,
איש נכה, עם כבוד.
תנסה למשש בידים
זה כואב!

אולי ככה, לא של מישהו, לא של פעם,
אלא ידי אשתי שלי,
כתפים, שער וטעם
במי האגם מהולים.

בשוקים ענקיים כמו בתך
היא מכה בזימיו אל פח, —
זה שהיה עינים וחום פה טוב,
וישב על בככי כה רך.

* רבה — כרוסית דג, ריבה, שמה של אשה.

מרוסית: יעקב בסר

אנדרי וזניסנסקי, בן דורו של ייבגני ייבטושנקו וכולאט אקוזאבה. הם בקרו בארץ: מגדולי המשוררים הרוסיים בני זמננו, אם לא הגדול מכולם, חניכו וידידו הקרוב של בוריס פסטרנק.

הקדשה על ספר

תור הוֹדָקָה זוּ כְּאַשְׁוִיּוֹת זֹחֶלֶת
עֲרֵב-חֶרֶף מְפֹזֵר כְּכֹר חֲשֵׁף-רֶךְ.
סֶפֶר. סֶפֶר-קֵט. סֶפֶר-חֶמֶד,
הוֹלֵךְ וּמִתְחַבֵּר בְּעֶרְךָ כֶּךָ,
(לֹאט לֹאט)

כְּמוֹ שְׂאוּמְרִים, שְׂכַבְתָּ הָאֲמִצָּע הַדּוּמָמָת.
וּמֵן הַצֵּד עוֹבְרָת מְסֵלֶת בְּרֹזֶל.
סֶפֶר. סֶפֶר אַחֲרוֹן שְׁלִי, סֶפֶר-חֶמֶד.
יִתְחַבֵּר לְכַטַּח כְּאַפֵּן שְׂכֻזָּה.

כְּרוּר, כְּכֹר מְרָאשׁ הַכְּנֵתִי,
שְׁלֹא יִנְעַם לִי פֶסֶק-דִּינוֹ שֶׁל הַשׁוֹפֵט.
שְׁמִי זֶה הָאֵים, בּוֹ הַסֶּתֶפְנֵתִי
יִגְנֶה כְּדֵל, עֲלוּב וְגַם תִּפְלֵ.

מְשׁוּם שְׁאִין פֹּה קְבָלָנִים לְרוּחַ,
לֹא תִמְצָא בּוֹ רוּחַ אוֹ מוֹסֵר.
קְרֵאתִיו, לְפִי הַזְמֵן, "מְלִמּוּלוּחִי",
שֵׁם, אֲשֶׁר יִצְרַתִּי לוֹ, מִכְּכֹר.

הַמְדַרְכָּה כְּסֵתָה לְכִלּוֹךְ בְּשִׁפְעָה.
כְּמָה שְׁנַיִם כְּכֹר לֹא נָקוּ הֵם פֹּה,
אֵךְ זֶה אֵינוֹ חוֹדֵר לְשֵׁם הַסֶּפֶר —
סֶפֶר-חֶמֶד-קֵט כְּאֵן יִרְמַס בֵּין כֹּה וְכֹה.

שְׁנֵי קִירוֹת, שְׁלַחֵן, שְׂרַפְרָף,
דֶּלֶת וְחִלּוֹן הַחֶדֶר.
אֵת הַדִּיבָה הַזֹּאת עֲכָשׂוּ
אֵת כְּמַעַט אֵיגֶךְ פּוֹקֶדֶת.

כַּחֲלוֹן הָאוֹר דָּעָף,
הַדֶּלֶת חֲסוּמָה. אֵינָה נִפְתַּחֶת.
אֶפְלוּ רוּחַ חַיִּים שְׁלֶךְ
כַּבֵּית כְּכֹר אֵינָה נוֹכַחֶת.

רַק מְעַיֵן חַיִּים הֵייתָ
אֵךְ לֹא חַיִּים לְשֵׁנִים.
לֹא הֵיינוּ בְּנֵי מְעוֹף,
אִם-גַּם הָיוּ לָנוּ כְּנַפִּים.

אֵךְ שְׂכַחְתִּי שְׂאֵת חֵיהָ,
אֵת שְׁמֵךְ לְזֹכֵר, שֵׁם מְשֻׁפָּחָה,
וְלוֹ מְלָה אַחַת בּוֹדְדָת.

כַּבֵּית בּוֹ כְּכֹר אֵין חַיִּים
רַק כְּנָף אַחַת מְכָה,
זוֹ כְּדִידוֹתֵנוּ שְׂבַחְדֵּר.

מרוסית: יעקב בסר

לב-אכילס שלי

בְּיָמִים אֵלֶּה שֶׁל סָבֵל לֹא נוֹדַע וּכְאֵב
בְּאַמַּת מְזֹל הוּא לְהִיטֵב בְּלִי לֵב
אֲמָנָם שׁוֹב וְשׁוֹב צוֹלֵף בִּי מִי שְׂצוֹלֵף
אֲבָל בְּיַנְתִּים, רְאוּ, עוֹד לֹא פָּגַעוּ לִי בְּלֵב.

מִחֶרֶךְ כְּכֹרָה אֲנִי צוֹחֵק לִי לְעֶבֶר
מִבְּקָשִׁי נִפְשִׁי בְּלֶהֱק וְעֶדֶר:
אֲנִי רִשֵׁת. שְׂבִכָה. הַבֵּיטוּ דְרָפִי וְרֵאוּ
הֵאֵם לֹא נֶאֱהָה הוּא הַמְרָאָה אֲשֶׁר תִּרְאוּ?"

אֲבָל נִנִּיחַ שִׁיוֹם אֶחָד צֵלֶף מִסֶּתֶתֶר
אֵת לֵב-אֲכִילֵס שְׁלִי בְּאַמַּת יֵאֶתֶר,
תְּלוּי עַל חוּט-לֹא-חוּט, מִיִּסָּר וְדוּאֵב,
פּוֹעֵם בְּמֶרְחֵק חֵד הַתַּעַר מְלוּחַ הַלֵּב.

הַשְּׁמֵרִי, לְבַתִּי, הֵס, אֵף לֹא קוֹל
בַּעַת שְׁאֲנִי מִתְרוֹצֵץ לִי בְּרַעַשׁ גְּדוֹל
כְּכֹל רַחְבֵי רוּסְיָה שְׁלִי, מִבְּקָשׁ לִי מְגֵן
כְּמוֹ צִפּוֹר מִרְחִיקָה צִיד מִן הַקֵּן.

עוֹד כּוֹאֵב לֶךְ, לֵב?, עוֹד עוֹשֶׂה צְרוֹת בְּלִילוֹת?
אֵיכֶר מִיִּתֵר וּפְגִיעַ זֶה מְצִיל אוֹתִי מְכֻלוֹת.
טְפְלוּ בּוֹ בְּעֵדִינּוֹת, בְּהַתְחַשְׁבוֹת
כִּי בְּלַעֲדֵיו הַחֲלָחֵלָה תִּגְרוֹם לִי שְׂאֵמוֹת.

קֶשֶׁה לְתֹאֵר לְעַצְמֵנוּ אֵת הָאֲבָדָן,
קֶשֶׁה עוֹד יוֹתֵר לְדַמֵּן אֵת שְׁעוֹכֵר עֲלֵינוּ כְּאֵן,
אֲבָל קֶשֶׁה מִכֹּל לְדַמֵּן צֵלֶף
הַגּוֹזֵר בִּירְיָה אֵת הַחוּט הַנֶּדֶף.

תירגם: נתן זך

עיתון

בריה"מ 1989

אלכסנדר מז'ירוב, נולד ב-1923, במוסקבה. אביו היה משפטן. ב-1941 סיים את בית הספר התיכון. באותה שנה התגייס לצבא. השתתף בקרבות בחזית המערבית ובלנינגרד. ב-1947 הופיע ספרו הראשון "הדרך הארוכה". ומייד אחריו הופיעו קובצי שירה נוספים. הוא מרבה לתרגם מגרוזינית ומליטאית. הוא חתן הפרסים הממלכתיים של בריה"מ ושל גרוזיה.

החריגות במקצב ובחריזה שבשיר לעיל — במקור.

הערה: השיר "לב-אכילס שלי" של וזניסנסקי תורגם בעזרתו ולפי פרשנותו של המשורר. חריגות קלות מן המקור, או הכרעות לצד זה או אחר במקרים של דו-משמעות, שאינה ניתנת לתרגום, נעשו כולן בהסכמת המשורר.

מיכאל גרובמן
"חירות, שיוויון, אחווה"
כר וצבע שמן 1989
צילום: רן ארדה

זכרונות מזכירו של סטאלין

(1) פרק מתוך ספרו של בוריס באז'אנוב, מי שהיה מזכירו של סטאלין בשנות העשרים. הספר ובו גילויים מדהימים ומביכים על תכני מנהיגי בר'ה"ו באותה תקופה, פורסם בשנת 1930 ומטעמים מוכנים היעלם מעיני הציבור. כעת מפרסם השבועון "אוגוניוק", בהמשכים, פרקים מתוכו.

(2) שמות גנרלים בצבא האדום, כלשון רבים, כביטוי של זלזול.
 (3) רמז לתאריך מימי המהפכה הצרפתית.
 (4) שלישיית המנהיגים באותה עת: זינובייב, קאמנייב וסטאלין.
 (5) סמיון בודיוני (1883), מפקד חיל הפרשים האדום במלחמת האזרחים.
 (6) זו אחת הפעמים הראשונות בעיתונות הסובייטית שמלחמת העולם השנייה מכונה כך ולא כשם הרשמי הטעון: "מלחמת המולדת הגדולה".

בוריס באז'אנוב

לאחר מלחמת האזרחים מונה וורושילוב, על-אף התנגדותו של טרוצקי למפקד האזור הצבאי של צפון-קאווקאז, תפקיד בעל חשיבות משנית. אלא שסטאלין דאג בהתמדה לקידומו של בן-חסותו, ובעקבות השינויים הארגוניים שחלו בהנהגה הצבאית, היה וורושילוב כבר באותה שנה מפקדו של האזור הצבאי החשוב ביותר – אזור מוסקבה.

סטאלין הציע להנהגת המפלגה, שבצד השארית של טרוצקי כחבר בוועד המרכזי של הפוליטביורו, תירשם לו גם אזורה ש"אם ימשיך בפעילותו הסיעתית, יורחק מן הפוליטביורו ומן הוועד המרכזי". עם פטורו של טרוצקי מתפקיד הקומיסאר הממונה על הצבא, (שר הביטחון) מינה אותו הוועד המרכזי לתפקיד פחות-הערך של יו"ר הוועדה המיוחדת לענייני איכות התוצרת.

כמובן שתפקיד מסוג זה לא התאים לאופיו של האיש. הנואם המבריק והפולמוסן החריף, טריבון רגעי המשברים הקשים, נראה מגוחך בתפקיד המפקח על איכות המכסניים או המסמרים הסובייטיים. בכל-זאת השתדל למלא כמיטב יכולתו גם תפקיד זה. הוא מינה וועדת מומחים עמה סייר בבתי-חרושת, ואח מסקנות מימצאיו הגיש לוועדת הכלכלה העממית העליונה. כמובן שלא היו לכך כל תוצאות. בראש ההנהגה הצבאית עמד אז פרונזה. המהפכן הוותיק, ממפקדיה הבולטים של מלחמת האזרחים, היה איש צבא מוכשר מאד, ואדם מסוגר וזהיר. בישיבות הפוליטביורו התבטא מעט, והיה עסוק, רובו ככולו, בבעיות צבאיות.

עוד ב-1924, בהיותו יו"ר ועדה שמונתה מטעם הוועד המרכזי לבחינת מצבו של הצבא האדום, דיווח לפוליטביורו שהצבא במצבו הנוכחי אינו כשיר, דומה יותר לחבורת שודדים מופקרת מאשר לצבא ראוי לשמו, ושיש צורך לפרק אותו כליל. דבר זה אכן נעשה, בחשאיות מירבית כמובן. הושארו רק דרגי הפיקוד – קצינים ונגדים. הצבא החדש הוקם בסתיו אותה שנה על-ידי גיוס של הנוער הכפרי. במשך כל שנת 1924 לא היה לברית-המועצות צבא, עובדה עליה לא ידע, כנראה, המערב.

השינוי המהותי השני שהנהיג פרונזה היה ביטול מוסד הקומיסארים הפוליטיים בצבא. במקומם מונו עוזרים למפקדים לעניינים פוליטיים, שתפקידם הוגדר לתעמולה פוליטית ושלא היתה להם כל זכות להתערב בהחלטות המבצעיות של המפקדים. ב-1925 השלים פרונזה את כל השינויים והמינויים החדשים, ובראש האזורים הצבאיים, הגייסות והדיביזיות הוצבו מפקדים טובים ומוכשרים, שנבחרו על-פי כישוריהם הצבאיים ולא על-פי נאמנותם המפלגתית.

לא היתה לי הזדמנות לשוחח עם סטאלין על נושא זה ואף לא חשק להסב את תשומת לבו אליו. אך במקרה שאלתי את מכליס אם נודמן לו לשמוע את דעתו של סטאלין בנוגע למינויים החדשים בצבא. העמדותי פנים תמימים: "סטאלין הרי מתעניין תמיד כענייני הצבא".

"מה חושב סטאלין?" שאל מכליס בתשובה – "אין לו דיעה טובה על כך. הבט ברשימה: כל הטוכאצ'בסקים הללו, הקורקים, האופורכיציים, האקסנטייבסקים? – איזה קומוניסטים הם? כל זה טוב ל-18 בכרימ'ר³ ולא לצבא האדום". "האם זו דעתך" – התעניינתי, "או דעתו של סטאלין?"

מכליס התמלא חשיבות וענה: "גם שלו, גם שלי. וורדיא".

הקדמלין, שנות

לשתי תקופות מוגדרות היטב – עד קלמנט יפריימוביץ' ואחריו". תמיד היה עוזר נאמן וממושמע של סטאלין, וגם לאחר מותו של זה עוד שימש זמן-מה כתפאורה.

כל קבוצת אנשי הצבא של סטאלין מימי מלחמת האזרחים העפילה לצמרת, למרות שקשה למצוא ביניהם מישהו מוכשר במיוחד, ורק פרסומת מנוהלת היטב הביאה אחדים מהם לתודעת הציבור. למשל בודיוני⁵, שבזמן מלחמת האזרחים עסק ב"חיתוכי" חרב ומילא ללא פיקפוק את פקודותיהם של הממונים עליו, סטאלין וורושילוב, נעשה אחרי המלחמה מעין מפקח על חיל הפרשים. אחר-כך הפך למרשל, ובשנת 1934 נכנס לוועד המרכזי של המפלגה. אז היה זה כבר ועד שעל טהרת אנשיו של סטאלין, ואילו היה לו לסטאלין חוש הומור דוגמת קאליגולה, יכול היה למנות כחבר נוסף בו, גם את סוסו של בודיוני. אלא שסטאלין היה נטול חוש הומור.

כדי להוסיף כאן כי בזמן מלחמת רוסיה-גרמניה⁶, היתה אפסותם של וורושילוב ובודיוני כל-כך ברורה עד שסטאלין עצמו נאלץ לשלח אותם לאוראל, להכין שם את כוחות העתודה.

סטאלין הגיע הזמן לדבר על החבר סטאלין. אני מכיר אותו היטב. יותר מדי טוב...

אט-אט נוצרו סביבו אגדות ומיתוסים. על כוח רצונו החזק למשל, נחישותו והחלטיותו. כל זה – מיתוס. סטאלין היה אדם זהיר והססן מאין כמוהו. לעתים קרובות לא ידע איך לנהוג וכיצד לפעול, אך לא הראה זאת כלפי חוץ. פעמים רבות ראיתי אותו מתלבט, לא מסוגל להחליט, ומעדיף, לא פעם, להיגרר אחרי המאורעות. הוא נהג לעקוב אחר הלכי הרוח בעת הדיונים בפוליטביורו וכאשר ראה שרוב החברים נוטים לכיוון החלטה מסוימת, ביקש את רשות הדיבור ובמשפטים ספורים הציע לקבל החלטה זו. דבריו היו פשטניים למדי והוא היה נואם

יחסו של סטאלין לפרונזה היה לא ברור. אני עצמי הייתי עד לביטויי אי-נחת גלויים שלו לגביו, אותם הביע כשיחות פנימיות במסגרת הטרויקה⁴, ואילו עם פרונזה עצמו התנהג כידידות רבה. מעולם לא מתח ביקורת על הצעותיו.

חידת יחס זה נפתרה רק באוקטובר 1925, כאשר פרונזה החלים מהתקף של כיב קיבה (שממנו סבל עוד מאז ישיבתו בכית-הסוהר, לפני המהפכה). סטאלין התעניין מאד בשלומו, והפוליטביורו הכריח את פרונזה, כמעט בכוח, לעבור ניתוח בו לא ראו הרופאים סכנה רבה. אני ראיתי את הדברים באור שונה, בעיקר כאשר נודע לי שאת הניתוח מארגן קאנר, עם רופא הוועד המרכזי – פוגוסיאנץ'. חששותי העמומים התבררו לבסוף כמוצדקים בהחלט. בעת הניתוח ננקטה הרדמה כזאת, שגופו של פרונזה לא מסוגל היה לשאתה, והוא מת על שולחן הניתוח. אשתו, שהיתה משוכנעת שרצחו אותו, התאבדה.

מדוע אירגן סטאלין רצח זה, האם רק כדי להחליף אותו באיש שלו – וורושילוב? אינני סבור כך, שכן יכול היה כעבור שנה שנתיים, בהגיעו לשלטון יחיד, לבצע חילוף זה ללא כל קושי. אני חושב שסטאלין חש כמוני שפרונזה רואה את עצמו בעתיד, כבונפרטה הסובייטי. לכן החליט לסלק אותו מיד, ואילו את יתר חברי הקבוצה של אנשי הצבא (כניהם טוכאצ'בסקי ואחרים) הוציא להורג בירייה מאוחר יותר.

אחרי מותו של פרונזה מונה וורושילוב למפקד הצבא האדום, ולאחר הוועידה ה-14 הוא הפך גם לחבר הפוליטביורו. וורושילוב היה טיפוס בינוני למדי, שעוד בזמן מלחמת-האזרחים עמד לצידו של סטאלין ותמיד תמך בו, בייחוד במרד שלו נגד ידו הארגונית החזקה של טרוצקי. צרות אופקיו הבולטת היתה ידועה היטב במפלגה. אנשי מחלקת ההיסטוריה של הצבא האדום התבדחו ש"כל ההיסטוריה העולמית מתחלקת

י"ד ימני" – סטאלין ומלוויו

העשרים

והגון. לא יפהפיה, אך בעלת פנים נאים, פתוחים וסימפטיים. בתו של אלילוייב, פועל-בולשביק מפטרוגראד, שאצלו הסתתר לנין ב-1917, לפני מרד הבולשביקים. היה לה אז בן 5 מסטאלין - ואסילי, וכעבור שלוש שנים נולדה בת - סבטלאנה.

כשהכרתי את נאדיה, היה לי רושם שריקנות שוררת סביבה. נשים ידירות לא היו לה וגברים פחדו להתקרב אליה. הרי סטאלין עלול לחשוך שמחזרים אחר אשתו, התנהגות שתקדם בוודאי את סופו של המחזור...

חיה המשפחתיים היו קשים. בביתו היה סטאלין עריץ. כשם שהיה עצור ביחסיו היום-יומיים עם אנשים זרים, לא הפגין פתיחות וחמימות גם בביתו. לא פעם היתה נאדיה אומרת לי, תוך אנחה: "זה היום השלישי שהוא שותק, לא מדבר עם איש ואינו עונה כאשר פונים אליו. אדם קשה מאוד". אני השתדלתי להימנע משיחות אודותיו. אני כבר הכרתי אותו ואילו נאדיה המסכנה החלה רק עכשיו לגלות את אי-מוסריותו ואת חוסר אנושיותו וקשה היה לה להאמין בכוננותם של גילויה אלה.

בדירתו של סטאלין גר גם בנו הבכור, מנישוואי הראשונים, יעקב. היה זה נער עצור, שתקן ומסוגר, בעל ארשת פנים מדוכאת. נראה היה כאילו רוחו משוטטת במקום אחר. כאילו לא שמע את המתרחש סביבו. סטאלין לא אהב אותו ודיכא אותו בכל הזדמנות. יאשקה רצה ללמוד, ואילו סטאלין שלח אותו לבית-הרושם. כפועל בתגובה שנה הנער את אביו שנה עמוקה. בזמן המלחמה גוייס, נשלח לחזית, ונפל בשבי הגרמנים. כאשר השלטונות הגרמניים הציעו לסטאלין להחליפו באחד הגנרלים הבכירים שלהם שנפל בשבי הרוסי, ענה להם: "אין לי בן". יאשקה נשאר בשבי ובעת הנסיגה הגרמנית מרוסיה נורה בידי אנשי הגסטאפו.

חברי הפוליטבירור

מבין כל המנהיגים, עשה עלי טרוצקי את הרושם החזק ביותר. הוא עלה על כולם בגדולתו ובמחוננותו. הוא היה נואם בחסד. תעמלן מלהיב. ידע למצוא ולהפריח את הסיסמה המתאימה, דיבר בלהט ובכפאטוס, ובצד זה ידע לשלוט היטב בדבריו, וכישיבות הפוליטבירור דיבר בצורה עצורה ועניינית. היה לו עט מושחז מאוד, הוא היה פובליציסט מוכשר, מעניין ובעל סמפרמנט.

הוא היה אדם אמיץ שנטל על עצמו סיכונים רבים בפעילותו המהפכנית. די לציין בהקשר זה את התנהגותו כאשר עמד בראש מועצת הצירים של פטרבורג ב-1905, כשמבמת היור"ר הלך הישר לכלא ולגלות.

מרשימה עוד יותר היתה הופעתו בנאום "הדוגמה של קלמנסו", בשנת 1927. השלטון כבר היה אז כולו בידי של סטאלין, שהמשיך את מאבקו נגד האופוזיציה, בגלותו אויבים סמויים חדשים לבקרים. בישיבת מליאת הוועד המרכזי בינואר אותה שנה, בה הציע סטאלין, בסופו של דבר, לסלק את טרוצקי מן המפלגה, קיבל טרוצקי את רשות הדיבור וביין היתר אמר: (לא בציטוט מדוייק) "אתם קבוצה של ביורוקראטים חסרי כישרון. כאשר תעמוד שאלת גורלה של המדינה הסובייטית, כאשר תפרוץ מלחמה, לא תהיו מסוגלים לארגן את הגנתה ולהשיג ניצחון. אז, כאשר האיבי יעמוד מאה קילומטר ממוסקבה, אנו נעשה מה שעשה בזמנו קלמנסו - נסלק את ההנהגה הבלתי מוצלחת. אבל בעוד שקלמנסו הסתפק בנטילת השלטון, אנחנו נהרוג בנוסף לכך את חברות הביורוקראטים חסרי-הערך שבגדו במהפכה. גם אתם הייתם רוצים לחסל אותנו, אך אינכם

מעזיזים. ואילו אנחנו נעז, כיוון שזה יהיה נחוץ בהחלט לשם השגת הנצחון". בדבריו אלה של טרוצקי היתה, כמובן, לא מעט תמימות ואי-הבנת אופיו של סטאלין, אך כיצד אפשר שלא להסיר את הכובע בפני הופעה כזאת?

הודות לטמפרמנט שלו, אומץ לבו ונחישותו, היה טרוצקי ללא ספק האיש של הרגעים הקריטיים, כאשר נטל על עצמו את האחריות והלך בדרכו עד הסוף. לכן היה לו תפקיד כה מרכזי בעת מהפכת אוקטובר, כאשר הוא היה המבצע הנאמן ביותר של תוכנית לנין לכבוש את השלטון. סטאלין התחבא אז אי-שם. קאמנייב וזינוכייב חששו מפני הסיכונים והתנגדו לצעד זה, ואילו טרוצקי הלך, כאמור, עד הסוף ועמד בראש המבצע.

אלא שבהקשר זה יש להצביע גם על חולשתו של טרוצקי - על היותו איש של פוזות. בהיותו משוכנע ב"כניסתו" להיסטוריה, התנהג כל הזמן בתיאטרליות שלא תמיד היתה מוצלחת. לפעמים היתה זו פוזה מתואמת עם התפקיד ששיחק. למשל, כאשר בימי מלחמת האזרחים היה השלטון תלוי על חוט השערה, והוא הכריז: "אנו נצא, אך בצאתנו נטרוק את הדלת בעוצמה כזאת, שכל העולם יזדעזע"; לפעמים היה זה פחות מוצדק, ואפילו מגוחך.

את האסטרטגיה של מלחמת האזרחים ניהל כמובן לנין יותר מאשר טרוצקי. אך באירגונו של הצבא האדום שיחק טרוצקי ללא ספק, תפקיד מכריע. באופן כללי התבלטו בתהליך הנהגת המדינה, בתחומים שונים, אנשים רבים בעלי יכולת שלמדו מהר, התקדמו והצליחו בתפקידיהם. כך קראסין, סוקולניקוב וסירצוב שהשתפרו משנה לשנה ונעשו אנשי מינהל בקנה-מידה ממלכתי. וכך גם מוכשרים פחות, כמו קאלינין⁷, שלנין הביאו לפוליטבירור, בחלקו מתוך רצון להגדיל את מספר תומכיו במוסד זה, ובחלקו מתוך רצונו שיהיה תחת ידו אדם המכיר את הכפר ואת הפסיכולוגיה של האיכר. בעניין האחרון תרם קאלינין תרומה שאינה מוטלת בספק, אך כאשר ניסה בתחילה ליטול חלק בוויכוחים בהם נדרשו ידע והשכלה, הוא דיבר שטויות כאלה, עד שחברי הפוליטבירור חייכו במבוכה.

טרוצקי המוכשר, שכבר קודם לכן היה תועמלן מחונן, צמח גם הוא והתפתח תוך-כדי עבודת הארגון וההנהגה, אם-כי היו לו גם כישלונות. לדוגמה, עם סיום מלחמת האזרחים, היתה

מיכאל פרונזה

מכתבי קוראים

ל"אוגוניוק"

לסטאלין התייחסתי בשלוה. חבל שאינו עכשיו, כאשר כל מעשי חייו זוהמו עליי בורים, גסירות ושלומיאלים. לאן אברח? אולי איכשהו נעבור תקופה זו ונגיע לזמנים טובים יותר. כיום הגיע מצב העניינים לכך שאנחנו שופכים עם המים גם את הקרושים. למעשה אין אף גליון אחד בו אינכם מטנפים את המנוח בהפרשות מזוהמות. אתם חדורים בשנאה קיצונית ביותר, לפעמים מתעורר הרושם שבכל אטום שבאותה גבשושית של אפר, עלבתם, ירקתם. מה עוד אפשר להמציא? אבל כל זה השפיע כדרך הפוכה. רדיפת סטאלין שלכם, עורה אצלי דווקא עניין והודות, כי הרי אין אנשים "שחורים" מאלף עד תו.

סטאלין לא הורשע עליי שום בית-משפט. אבל אתם, בצורה הבוטה ביותר, רוצים להיות שופטיו, אנשים בעלי שכל בריא מתנגדים לדרככם זו.

ט. גרציק

(7) ז'ור'ו קלמנסו

(1841-1929), מנהיגה של צרפת במלחמת העולם הראשונה. הוא קיבל את תפקיד ראש הממשלה בחקופה של כשלונות צבאיים ודכרון לאומי בגלל ההנהגה הכושלת, והעלה את המוראל הלאומי עד שהביא את עמו לניצחון על גרמניה.

(8) מיכאל איבאנוביץ' קאלינין (1875-1946), לימים נשיא בריה"מ.

מכתבי קוראים
ל"אוגונויק"

סחורב, סחורב... הוא הפך להיות חבר הפרלמנט רק על גב עצרות הרחוב של הקצף האנטי-קומוניסטי. דין-קישוט שנלחם בחתנות הרוח, ואתם, נלחמים במתיים. אני מאמין שמעמד הפועלים שרומה על-ידכם, יעיד בכחירות הבאות את הפטפטים האינטליגנטיים; נוסח סחורב, מתוך פרלמנט הפועלים והאיכרים.... פ. בלינוב, מוותיק המפלגה, המלחמה והעמל.

ניקולאיב.

התחבורה הרוסה לגמרי. לעובדי הרכבת, שלא קיבלו למעשה כל משכורת, ושנאלצו לעסוק למחיתים בגידול ירקות ובניהול משק חקלאי ועיר כדי לא למות מרעב, לא נותר זמן לטפל ברכבות, ואלה פשוט לא פעלו. לנין מינה אז את טרוצקי לקומיסאר התחבורה (לא בלי כוונה מגונה של העמדתו במצב מביך). עם כניסתו לתפקיד כתב טרוצקי פקודה פאתטית: "חברים, עובדי הרכבות! המדינה והמהפכה מחות בגלל התמוטטות התחבורה. אפילו נמות במילוי תפקידנו, נפעיל את הרכבות!" (בטקסט של הפקודה היו יותר סימני קריאה מאשר אצל בלבר העוסק בכתיבה כל חייו.) אלא ש"החברים", עובדי הרכבת, העדיפו שלא למות בתפקידם על פסי-הרכבת, אלא לחיות איכשהו, ולסמך צריך היה לזרוע תפוחי-אדמה ולעדור את הגינות הקטנות, והרכבות לא נסעו. לנין, על-כל-פנים, השיג את מטרתו, הפסיק את המבוכה ושיחרר את טרוצקי מתפקידו שר התחבורה. גם בתחילת ארגונו של טרוצקי את הצבא האדום התנהל הכל בדרך של סיסמאות ונאומים, ושיבות ועדות חיילים, בחירת מפקדים בכחירות דמוקרטיות, חוסר הגיון, דמגוגיה ואף פשיעה. אך שם תפס טרוצקי מהר שאי-אפשר להקים צבא ללא ידע, ללא כושר לחימה מינימלי ובלא משמעת מינימלית. לכן גייס מומחים — קצינים ותיקים של צבא הצאר, חלקם ב"תשלום" של דרגות גבוהות וחלקם פשוט בצו שחייב אותם לחלוק את הירע שלהם, תחת עינם המשגיחה את הקומיסארים הקומוניסטים. ואילו במאבקו למען המשמעת, צריך היה טרוצקי להיאבק משך כל תקופת מלחמת-האזרחים נגד סטאלין ורושילוב. ותוך-כדי כל אלה למד מהניסיון ואט-אט הפך מתועמלן למארגן. עם-זאת לא הגיע להצלחות מרשימות בשטח הארגוני. אנשים בינוניים כמו מולוטוב ניצחו אותו לכל אורך הקו.

חולשה נוספת של טרוצקי היתה חולשתו כתאורטיקן וכהוגה-דעות. הוא היה טיפוס של מאמין פנאטי. אמונתו במארקסיזם על-פי פירושו של לנין, היתה לכל החיים. ללא היסוסים והתלבטויות. יכול היה להיכנע למפלגתו, אך מעולם לא התכחש לאידיאות שלו, בהן האמין עד סוף ימיו באמונה שלמה. קשה לקבוע מה היתה התפיסה הפוליטית העיקרית שלו, למרות האשמות-השוא שטפלו נגדו, תחילה אנשי זינובייב, אחר-כך אנשי סטאלין ואחר-כך יורשיו של סטאלין. בכל-אופן, כאשר המאבק הזה כבר התנהל בתוככי המפלגה ואני הייתי עד לו, ברור היה לי, כפי שהיה ברור למרבית אנשי הצמרת, כמה שקריות וכזב היו בהאשמות שטפלו עליו. המטרה היתה לגבור על היריב ולכבוש את השלטון, אך אסור היה להראות שהמאבק איננו אידיאולוגי, לכן העמידו פנים שמדובר במאבק על עקרונות, ושחילוקי הדעות הם בעלי חשיבות עליונה כזו, העשויה לקבוע את עתידה של המהפכה. ובאמת היו אלה לא פעם ויכוחי-סרק על מלים. במיוחד התנהלו פולמוסים עקרים כאלה סביב התיאוריה הנודעת בשם "המהפכה המתמדת" של טרוצקי, לעומת "בניית הסוציאליזם בארץ אחת" של סטאלין. בעצם, האידיאה של טרוצקי הסתכמה בכך שעם פרוץ מהפכת אוקטובר ברוסיה החלה תקופה של מהפכה סוציאליט עולמית, שתפרוץ גם בארצות אחרות. מתוך דבקות במטרה זו, יש לראות את רוסיה הקומוניסטית כראש-גשר, כבסיס המאפשר להמשיך בעבודת ההכשרה המהפכנית בארצות אחרות. אין זה אומר שמתוך ראיית המטרה הרחוקה, של המהפכה העולמית, יש להתעלם ממה שמתרחש ברוסיה עצמה.

להיפך — לדעתו של טרוצקי צריך היה לבנות את הקומוניזם ברוסיה באופן אקטיבי. עם-זאת לא תוכל, לדעתו, המהפכה הרוסית הבודדת להחזיק מעמד זמן רב נוכח לחצן של המדינות הקפיטליסטיות, שישתדלו להחניק אותה בכוח הזרוע.

סטאלין, שהעמיד פנים שהוא חלוק עם טרוצקי בנושא האידיאולוגי, האשים אותו בתחילת 1925 בכך שאין הוא מייחס חשיבות ואינו מאמין באפשרות של בניית הסוציאליזם במדינה אחת, כלומר ברוסיה, שבה כבר התחוללה המהפכה הקומוניסטית. למרבה הצער החלה שוב באותה עת, (במארס 1925) קטטה בין זינובייב לסטאלין. זינובייב לא יכול היה לסבול את פלישתו של סטאלין לתחום האסטרטגיה הכללית, ואת נסיגותיו המגוחכים בעיניו להופיע כתיאורטיקן ואסטרטג. בשיבת המליאה שנערכה במארס היו התנגשויות חריפות ביניהם וסטאלין התנקם בזינובייב, בהוכיחו לו שרוב בוועד המרכזי שווה יותר מאשר אסטרטגיה כלשהי. הצעותיו של זינובייב בוועד הפועל של הקומיטרן נדחו אחת לאחת, בנימוקים חסרי-שחר. באפריל חזרו זינובייב וקאמנייב וחידשו את התקפתם בפוליטיבורו, נגד דעתו של סטאלין על "סוציאליזם בארץ אחת" מתוך מגמה למנוע ממנו את הצגתו כמנהיג המהפכה. בסוף אפריל כינס סטאלין את ועידת המפלגה ה-14, שבה נדון עניין זה בהרחבה.

לבד מפולמוסים חסרי ערך אלה, היו כמובן בעיות בעלות חשיבות מכרעת. החשובה ביותר, שצצה בשנים 26-1925 היתה — האם להמשיך בנא"פ (המדיניות הכלכלית החדשה), כלומר בתחרות חופשית בין האלמנטים ה"קפיטליסטיים" (כלומר שוק חופשי, חופש כלכלי ויוזמה פרטית) או לשוב למדיניות הכלכלית של השנים 19-1918 ולהשליט את הקומוניזם בכוח. ובעניין זה תלויים היו חייהם של עשרות מיליוני בני-אדם.

היתה זו קודם-כל בעיית הכפר הרוסי — האם לתת אפשרות של התפתחות הדרגתית לאיכר ולמשקו מבלי להרוס אותם, או לחסל את האיכרות בלא היסוס (על-פי הדוגמה המארקסיסטית המציגה את האיכרים כבעלי רכוש זעירים, הווה-אומר כאלמנט זעיר-בורגני). עלתה כמובן גם שאלה מעשית — האם אפשר בכלל לבצע חיסול כזה. לנין חשש כי לשלטון אין די כוח לכך והעדיף לכן תהליך איטי של שינוע ולחץ מתון על האיכרים לעבור לקולחוזים ("קואופרטיביים"). לפי הערכתו של סטאלין, לעומת-זאת, היה המנגנון המשטרתי האדיר (בסיוע הצבא) בעל כוח כזה שאפשר להפוך את רוסיה כולה למחנה-עונשין גדול.

אבל מהי הדרך הטובה ביותר? בוכארין וריקוב היו סבורים שיש להמשיך במדיניות הנא"פ של לנין. באפריל 1925, בשיבת הוועד המוסקבאי, הכריז בוכארין את הכרזתו הידועה ש"הקולקטיביזציה איננה דרך המלך אל הסוציאליזם" ושצריך לפעול לפיתוח המשק החקלאי; אפילו זרק סיסמה לאיכרים: "עשו חיל!" אלא שפנאטים נלהבים כטרוצקי, רוקמי מזימות מבקשי שלטון זינובייב, וחסרי מוסר כסטאלין, הגיעו מתוך שיקולים שונים להחלטה בדבר השלטת הקומוניזם בכוח.

אבל כל זה לא התרחש בבת-אחת. ב-1925, לא התנגדה קבוצתו של זינובייב לעמדת בוכארין. רק ב-1926 סילקו אותו מן השלטון וקיבלו את הצעותיו של טרוצקי בדבר תיעוש ומגבר ולחץ על הכפר. ואילו סטאלין, בלא להתעמק יותר מדי באידיאות, המשיך במעלליו. ב-1926 זרק את זינובייב ואת קאמנייב מן ההנהגה; בסוף

1927, אחרי שהרס את הבלוק של זינובייב-טרוצקי, נקט למעשה בקו שלהם, ובסוף 1927 החליט לזנוח את חברי הפוליטביורו הוותיקים — בוכארין, ריקוב וטומסקי. ואז, ללא כל נקיפות מצפון, סיגל לעצמו את כל המדיניות של זינובייב וטרוצקי, שעד לאותו רגע שלל ותקף. מעכשיו הוא בעד התיעוש ובעד קולקטיביזציה מאונס והרס הכפר. כאשר הוועידה של אוקטובר 1927 העניקה לו סוף-סוף רוב מוחלט ובלתי מוטל בספק, (פרי עבודת הכנה בלתי נלאית של שנים), זרק את חברי הפוליטביורו הוותיקים ומעל הרים של גויות, הלך בשלווה בדרך הקומוניזם שלו.

בנקודה זו, למעשה, נפגשו דרכיהם של סטאלין וטרוצקי.

אם לחזור לטרוצקי — למרות שהיה פנאטי באמונתו וחסר סובלנות כלפי בעלי דיעות אחרות, היה גם בעל רגשות אנושיים חמים — נאמנות, חוש צדק והגיונות. כן היה איש משפחה חם, ואהב מאד את ילדיו שהעריצו אותו והלכו אחריו בעיניים עצומות. תכונה מרשימה אחרת של טרוצקי היתה תמימותו המדהימה וחוסר הבנתו את הטבע האנושי. דומה היה כאילו חי כל חייו בין אבסטרקציות ולא בין אנשים חיים. במיוחד לא הבין את סטאלין, למרות שכתב עליו ספר עב-כרס.

ב-1930, בהיותו בחו"ל, נודע לי על גירושו של טרוצקי מבריה"מ. כתבתי אז שאני מופתע, שכן סטאלין, שהיטבתי להכירו, אמור היה לנהוג בטרוצקי כפי שנהג עם פרונזה. לרשותו עמדו אפשרויות ואמצעים שונים להרעיל את טרוצקי (באמצעות וירוסים, חיידקים, קרינה רדיואקטיבית וכד'), ואחר-כך לערוך לו לווייה מפוארת בכיכר האדומה ולשאת נאום בשבח. סיימתי את דברי כך: "כללית, לא ברור מדוע לא נהג סטאלין על-פי השיטה הרגילה שלו, התואמת כלי-כך את הרגליו ואופיו. אך בהחלט ייתכן שהוא מצא שהרבה יותר נוח יזיה לו להרוג את טרוצקי בחו"ל ולא בבריה"מ".

עבודתו האחרונה של טרוצקי היתה ספרו של סטאלין, ספר שמותו נמנע את השלמתו. הוא הספיק לכתוב בו 584 עמודים. את העמודים 580-579 כתב כנראה ממש בימיו האחרונים, וכך כתוב בעמודים אלה, בין השאר: "ב-1930 — הופיע ספרו של באז'אנוב, התייחסתי אליו כאל תרגיל ספרותי לא מוצלח. רק לאחר משפטי מוסקבה התחלתי להתייחס אליו ביתר רצינות." כלומר, מה שהיה ברור לי כבר ב-1930 — שסטאלין יהרוג אותו כמזעזע כלשהו, החל טרוצקי "לקבל ברצינות" רק סמוך למותו. איזו תמימות נוגעת ללב. איזו אי-הבנה באופיים של בני-אדם!

במשך שלוש שנים היה גריגורי יבסיביץ' זינובייב האיש מספר אחד בהיררכיה הקומוניסטית ואילו אחר-כך, במשך עשר שנים נוספות ירד בהדרגה, עד שהגיע למרתפי כלא לוביאנקה, שם קופדו חייו.

זינובייב היה אדם חכם ומשכיל מאד. בתור תכנן זריו עבר דרך ארוכה בבית-הספר הבולשביסטי של לנין, לפני המהפכה. מוג'לב מטבעו, מעולם לא נכון היה להסתכן בפעילות מחתרתית, ועד המהפכה התנהלה כמעט כל פעילותו מתוך לגבולות רוסיה. גם בקיץ 1917 לא היה נלהב מהסיכונים הכרוכים במהפכה אלימה, ונקט לכן עמדה מנוגדת לזו של לנין. אולם לאחר המהפכה סלח לו לנין מהר למדי ובראשית 1919 העמידו בראש הקומינטרן.

מרגע זה, מילא זינובייב כפיקחות את תפקיד תלמידו החסידי של לנין. אלא שבשום תחום — לא בשטח התיאוריה, לא בפוליטיקה הגבוהה ולא בשטח האירגוני של המאבק, לא הוכיח

מועצת העיר מוסקבה. מאוחר יותר שימש כעוזרו היעיל וכממלא-מקומו של לנין בכל העניינים המשקיים. בעת מחלתו של לנין, ניהל למעשה את כל חיי הכלכלה של המדינה. אחר כך כחבר בטרוריקה משך שלוש שנים מילא את מקומו בכל תחומי ניהול המדינה: שימש כיו"ר הפוליטביורו, יו"ר מועצת הקומיסארים העממיים (הממשלה) ויו"ר מועצת העבודה וההגנה.

קאמנייב היה נשוי לאחותו של טרוצקי — אולגה דווידובנה. בנו, ליוטיק, פנה כבר בצעירותו לדרך ה"ניוון הכורגני" — מסיבות שכרות, בילוי בחברת שחקניות צעירות. במפלגה ראו התנהגות זו בעין רעה. מישהו אפילו כתב מחזה בשם "בנו של הקומיסאר" שהוצג באחד מתיאטרוני מוסקבה, ושעל-פי פרטים מסויימים שבו קל היה לנחש במי מדובר. ממדור התעמולה של הוועד המרכזי צלצלו אז לקאנר לבקש הוראות כיצד לנהוג במחזה. קאנר שאל את סטאלין, וזה פסק: "לתת לו לרוץ". בישיבת הטרוריקה דרש קאמנייב לאסור את ההצגה: זוהי פגיעה מכוונת וזלזול בחבר הפוליטביורו. זינובייב טען שמוטב לא להתייחס אליו, שכן אם יורו להוריד את ההצגה, תהיה בכך משום הודאה שמדובר בקאמנייב. בסופו של דבר הוחלט שלא לאסור את ההצגה, אלא להפעיל לחץ מתאים כדי שתוצא מן הרפרטואר. בשטח התכנות, העורמה והתחבולות, היה קאמנייב חלש מאוד. באופן רשמי "ישב על מוסקבה". הכירה נחשבה כ"אחווה" שלו, כפי שלנינגראד היתה של זינובייב. אך זינובייב אירגן את אנשיו בלנינגראד, הושיב אותם במקומות החשובים והחזיק את העיר בידיו, ואילו לקאמנייב לא היתה קבוצת תומכים והוא ישב במוסקבה מתוך אינרציה. מאוחר יותר איבד אותה יחד עם כל יתר נכסיו המנהיגותיים. ■

מרוסית: יהודה גור-אריה

היה לנקוט בשיטות שונות של תככים, קומביניציות, דהחות וחילופי-גברי כדי להושיב כמוזכיר המפלגה באוקריאנה את קאמנייב, שיקדם את אנשי-שלומם וידיח עובדי מנגנון אוקראינים סרבנים. ב-1925, על-כל-פנים, כבר נסתים עיקרו של סבב המינויים והצבת האנשים, וכאשר זינובייב הבחין בכך, היה כבר מאוחר מכדי לשנות.

בוועידת המפלגה של 1924 הגיש זינובייב בפעם השנייה (והאחרונה) את הדו"ח הפוליטי שלו כמנהיג המפלגה. ימים ספורים לפני הוועידה לא ידע עדיין על מה ידווח. הוא שאל אז אותי, אם אוכל להכין לו סקירה על עבודת הפוליטביורו משך השנה החולפת. הכנתי לו חומר-גלם בלבד, אבל להפתעתי הרבה שמח עליו זינובייב כמוצא שלל רב ובנה את כל הדו"ח שלו בהסתמך במעט הזה. נדהמתי. מנהיג ראוי לשמו צריך היה להצביע על היותה העיקרית של המדינה, של המהפכה, והנה, במקום כל אלה — דו"ח שטחי. השתכנעתי אז שזינובייב חסר את התנופה והעומק הנדרשים ממנהיג אמיתי. לעומת-זאת אהב להנות ממנעמי החיים. סביבו רחשה תמיד פמליה של אנשי שלומם. הוא היה פחדן ותכנן ומבחינה פוליטית היה אדם כינוני למדי. אולם, אבוי, כל האחרים לא היו טובים ממנו, ורבים אף גרועים יותר.

לב בוריסוביץ' קאמנייב נגרר למזלו הרע אחרי זינובייב, וזה פיתה אותו וסיבך אותו בתככים ובתרגילים הפוליטיים שלו. קאמנייב עצמו לא היה להוט אחרי השלטון. בעל מזג טוב, כולשביק ותיק, אך לא מוג'לב, ולא חשש להסתכן בפעילות מהפכנית מחתרתית. לא פעם נאסר. בזמן המלחמה הוגלה, והשתחרר רק עם פרוץ המהפכה. אחר-כך נקלע למסלולו של זינובייב והלך איתו לאורך כל הדרך, במיוחד נגד תוכניתו של לנין לתפיסת השלטון. לאחר זמן הציע הקמת ממשלת קואליציה של מפלגות אחרות, התפטר, וכעבור זמן קצר הופיע שוב לצידו של זינובייב בצמרת, כשהוא עומד בראש

זינובייב את עצמו כראוי למעמדו הרם. בחור תיאורטיקן לא נתן כלום. ניסיונות השנים 26-1925 שלו (הפילוסופיה של התקופה, על-פי זינובייב) לא התאימו למטרות או לפרקטיקה של הקומוניזם ונתקבלו במפלגה בשוויון-נפש. בתחום האסטרטגיה הפוליטית הגבוהה, הפנה את כל מרצו לזוטות הטאקטיקה של המאבק על השלטון, כשהוא משתדל לשלול בשצף-קצף כל מה שאמר טרוצקי. ואילו כאשר סולק מן השלטון, קיבל בבת-אחת את כל עמדותיו של טרוצקי. ולבסוף, בתחום האירגוני, הצליח רק לאחוז בידיו בחוזקה את בירת-המשנה — לנינגרד ואת הקומינטרן, אלא שאלה היו בעלי חשיבות לא גדולה, שכן מי שהיה "בעל-הבית" בקרמלין, יכול היה להושיב את מי שרצה בראש הקומינטרן (בתקופה מסויימת, הושיב שם סטאלין את מולוטוב).

כאשר הציע זינובייב את סטאלין לתפקיד המזכיר הכללי של המפלגה באביב 1922, הוא חשב שהתפקידים שהוא עצמו ממלא בקומינטרן ובפוליטביורו חשובים הרבה יותר מאשר עמדתו של האיש העומד בראש המנגנון המפלגתי. זה היה שיקול מוטעה המראה על אי-הבנה של התהליכים המתרחשים במפלגה. לאנשים הנאבקים על השלטון צריך היה להיות ברור שכדי להיות בשלטון, יש להשיג רוב בוועד המרכזי, ומשום שהוועד המרכזי נבחר בוועידת המפלגה, יש להשיג ראשית רוב בוועידה, ולשם-כך צריך להשיג את תמיכתם של הנציגים בסניפי המפלגה שבמחוזות. אלא שנציגים אלה לא בדיוק נבחרים, כי-אם מתמנים על-ידי ראשי המנגנון המפלגתי המקומי, כלומר מזכיר הסניף ומקורביו. בסיכום — עליך לבחור ולהציג את אנשים שלך כמוזכירים וכעובדי מנגנון בסניפים המחוזיים כדי שבעקבות זאת יהיה לך רוב בוועידת המפלגה. ובדיוק בהצבות אלה עסקו מזה זמן, סטאלין ומולוטוב. ולא שבכל מקום עבר העניין בדרך חלקה ופשוטה. לוועד המרכזי של אוקראינה למשל היתה הדרך קשה. צריך

Журнальный фотомонтаж из серии «Вожди революции» (начало 20-х годов).

החרות

ה יכן הגבול בין השפיות לטירוף? האם הוא ברור בכלל, ואם כן באיזה צד נמצא הטירוף? שמאלה לשפיות או ימינה ממנה? ובאיזה כיוון נמצאת היא עצמה? יש רגעים בהם אתה שואל את עצמך במלוא הרצינות — האם אינך חי בבית-משוגעים כבר עכשיו? למרות שכאשר אתה מוקף באנשים הדומים לך, נראה כאילו שאתה וסביבתך האנושית הם המהווים את הרוב הבריא היודע כמה להאמין ולמען מה להילחם, לקראת מה ללכת, מה לעשות ואיך לחיות.

ומהיבט כמותי זה קשה להכריע מיהו הבולשביק (השייך לרוב) ומי המנשביק (השייך למיעוט). המדינה התפלגה לרפורמטורים ולשמרנים, כאשר גם אלה וגם אלה נשבעים אמונים לפרסטררויקה מושכים לכיוונים שונים, ובהביטם זה על זה רומזים באצבע על מצחם. יותר מדי דברים מיותרים דלפו מהמערב לכאן. לולא אמצעי התקשורת ואורח-החיים הברזובות היינו חיים עוד מאתיים שנה ללא פרסטררויקה וללא צער.

הסטאליניזם לא היה בבחינת מקרה. הוא היה כורח המציאות. לא ניתן בלי מקל להכריח מאה וחמישים מיליון איש, הרחוקים מתיאוריות כלשהן, לוותר על חייהם הרגילים ולהתחיל לבנות בצוותא אושר קולקטיבי. המשטר הפטריארכלי הקמאי, המשטר העבדוטי והפאודלי כמרגם המשטר הקפיטליסטי נוצרו מעצמם, ללא תיאוריות ומאבק למען הקמתם. את הסוציאליזם המציאו, אחרי-כך רשמו ורק אחרי זה התחילו להרימו, לבנותו. עכשיו בונים אותו מחדש. אין לנו סכון, אין בשר, במקום זה יש עצרות-עם, גלאסנוסט וקאופרטיבים. ואם העם מתאונן, הדרך הפשוטה ביותר להרגיעו היא לסתום את כל מקורות האינפורמציה הבלתי-רצויים ולהסביר לאנשים שבעצם אצלנו הכל בסדר. להסביר מחדש בכל יום, בכל שעה, ללא הפסק. ותוך זמן יופיעו פה ושם חסידים נלהבים שישספו גרונות או יעמידו לקיר כל מי שיעז לא להסכים לקביעה, שמהניגונו הם התגלמות התבונה, הכבוד והמצפון של תקופתנו, ושאלנו עצמנו אנשים מתקדמים ביותר. צריך רק להגיע למצב, שבו אי-אפשר יהיה לערוך השוואות. כל הצרה שלנו נובעת מהשוואות של — איך "הם" ואיך אנחנו. אם נשלול מהאנשים את אפשרות ההשוואה, כולם יהיו מרוצים. והרי על-פי הגיונו אין הקפיטליסטים מתייחסים כלל לטובתם של עמיהם, ודאגתם להעלאת רמת-החיים בארצותיהם נובעת רק מהרצון להשחיר את פניו של הסוציאליזם, וזאת, כדי שאנחנו נגלה אי-שביעות רצון מהמשטר המתקדם שלנו, משטר שלא בקלות ניבנה. שצריך היה "לקבור" למען בנייתו לא מעט אנשים. הסטאליניסטים הם בעיקרון נגד ההשוואות, הם בעד מסך ברזל בלתי-חדיר לגלי-קול, לגלי-אור ואף לגלי-ים. הם רואים את הנולד. הרי אמרו, שה"משחק" בדמוקרטיה לא יוביל לשום דבר טוב. מין, ואירס ופרוטקשן ומיליונרים ו"הלאה המפלגה הקומוניסטית" — האם בזמנו של סטאלין היו תופעות מסוג זה?

עד-כדי-כך היא לא מרוצה ממה שקורה במדינה. "פעם" — אמרה — "בנעורינו, לא היו לנו היסוסים. לדוגמה, מה לקנות קודם — ספר או חצאית. כיום, כל נערה, מבלי לחשוב תבחר בחצאית. וגם גורבצ'וב, כמו בוכרין, קורא להתעשרות. כולם רוצים לחטוף, כל אחד לעצמו, ועל האינטרס של המדינה איש לא חושב. לכן שכחה גם המדינה את אזרחיה.

בעבר חש כל אזרח שדואגים לו, כולם חיו בידידות למען טובת הכלל. לא היו שום סכסוכים לאומיים. אפילו לא שוחחו על נושא כזה. כמה טוב היה אז — אמא מולדת, אבא סטאלין ברחוב שוטר, בחצר — שומר הבית. אם משהו קורה, הם מזנקים לעזרתך מיד. ועכשיו — צעק וצעק, לאיש לא איכפת. חצי האוכלוסיה עוסקת בפעילות קאופרטיבית והחצי השני — ב'פרוטקשן'. משתבחים היום בגלאסנוסט (פומביות). אבל הרי גם בזמנו של סטאלין היה גלאסנוסט. את המאסרים היו עורכים בפומבי, את ההוצאות להורג בפומבי,

הכורה

ואת טיהור השם בפומבי. על כל זה הודיעו ברדיו, כתבו בעיתונים. דבר לא הסתיר. היו גם עוולות" — הוסיפה ואמרה אותה עלמת-חן — "אני לא מכחישה את זה. אבל מי היה אחראי להן? — הטרוצקיסטים שהחדרו לנ.ק.ו.ד. כדי לשטות את העם במפלגה ובמוסדותיה. קומוניסטים אמיתיים, גם בהימצאם בבתי-סוהר ובמתנות, האמינו בגדולתו ובצדקתו של הקו הגנרלי. וגם אני הייתי מעדיפה לחיות בתנאי רעב וקור, לו רק ידעתי שבמדינה נבנה סוציאליזם בזכות זה".

כת-שיחי לא העלתה בדעתה אפשרות של חיים בהם ניתן יהיה לקנות גם חצאית וגם ספר. היא מוכנה לשבת בבית-סוהר, ומשם לשמוח באושרם של העמלים, שנקבע מראש על-ידי אבות המארקסיזם. שכן מנקודת-ראותו של האסיר, העולם שמחוץ לסורגים אינו נורא כל-כך. המחסור המתמיד במצרכים, בלבוש, בספרים, ובזכויות היא התכונה הקובעת של חיינו. אנו ספוגים במחסור, וכמו דג שנחנק מחוץ למים מעודף חמצן, כך הטיפות הנדירות של החרות שהשקו לבסוף את נפשתינו החרבות עשויות להיות עבור הסטאליניסטים בבחינת שיטפון. אותם סטאליניסטים אוהבי החגיגות הממלכתיות בהן נאמר להם מראש לאן לצעוד ומה לצעוק; אלה שאוהבים מפלגה

שהיא מעל לכל. באידיאולוגיה פרוגרסיבית ביותר, חסרת-פשרות עד-כדי-כך שטאטה מאדמתנו כל דימוי אפשרי אחר של החיים. השיעבוד עבור הסטאליניסטים הוא תנאי מוקדם לקיום. הם קוראים לכך כורח מודע. עבורם, כמו עבור הקומונאוטים בחלל, שחרור מן החללית פירושו מוות בטוח. וכדי להצילם, צריך שוב לתלות סיסמאות ודיוקנאות, כדי שיהיה ברור ממבט ראשון, מיהו הקברניט, את מי צריך לשבח, ומי מאוחד עם מי. שלא תהיינה, חו"ח, גירסאות שונות בנושא. בנינו קומוניזם ויצרנו קומונלקה (דירה משותפת — סמל המצוקה בכרית-המועצות). איפשרנו לטפס למעלה לא לחכמים ביותר ולאציליים ביותר, אלא לחצופים ביותר. הם שחוקקו את החוקים, שערכו את המשפטים, שהמיתו, שחננו, שלקחו מכל אחד לפי יכולתו וחילקו לכל אחד לפי צרכיו, כפי שהם הבינו את היכולת ואת הצורך. וכל זה מצא-חן בעינינו מאד, מאד.

עכשיו כבר לא. עכשיו אנחנו רוצים ללמוד את הדמוקרטיה! איך? אצל מי? העולם כולו עוקב אחרינו בחרדה ובהשתתפות. במדינה מתחולל משהו שחורג מעבר לאינטרסים הפנימיים. אובדת לנו האמונה בת אלף השנים שחלוקת העושר החברתי בכוח ובדרך שוויונית היא הטוב העליון. אנו עדים למפלגת הסופית של רעיונות הסוציאליזם האוטופי. האנושות לא תחזור לעולם על שגיאה זו. השיעור היה ארוך מדי ולקחו שלילי מדי, והישגיהם של עמים אחרים שהלכו בדרך אחרת, בולטים מדי בעליונותם.

ואנחנו לא מתביישים "להעתיק" מכשירי וידאו זרים, מצלמות, אוטומובילים אבל בכל הנוגע לרמוקרטיה, עלינו להיות קולומבוסים. להמציא את שלנו. והנה, עד לא מכבר, היה מקובל אצלנו להוציא להורג בגלל השתייכות, אמיתית או מדומה, לסיעה כלשהי. ונדמה שכיום הכל השתנה בצורה חדה — לא הורגים על-כך יותר, ואפילו לא אוסרים. השתנו ה"שיטות". הנה קמה, לא מכבר, קבוצה בין-אזורית של נציגי-העם, שהמושגים "סיעה" ו"אפוזיציה" הוצאו מראש מהמילון הפנימי שלה, ואשר במקום לבחור לעצמה מנהיג אחד, נבחרו מתוכה חמישה יושבי-ראש מתחלפים. קבוצה זו הודיעה שאינה נגד גורבצ'וב. נהפוך הוא, היא נוצרה על-מנת להגיש לדיוניו של הסובייט העליון תוכנית-פעולה רדיקלית. אלא שהפלא ופלא, למחרת יום ההודעה היתה התמרמרות בסובייט העליון ונשמעו תגובות בנוסח של — "פילוג" "אופוזיציה" "חרפה". איש לא דיבר על תוכן התעודה עצמה אלא על "נציגי-העם אחדים בעלי גאווה עצמית ללא שיעור". ונציגי העם תובעים שוב אחרות ותמימות דעים, כאילו אינם יודעים להיכן הובילה תמימות דעים כזו במשך 70 השנה האחרונות. ההתנהגות עכ"פ, נשארה כמקובל אצלנו מתחילת העידן הסוציאליסטי. מארגני הקבוצה אותרו במהירות, ילצין בודד, והאופוזיציה מצירה מיהרה להצטדק: "אנחנו בסך-הכל קבוצה, ואין לנו אפילו מנהיג. יש כמה יושבי-ראש".

כולנו רחשים כבוד ואהדה לגורבצ'וב. מי יתן ויעניק לו האל כוח ובריאות. וגם מתחרה חזק, ולנו תינתן האפשרות לבחור. ■

הבלתי-מודע

מכתבי קוראים
"לאוגוניוק"

אתם מרפיסים וזכרונותי של חרושצ'וב. אני סבורה שכל צרותינו העכשוויות התחילו לאחר נאומו המוטעה והמוזיק של ה... סליחה על הביטוי — המנהיג הזה. "אוגוניוק" זה מכבר, מעלה עשן יותר מאשר מאיר. הארגון המפלגתי העומד מאחורי כתב-העת צריך לתת את דעתו על האחיות הכבדה המוטלת עליו דווקא בזמנים אלה. יש לחשוף קצת יותר ויותר את מעוותי הסוציאליזם, את המאפיינים של המהגרים הצבועים, את כל אלה המפריעים להנועתנו לצעוד קדימה. נא להעביר מכתב זה למזכיר הארגון המפלגתי של "אוגוניוק".

ז. סמינה, חברת ק.ס.פ.ס. משנת 1939.

אנחנו הסטאליניסטים

אפילו שקיימות בי שאיפות סיפוח מעצמות. קראתי בזכרונות הגרמניים, שעם כל ידידותנו העדינה עם היטלר, לא הגענו איתו לידי הסכמה דווקא בשאלת המיצרים הארוכה הזו. הדיקטטור הפאשיסטי חש כקורבן לחצו של סטאלין. הוא כינה את ברית-המועצות "סחטן ללא רגשות". ואני, גם לאחר שבגרתי, המשכתי להניח בתמימות שברית-המועצות חייבת להרחיב את שטחה. ואפילו עכשיו, כשאסטוניה וליטא יוזמות משהו בנוגע לריבונות ולתחשיב כלכלי עצמי עבור הרפובליקות שלהן, "בא לי" לאסור זאת עליהן. בכנות.

האם חיתכן פשרה בדרך חשיבה כזאת? ברור שלא. מדובר בסגנון חשיבה ללא פשרות. זו דרכו של סטאלין. אין מעלים הנחות שיש להוכיח, אלא מעלים בקול רם אקסיומות שאין צורך להוכיחן. כל בעיה, ולו המורכבת ביותר מפושטת עד לנוסחה פרימיטיבית.

אני יכול לתאר לעצמי את דרך דיבורו של המנהיג תוך-כדי מציצת מקטרת: יהיה יכול — יהיה לחם. לא יהיה יכול — לא יהיה לחם. ומיד כולם בצעקות, במחאות-כפיים, בקריאות כה-לחי. ומיד כולם קמים ומתחבקים.

זו דרכו של סטאלין.

זו היתה בוודאי הסיבה בגללה שולח ביירדיאכי מארצנו לפני 70 שנה וספריו היו אסורים. אך כיום טופיק שאחורדיאב ואנטולי סטריאליני דוחפים אותנו שוב ובעיקשות לכיוון ניתוח המודעות שלנו. טופיק שאחורדיאב הוא בעל דמיון עשיר, אך הסרט שלו דל בטקסטים, ואנו מקבלים מידע מר אוחו אין איש עוזר לנו לעכל. הוא מעמיד בפנינו גיבורים ייחודיים בעלי מוחות שטופים, הסגורים הרמטית בתעמולת-הגרון של שנות השלושים, ואת אלה הוא מביא למצב של השתחררות עד-כדי וידוי אישי הישר לתוך עין המצלמה.

טיפוס מדהים הוא אסיר בית-הסוהר בקרסנודר, ל. צ'קל, המוחץ מול עינינו את הסוציאליזם הקרקטיני הסטאליניסטי.

תחבולה מדהימה, הראויה לציון היא זו של הנערה המהופנטת המתבוננת בתשומת-לב בגיליון נייר לבן, ובוודאות גמורה אומרת שצבעו הוא שחור. וכשמקרבים אל עיניה נייר העתקה שחור, היא טוענת באותו ביטחון שהוא לבן.

הסרט אינו נראה כלל כסרט תיעודי. טופיק שאחורדיאב עובד כפיקאסו, כאשר הסביבה משפיעה על האמן באותה מידה בה משפיע האמן על הסביבה. יחד עם אמני קולנוע אחרים, הצליח שאחורדיאב ליצור באמצעות יצירה קולנועית אישית, את הענף העתידי של ההכרה האנושית — את הסגנון הווידיאופילוסופי.

"אנו רואים כיום בדרך שונה את עברנו. אנו חשים בו יותר ויותר, לא רק כחלק מדרך אותה עברנו כבר, אלא כקטע מהוויית חיינו שלא חלף עדיין. שחרור ממנטליות עבדותית והחזרת הכבוד העצמי הן משימות נעלות אך לא פשוטות, שכן רבים מהסטריאוטיפים של העבר נטועים עדיין בתודעתנו, ומדי פעם הם מתפרצים החוצה". שיקוף ההרוריהם של סטריאטי ובמאי הסרט.

סטאלין) בקרמלין. ומשם לא הרים יד על אנשים כודדים, אלא רמס בכת-אחת מיליונים. הגלה, רושש, הטיל מומים, במטרה להחזיק בטרור משטרתי מתמיד את כל חבריו למפעל. הוא הצליח להפוך את הקבר לכמה ולאחד את הכלתי מתאחד — את אופן החשיבה הפלילי שלו עם האידיאולוגיה הפרולטרית. את הסוציאליזם עם מחנה-הריכוז. בעקבות הפרסטריוקה החלו רבים מאתנו להתעניין ברצינות בעברנו ובמקומנו בהיסטוריה. פילוסוף רוסי בשם ניקולאי בירדנאיב הוא ששתל בלבנו שטייה זו למודעות עצמית. הוא הצהיר בזמנו ש"אין זה נכון להניח שמקור הרע נמצא מחוץ לאני והאני הוא כלי שכולו טוב. מקור הרע נמצא תמיד בתוכי ואני הוא שחייב ליטול על עצמי את האשמה ואת האחריות". האם יכול אני להניח לפיכך שסטאלין מוסיף לחיות בנשמתו שלי, לפחות במידה מסויימת?

ראיתי בטלוויזיה את הלווייתו של חומייני. מספר שניות בסך-הכל. אך צמרמורת לא נעימה עברה לאורך עמוד שדרתי. נזכרתי בחריקת העצמות הנשברות בכיכר טרובנה במוסקבה בזמן הלווייתו של סטאלין, ונזכרתי בעצמי — בשוטה שניצל בנס. נזכרתי בדמעות שהופיעו עם הישמע ההודעה על מותו של "גאון כל הזמנים וכל העמים", ובדמעותיה של אמי, שבעלה, אבי, נידון למאסר, ושככל-זאת בכתה גם היא. אך לא רק זאת. אני זוכר את עצמי כאדם כוגר כבר, שמתמרמר על הצאר אשר ויתר לאמריקה על אלסקה — המושבה שלנו מעבר לים, ועל חלק מקליפורניה, עם המחיישים הרוסיים והמבצר הרוסי שבה. לאחר-מכן הייתי "זקוק" לדרנגלים, ולאחר זמן נוסף חשקתי בכוספורוס. חלמתי על השגת ארמות אלה בעודי חי בדירה משותפת, ומכלי שחשדתי

סטאלין איתנו? זה שמו של הסרט החדש של טופיק שאחורדיאב. וכבר השם מעביר צמרמורת. ואילו מיכאל שטרוב מסיים את מחזהו רב העניין בתמונה בה כולם יורדים מהבמה, ורק סטאלין נשאר. ואתה כצופה רוצה מאד שילך גם הוא, אבל כאילו להכעיס, הוא נשאר. סיום כזה מעורר מחשבה, שאולי הוא באמת חי עדיין יותר מכל החיים? בשל רמז זה הפך המחבר למושאה של מתקפת ביקורת נדירה בעוצמתה מצד הקבוצה הצבאית-מפלגתית-פרטריוטית.

לא עברו שנתיים, ובמאי-הקולנוע טופיק שאחורדיאב והפובליציסט אנטולי סטריאליני העלו שוב את רעיון נוכחותו של סטאלין בחיינו. בתחילה ניסחו אותו בכותרת סרטם כמשפט חייו, ורק ברגע האחרון, כך נדמה לי, הוסיפו את סימן-השאלה. גם כך השם נועז, אם-גם אינו משלהב יצרים. צפיתי בסרט בלא הנאה, ורק מאוחר יותר הבנתי למה. הסרט, כעצם, אינו על סטאלין אלא על מוחי שלי הזקן והמעוות, והדבר המרשים ביותר שקרה בי תוך-כדי צפייה בו, היה הפחד שחוויתי. הבמאי הקיף אותנו בשורת דמויות הנראות מושכות מבחינה חיצונית, אלא שכולן כאחת הופכות למפלצות קטועות מרכזי התודעה הביקורתית. מוחן ההרוס למחצה של דמויות אלה אינו מאפשר להן להבחין בין טוב ורע. אם, לדוגמה, היה סטאלין דורס במגפיו, לעיניהם ממש, תינוק יונק-שדיים אשר נולד ל"אויב העם" או "לוטה ימני" או "קולק" (חוואי) ייתכן והיו נבהלים, אבל ה"קברניט הגדול" לא היה הורג תינוקות בעצמו, וכאשר נתנו לו רשות לנתק עצמו מן העולם הפלילי של "אקסים" (הכוונה לשוד הבנקים מטעם המפלגה בזמן המהפכה הרוסית הראשונה), התיישב קבץ (שמו המחתרתי של

היום אנחנו רואים אחרת את עברנו. דבר זה נובע לא רק מהדרך אותה עברנו, אלא גם מניסיון חיינו הלא פשוט. כיום ההשתחררות מפסיכולוגית העבדות והשבת הערך העצמי הן המטלות הנשגבות שלנו, למרות שאין הן ניתנות לביצוע בקלות, בעיקר בגלל הסטריאוטיפים הרבים שצמחו בחברתנו. על נושאים אלה משוחחים שניים מבמאינו הידועים אשר שיחתם חורגת הרבה מעבר לסרט הקונקרטי.

Марк ЗАХАРОВ, народный депутат СССР

ליאוניד אבלקין: אנחנו חיים לא יותר גרוע מאשר אנחנו עובדים

בסדר. חששו שאם ייוודע שלא הכל בסדר תתחיל פאניקה, זעזוע של היסודות. אולם באופן בלתי-צפוי התקבלה הודעה זו באדישות גמורה. היא לא עוררה שום גלים, ונציגי-העם הרימו את ידם לאישור התקציב. רק העיתונאים עמדו על המתרחש ופירסמו פרשנויות בעלות סימני-שאלה.

ונציגי העם לא הבינו מה קרה? אולי לא הבינו, ואולי לא היו מודעים עד הסוף. קרוב לוודאי שחשבו שמה שנאמר להם הוא שצריך להיות. עם-כל-זאת נקטו בדוח אמצעי זהירות טקטיים. הסכומים חולקו, והגרעון הנקי הגיע ל-35 מיליארד. זה, עכ"פ, הסכום בו נקבו. היה גם "חור" תקציבי נוסף, עם כסיו. מדובר בסכום של 65 מיליארד אותו לקח משרד-האוצר מהבנק הממלכתי. סכום זה נקב לחוד, בסעיף של משיכת הון מקרנות הבנק הממלכתי. אלא שהמומחים תפסו מיד כמה מדובר, ולכן הודיעו בעיתונים על מאה מיליארד דולר.

לאחרונה, בזמן הכנת התקציב החדש, הוחלט בממשלה לציין הכל — גרעון ללא כסיו וגרעון עם כסיו, ואז הופיע המספר החדש — 120 מיליארד רובל.

מה שעבר — עבר. השאלה היא מה יהיה בעתיד, מה עוד מצפה לנו? כעת נוקטת הממשלה בצעדים שיאפשרו לצמצם את הגרעון כבר בשנה זו. לקראת השנה הבאה נקבעו מימדיו ל-60 מיליארד רובל, כלומר לחצי מהשנה הקודמת.

ומה יקרה עם 120 המיליארד הנוכחיים? הם יגדילו את חוב המדינה, שיחד עם חובות מהשנים הקודמות יגיע ל-300 מיליארד בערך. זה לא מצב נעים, אבל הוא קיים בכל העולם התרבותי. אם רוצים לאכול ולהוציא יותר ממה שמרוויחים מובטחים חובות.

איך לדעתך תפתח הרפורמה? הסיבוב הראשון שלה נגמר, אפשר לומר, והתוצאות המוחשיות כוששו לכוא. בעצם, נהפוך הוא. הן מוחשיות מאד, אבל כמובן השלילי — שוק הצריכה איננו מאוזן. מדדי-יצוא רבים ירדו. התחלנו להרוויח יותר כסף ולעבוד פחות טוב, וההחלטות שנתקבלו בזמן הפרסטרויקה סייעו לא מעט למצב זה.

כמה שנוגע לרפורמה חשוב לציין שכעת נוצר בסיס נורמטיבי-חוקי של היחסים הכלכליים החדשים. באוגוסט השנה הכינה הממשלה חכילת חוקים — על הקניין, על האדמה והשימוש בה, על חכירה ויחסי חכירה, על מערכת-מיסים אחידה, וכן חוק חדש על המפעל הסוציאליסטי. אך זוהי רק התחלה. עכשיו מכינה הממשלה תוכנית פעולה כללית להבראת הכלכלה — תכנית הנוגעת להבראה הפיננסית

הנוכחי לא הפכה למרכיב בתודעה החברתית, לא חדרה לנקבוביות מוחו של כל אדם, של כל משתתף בתהליך המהפכני של הפרסטרויקה. התודעה החברתית היא בד"כ שמרנית למדי, ולא פעם דוחה או לפחות מקבלת ללא התלהבות חידושים כלשהם.

השתתפתי בכל דיוני הקונגרס וגם במושב הסובייט העליון, תחילה כציר, ולאחר-מכן כחבר הממשלה, כך שיכולתי להתבונן במר-עיני בכל הניואנסים. נדהמתי מהרבה דברים. מצד אחד כולם הופיעו בתביעות ולצמצום חלקה התכתיב של משרד-הממשלה ולצמצום חלקה של ההזמנה הממשלתית, ובר-זמנית דרשו הבטחות אספקה של חומרים וציוד. והרי ברור שאם מוציאים מידה של הממשלה את הזכות לקבוע את הזמנתה, כאמצעותה היא מגייסת את משאביה, אין כל זכות לתבוע ממנה אספקת חומרי-גלם וציוד טכני.

דבר אחר — כולם תובעים לרסן את הגרעון הבלתי-אפשרי של התקציב הממשלתי, ובד-בד מבקש כל אחד הקצבות לענף או למחוז אותו הוא מייצג. נקודה זו בלטה מאד בעת קיצוץ התקציב הצבאי. כולם שמחו על-כך, ומיד זינקו לחלק את ההפרש ביניהם. שהרי צריך להחזיר חובות למגזר החקלאי, להעלות את הקצבת הגימלאי, להעניק הטבות לעובדים באזורים קשים ולהשקיע בביטוח הבריאות ובהשכלה. וכך נשכח הגרעון, ונשכח שכל אלה מהווים מעמסה נוספת לתקציב. ואיש אינו רוצה לראות את הסתירה. יצרנו בתוכנו מעין סוג מיוחד של טפילות סוציאליסטית: הפעלת לחץ על הממשלה, באמצעותו אנו סוחטים ממנה אספקה, הקצבות וכיו"ב, כאילו ממשלה זו עומדת בראש חברה פטריארכלית שמסוגלת להיענות לבקשות.

סיבה נוספת לבעיות נעוצה בהיעדר הבנה משותפת, בהיעדר קבוצת אנשים המאוחדת על-ידי רעיון אחד והפועלת בתיאום. אני בעד ריבוי דעות וגוונים, בתנאי שהצוות הפועל יהיה מאוחד, ויבין את המשימה העיקרית בצורה חד-משמעית.

כאשר לתקציב. בסתיו שעבר נודע לנו בפעם הראשונה על גרעון בתקציב שגודלו 35 מיליארד רובל. תוך כמה שבועות התבררה הערכה של 1000 מיליארד, ואילו כעת מודיעים רשמית שהגרעון בשנת 1989 יגיע ל-120 מיליארד. מקור ההבדלים בכך שבשנה שעברה הוחלט בפעם הראשונה מזה הרבה שנים, לפרסם את הגרעון בפומבי. כולם הבינו שגלסטוטט ופתיחות מחייבים לומר לעם את האמת, אך מצד שני פחדו מפיצוץ. הרי גם קודם היה הגרעון קיים, אך לגבי הציבור היה הכל

זמנו של חרושצ'וב החלו קשיים באספקת הלחם, והמחירים הרשמיים של הבשר ושל מוצרי החלב האמירו בצורה חדה. היו אז גם שבתות שדוכאו כמו בנובוצ'יאסק... ורכים שואלים כעת האם אנו עומדים לחזור שוב על אותו ניסיון עצוב, האם לא נתעייף על גרעון הפעם מאי הסדרים, ונוותרו על הרפורמה? מה אפשר, לדעתך, לנצל מלקחי-העבר כדי להגן עליה?

אם נתיחס לסיבות הבסיסיות שגרמו לכשלונות העבר, מדובר ראשית על כך, שניסינו לשנות בצורה רדיקלית את מצב העניינים בכלכלה ואת תנאי-החיים של האוכלוסיה, תוך התייחסות למאפיינים החיצוניים בלבד של המכניזם המשקי. החלפנו מדד אחד בשני. במקום לחשב על-פי התוצרת הגולמית התחלנו לחשב על-פי התוצרת הנמכרת. בנוסף החלפנו אמצעי תמריץ כלכליים מסוימים באמצעים אחרים, וזהו. הלקח לכן ברור: אי-אפשר לשנות שיטה כלכלית כאשר נוגעים רק בשיכבה החיצונית שלה. על-ימנת להגיע לתוצאה רצויה צריך לחתור אל יסודות הבניין — לשנות את צורת הבעלות. ורק כאשר הרפורמה תגיע בשרישים העמוקים, וגם אז לא מיד, היא תהיה בלתי-פיכה. כל השינויים האפשריים של מדדי-הייצור, של החלפת שמת משרד-הממשלה וכיוצ"ב, לא יכולים לשנות דבר בצורה מהותית, כל-עוד קיימת שיטת הבעלות הממלכתית על כל הרכוש, כל עוד נישמר הניכור של העובד כלפי הרכוש וכלפי ניהול הייצור, כל עוד לא יקבל הוא את זכויות הבעלות המלאות על המדינה ועל הייצור. בלי שינוי יחסי-הקניין, יהיו כל מאמציו לא יותר מאשר טיוח החזית. צביעת קירות ולא בנייה מחדש — פרסטרויקה של היסודות. זה הלך המחשבה שהוביל לרפורמה הנוכחית ושקבע את ייחודה.

אין להביט על רפורמה כלכלית כעל דבר העומד ברושט עצמו, כתהליך אוטונומי. שאי-אפשר להגשים אותה תוך כידודה מתחומי חיים אחרים — מהתחום המדיני, החברתי והתרבותי. מובן, שהכל היה הרבה יותר פשוט לו אפשר היה לבצע את הפרסטרויקה בחלקים. לבצע משך שלוש-ארבע שנים רפורמה כלכלית, ואז, על בסיס איתן, להתפנות לשיטה המדינית, לאידיאולוגיה. אלא שהדבר בלתי-אפשרי. הפרסטרויקה יכולה להתבצע רק באופן מקביל בכל התחומים, ובר-זמנית היא יוצרת את הבעיות.

הסיבה העיקרית לקשיים הנוכחיים נעוצה בעובדה שהבנת הבעיות המאפיינות את השלב

סגן ראש-ממשלת ברית-המוצעות, יו"ר הוועדה הממלכתית לענייני הרפורמה הכלכלית וחבר האקדמיה למדעים ליאוניד אבלקין משוחח עם כתב השבועון אוגונויק ליאוניד פלשקוב.
(קטעים מתוך המאמר)

גריגורי פטרנקו
גריגורי פטרנקו נולד באוקראינה בשנת 1946, למד באוניברסיטת פולטובה ועובד כיום כפארק אומי בכריית המוצעות, מומחה לאקולוגיה. הערת המחבר: גריגורי פטרנקו היא הוות שאולה שאותה צייד המשורר בכינוי פיקטיבי. המשורר הוא צעיר יהודי, כשנות השלושים לחייו, כן לאם יחיה שהיא דמות ידועה בחיה. האינטלקטואלים של מוסקבה כיום רכזו של אחד מגדולי הקולנוע הסובייטי (יהודי אף הוא, הוא עדיין חי — בבית אבות מיוחד לקולנוענים) ונא לא-יהודי שהוא סטאטור בבית המחקר של ליטא. המשורר המגדיר את עצמו כ"קאתולי עברי" הלוחם למען עצמאותה של ליטא, מתגורר כמסקבה בברית אמו ומתפרנס בדוחק רב מתרגומים מזדמנים. כיוון שאין לו מקום עבודה של קבע, הוא מוגדר בעגה הרשמית שורדה מימות סטאלין וברז'נב כ"חוליאן". פעילותו הבלתי-ליגאלית למען עצמאות ליטא גרמה בעבר כמה הזמנות בלתי-רשומות ביותר למשרד הקנ"כ בעיר הולדתו וגם כמסקבה.

נ.ז.

"תורן" — בחירת המנהל על בסיס מכרו, שיטה המצלצלת ונראית יפה, אבל בריזמנית פוגעת בסגל המקצועי בעל ההכשרה. כל זה חשוב ויפה, אך שייך לשיחה על העתיד. כרגע חונקים אותנו, ומלאי הסובלנות שלנו אוזל. האם לא יכול להיווצר מצב בו יימאס לנו לחכות, בו נוותר שוב על הכל, ננתק את זרם החמצן של הרפורמה, ונתחיל בתנועה אחורה? יש לנו הרי נסיון כזה.

אני לא מוכן אפילו לדון באפשרות זו. חזרה פירושה קטסטרופה.

מרוסית: ירון בקר

או בגורקי, יש צורך להעבירם למקום החדש, ולשאת בהוצאות ההעברה, בהוצאות שיכון וכד'. במכניזם המשקי שלנו חסרה חוליה חשובה ביותר — חוליית-דרך להערכת התוצאות האפשריות של החלטות המתקבלות. היעדר יסוד ההערכה והתצפית מוליד החלטות שלא הוכנו באורח מדעי, ושצריך לשנותן במהרה. קיימים שני אופנים להכנסת ההערכה של התוצאות העתידיות לתוך מכניזם קבלת החלטות: הראשון — ניתוח האלטרנטיבות השונות על-ידי מכוני-מחקר, והשני — בדיקת דעת-קהל בנוגע לפרוייקטים מסויימים. לדוגמה, מעסיקה אותנו דרך בחירתם של מנהלי-עבודה. כרגע אנו נמשכים אחר חידוש

בפרספקטיבות ההתפתחות הכלכלית והחברתית, והמגדירה את שלבי ההתפתחות הבאים. אנו מכינים כיום חוקים היוזמים על-ידינו, ולא כאלה הבאים בעקבות בקשת הסובייט העליון. בין השאר אנו מכינים כעת חוק הנוגע לחברות המניות ולבנקים. הגענו למסקנה שנחוץ חוק המסדיר את פעולת הבורסה, משום שיש לארגן את שוק ניירות הערך, ליצור בורסה, לקבוע את תנאי-פעולתה ולהכין קאדרים שיוכלו לנהל את כל המשימות החדשות האלה. אנו מכינים גם חוקים המיועדים למנוע פעילות מנופוליסטית. מכוון לכלכלה של האקדמיה הסובייטית למדעים אמור להגיש לממשל דוח המורה איך להילחם בתופעות מסוג זה. חוק אחר הנמצא כהכנה הוא חוק המפעל הקטן.

בהתייחסותנו למפעלים קטנים אנחנו חייבים לזכור לא רק את יעילות הייצור, אלא גם את הגמישות, את היכולת למעבר דינמי מאופן ייצור אחד למשנהו, ואת היכולת להגיב בצורה אופרטיבית לביקוש השוק.

לסיכום — רפורמה היא תהליך ארוך מאד שעיקרו רכישת צורות רציונאליות של ניהול משק. כשטענתי טענה זאת בראיון עיתונאי אחרי הוועידה ה-27 של המפלגה, האשימו אותי רבים בפסימיזם. כך חשב גם סגן העורך הראשי של "פרבדה". לא מזמן פגשתי בו, ובהזכרו בראיון שהוא אמר לי: "חשבתי שאתה פסימיסט, ומתברר שאתה אופטימיסט ללא תקנה אם אתה מאמין באמת שלקראת שנת 2000 יהפוך כל מה שצינת לריאלי."

ובינתיים?

בינתיים המצב הכלכלי ממשיך להידרדר. בכל מקום, בכל צורה ובכל דרך. ובכל-זאת אתה רואה בפרספקטיבה אפשרות לעצור את התהליך. האם לא ייתכן שיעלו גורמים שונים שאינך לוקח כרגע בחשבון? מי מאיתנו יכול היה לשער לפני שנה, למשל, את גל השביתות שיעבור על המדינה? אם נגיע בשנת 2005 לרמת פרוץ העבודה האמריקאית — עפ"י תיכנונינו כיום יקום הרי צבא מובטלים בן 40 מיליון איש.

יש בחישובים אלה משום הגזמה רבה. ראשית בדבר עצם ההשערה שאנחנו מסוגלים להשוות את פרוץ העבודה שלנו לזה האמריקאי בתקופה קצרה כל-כך. גם חישוב מימדי האבטלה אינו נכון. במציאות המצב הוא כזה: בשנה שעברה ובשנה שלפניה שיחררנו בערך כמיליון עובדים בשנה. עד שנת 2000 נשחרר כמחצית הייצור עוד כ-12 מיליון איש. זוהי ההערכה המשווערת של המכון שלנו. משימתנו הבאה היא הבטחת מקומות עבודה לפועלים המשתחררים. חלק מהמפוטרים עוברים כבר למיגור הקואופרטיבי, ובעתיד הקרוב יעברו עוד למיגור החוכר בחקלאות, מיגור שבתנאים מסויימים עשוי לקלוט כמות ניכרת של ידדים עובדות במעבר מהעיר אל הכפר. הקמת החוות ברוסיה המרכזית ועיבוד תוצרת במקום יצרו תנאים נוחים לניצול כוח העבודה המשתחרר. אפשרות זאת מתאשרת באמצעות ניסיונם של הקואופרטיבים. כולם שיערו שיימשכו אליהם עורות-בית וגימלאים, והנה מתברר שמצטרפים אליהם ברצון פועלי תעשייה ובניין. זה מפנה בלתי-צפוי. אלא שכעת הופיעה באופק בעייה חדשה, שעשויה להחריף כבר בשנה הבאה: כולם הסכימו לקיצוץ השקעות היסוד בייצור, אבל נראה שאין הצלחה במעבר הישיר מייצור לבניין. כאשר מצמצמים, למשל, בניית מפעל כלשהו בטיומן (סיביר) ומתכוונים להעסיק את מפוטרי ברוסטוב על הדון בוולגורד, בוורנו

Григорн Петренко

Ellade

אל לה כן,

הלילה שבתי ובקרתי בחצי-האי של החרות
הלילה הייתי בין פעם נוספת
ופגשתי שם בקרמן
בחור יהודי אוקראיני בעל אף עצוב
ששנה את שם משפחתו לגרצ'יסקין
ואז התירו לו לצאת את ברית-המועצות
כשכוסית וודקה בפונדה שלו ונמוסי
האצילות המחכיכת בפיס של מעילו

הוא חי כבר יותר משנה
ברבע הלבן החדש שמעבר לגשר הארץ והצר
אתה יכול לעבר את הגשר בעזרת חשמלית אדמה רועדת
שנהגה הוא הרפתקן יוני בנסח הקלאסי
ובעוד החשמלית חוצה את חלקה הישן של העיר
(זה שלפני הגשר), בינות לנשים וננות
דמיות אבטיחים ונשים אלבניות מסגרות
(גזע אפר ומשנה!) המוכרות צפרים,
רפיכות ובגדים, מבצע נהג החשמלית
תפנית של 180 מעלות במהירות רבה בקרון הישן
עד שזה במעט מתהפף על צדו
אנחנו נבהלים עד מות, כן, עד מות,

אחר-כך הגשר — וכזה הוא הנקב הנוהג בנו
נסיתי להתאהב באותה פוליס יונית
פילוסופים שחקו בה פדור'יז באגוזים ומתולות
עם מוכרי דגים, וכל אשר בהם, מלבירינת המות
ועד הרגלים העקמות דמה לאגוז יוני.
יונים זקנות בעלות פני ישישים
הטילו מימיהן על אבני המרצפת
כמו הגשם האטי של מולדתי,
שחקני פדורגל ואישי ממשלה
כלם התגוררו ברבע החדש
ומעולם לא חצו את הגשר בפיון ההפוך

"כן, הסוציאליזם הוא עתידנו"

אמר לי ברמן, ידיד ילדותי,
"ראה תראה, עוד נכנה רכעים לבנים לרב
וגשר וחשמלית מקשרת ביניהם
ונהיה מאשרים.

ואלו העיר הישנה — מזהמת, פרוורטית
אף נחוצה לגדולם של ילדים משוררים
ואלה — כיצד אתה קורא להם בלשונך? —
הרמפורדיטים, כן, להם נקים מין גנ-חיות.
כי כל מה שהעבר רוצה הוא להיות אהוב."

גריגורי פטרנקו

לא, אפלטון לא היה סוציאליסט, זה שקר
אבל — אויה! — אתה יודע: לומר את האמת
לא קל. איני יודע מה אעשה. בעצם גם איני
יודע לשם מה חיי.
הכפר או העיר בחלום הלילה
היא תמיד העיר המבטחת
זוהי הקרקע שעליה גדלת
מולדת כמעט קטנה ואפרה
ואמתית וכל חלום
אותו חלמת מעודך
הבטיח ארץ מבטחת אחת לפחות —
אבל אפלו שם על אותם אבני מדרכת
מרכבים בחריוני יונים וצפרים אחרות
משוחח עם מוכרי הדגים על מצב הפילוסופיה
ואוכל אגוזים עם פילוסופים
חשתי בריח האפר והנואש של הגלות,
בקשתי לחזור לאיזה בית, לסתם הביתה,
אף לא. בעצם, לא לחזור לברח
רחוק ועוד יותר רחוק ועוד יותר
ואז גנבתי לי מעט משקה
מן השלחן המטיל לו על גדת הנהר
משקה בצבע ענברי, משקה ענבר
הטוב בשקוייה של אלאדה
כיון (וכך נראה לי הדבר כיום)
שאותו רגע בקשה נפשי אף זאת:
למצא לה משהו, וכך להיות —
את מי? אולי אף את עצמי?
כן, ודאי, אותי!

ואת יין?
נראה שגם אותה.
שאם לא כן,
איני יודע אנה אני בא.

22 באוקטובר 1987

תירגם לעברית בעזרת המשורר:

נתן זך

משה בית-דגן

מזכיר

הסתדרות הפקידים:

אנחנו לא בעד השגת הצדק בכוח הכוח

הסתדרות הפקידים, עובדי המנהל והשרותים, משקפת, למעשה, בתחום האיגוד המקצועי את פני ההסתדרות הכללית כולה, שכן, היא חובקת את כל תחומי המשק — כל מה שקשור לשרות הציבורי, המוניציפלי, למועצות הערביות, הדתיות, האזוריות, לעובדי הבנקים, עובדי המוסדות הלאומיים, המוסדות להשכלה גבוהה, עובדי מערכות השיווק בסקטור המאורגן והפרטי, עובדי מערכת הביטחון. כל אלה מונים יחד למעלה מ-200,000 איש, המעניקים לנו את הזכות לומר שהסתדרות הפקידים היא הגדולה ביותר והמגוונת ביותר בין ההסתדרויות המאוגדות בהסתדרות הכללית.

אבל הסתדרות הפקידים איננה רק איגוד מקצועי, אלא בחינת ספרא וסייפא. פיתחנו במסגרתה מערכות מתקדמות מאד בתחום ההשכלה וההכשרה המקצועית בתחום הבנקאות, החשבונאות, ראיית-חשבון, מנהל ציבורי, מנהל עסקים, וכן בתחום המכשור והאוטומציה. בנוסף, יש לנו בית-ספר גבוה להכשרת מורים מקצועיים המשמשים גם את רשתות "אורט" ו"עמל", ובמקביל אנו מעניקים תואר אקדמי לבוגרי המסלול האקדמי של המכללה למנהל.

מערכת נוספת שלנו היא זו המתאמת בין המסגרות החינוכיות השונות לבין צרכי המשק לקראת שנות ה-2000 — אם בנושא התקשורת, אם בנושא המחשוב ואם בנושא ההסבה המקצועית.

ויצוין שבכל אלה אין אנו נתמכים — כספית או מוסרית, על-ידי אף מערכת אחרת שמחוץ לנו — לא מערכת החינוך הגבוה של המדינה ולא מערכת ההכשרה המקצועית של ההסתדרות הכללית.

תחום אחר שפותח על-ידנו לרווחת העובדים הוא תחום קרנות הפנסיה. אנו ייסדנו וממשיכים להיות אחראים על קרן הפנסיה לעובדי מוסדות ההסתדרות (קרן שאיננה מתנהלת כרגע על-ידינו בתוקף נסיבות מסוימות), ועל מערכת פנסיה עבור מוסדות שאינם הסתדרותיים ושאינם שייכים לשרות הציבורי המתקוצב. אלה מוצאים את ביטוחם ובטחונם בקרן המקפת שלנו, קרן שהיא במפורש בעלת מוניטין בכל מגורי הציבור.

אלא שכל המפעלים הנמנים לעיל, לא הביאו אותנו לרגיעה על זרי דפנה. נהפוך הוא. המחוייבות שלנו עלתה כתוצאה מכל אלה. מחוייבות שמטרתה העיקרית היא מתן תשובות מספקות לצרכי עובדינו, בהתאמה ליכולתו המשוקנה של המשק. ויש לציין, אכן, שבגלל המעקב הבלתי-פוסק שלנו אחרי שני מרכיבי התחייבות אלה, כמעט ולא עברו זעזועים על מקומות העבודה שבטיפולנו.

המדיניות הכלכלית שלנו בנוייה על בסיס של אוטונומיות שפיתחנו במרוצת השנים בתוך החטיבות המקצועיות השונות המרכיבות את הסתדרות הפקידים (יש לנו 9 כאלה — שונות ודומות האחת לרעותה). כלומר ה"מהלך החדש" שהציבה לעצמה לאחרונה ההסתדרות הכללית כמטרה, אינה אלא בבואה לגישה הקיימת אצלנו, בקפידה רבה, משך 15 שנים. גישה שבסיסה — מעורבות של וועדי העובדים בכל תהליך של קבלת החלטות, תוך התחשבות, כאמור, ביכולת המשק לעמוד בפרעונן.

חיוך / ביטוי ל"אהוב"

הוא / חיוך וקול /
 הוא עצמו — עם זאת קרוב-מאד האושה והננה /
 עצי ערמון ונרדים
 והקול האהוב
 הפנים
 עכשיו — רק האחד בין אחרים: בין עצים כעץ קרוב
 / ובכל זאת
 עץ זה דוקא: כמעט תסבכת
 של המלמול
 של הצנחה
 של עין קטנה-זעירה — אואה

25 ביוני 1983

מחדש — ישנה

מחדש
 אי-שקט מדאיג בשל דממה
 מיחדת
 / כמעט
 דממת נשמה / ... ולי כמו פצע
 יקרה... רוכן אליה... והיא מאדימה
 מתוך מעגלים משיקים
 זה לזה — כמו אם — כואבת את שלוש
 הצער... מעגלים עקמות אוריריות
 אלה
 קורנות
 ולא קורנות
 ולא קורנות
 אלי.

יולי 1983

שיר טטרי קטן

נשאתי כד כדי למלאו במים,
 בכית ככר לא היו, מים לא היו,
 אז ישבתי לי עם כדי ומרתי בככי,
 כי האשר תם ולא נותר עוד אשר.

אותו זמן לא הייתי אני כי אם מעט
 יותר גבוה מן הפד.

"אמא" מלמלתי — קרחת-היער שתקה,
 "אחי" אמרתי — והחלוס נאלם דם.
 כל שפניתי אליו — הייתה השתיקה:
 שמש, לענה, חרש אלונים.

רק שירי שלי,
 רחוק מן הכפר, שם קראתי לו
 מתפח בסתר — "אחותי".

שלהבית (צמח) בעיר

כביכול
 פחשיכה הלא-אישית של העולם
 השקטה והצלולה הזאת
 כאן — כמו במערה היער — רועד הטהר — ואנחנו חולפים
 מבלי לפרע סדר
 מבלי להקים
 רעש
 אפילו לא על ידי המשב הרפה
 הזה
 של תשומות-הלב

שיר הנובל

הו / שמש איזהמה / שתהיי
 בקרע א-אלף / שיהיהמה גם הוא
 לעולם א-אי-א-אי אחר שהוא /
 והאחרים / עולמות א או — יו
 לעצים-צים-או החפושיות-יות-או ילדים א-או-ילד.

מגרמנית: נתן זך

משורר הבידור והמשורר המחוקק

כשאמת ציבורית שוב אינה אפשרית, בא משורר הבידור
 במקומו של המשורר המחוקק (הטריבון). את זיקת
 הראשון לקהלו ניתן להשוות להסכם הדדי שעל פיו יש
 לשחק מעתה את האמת ("הרי אנחנו מכירים את האמת —
 השארנו אותה בבית — לא למענה נאספנו כאן — ובכלל,
 מדוע לדבר על דברים לא-נעימים כאלה, מוטב שנתבדר
 מעט").

כאן אין עוד מקום לשינה, על מוראותיה ונוראותיה, על
 אישיותה הטראגית (שהרי אפשר שהשינה היא אישיותו
 המורכבת, הכוטחת כעצמה, החוקרת — ודורשת, המתוודה
 ותובעת — של האדם?).

מתוך "שינה ושירה — הערות בלתי מתקשרות".

תירגם מגרמנית ומצרפתית: נתן זך

עמוד

בריה"מ 1989

גנאדי איגי:
 ציפור נדירה

גנאדי איגי הוא אולי
 יוצא-הדופן שבכל משוררי
 בריית-המועצות בימינו. בן
 לעם הצ'ובאשי הקטן —
 התי "באזור אוטונומי"
 באזור הוולגה התיכונה —
 הוא כותב גם בשפת
 מולדתו וגם ברוסית. מבין
 אחד-עשר ספרי שיריו
 שיצאו לאור עד כה, לא
 הופיע גם אחד בארץ שבה
 הוא חי. אף כי אינו משורר
 פוליטי, הרתיע את בתי
 ההוצאה הרשמיים הצירוף
 של מקצב חופשי —
 ושירים הרמטיים, אפלים,
 בעלי אופי סוריאליסטי
 מובהק. אבל דווקא
 העובדה ששיריו אינם
 ניתנים להשגה בארצו —
 אלא בדפוסים מוכרחים
 — הפיצה את שמו של
 איגי ברבים עד שהיה
 כמעט לאגדה. בעודו
 בחייו. מרבית השירים
 המופיעים כאן לקוחים
 מ"מחברתה של ורוניקה",
 מחרוזת שירים שנכתבה ב-
 1983 והיא מוקדשת
 ל"מחצית השנה הראשונה
 בחייה של בתי". הלא היא
 ורוניקה, בת הזקונים של
 המשורר בן ה-55. השירים
 וכן קטע הפרודה הנלווה
 אליהם תורגמו מגרמנית
 בהסכמתו של המשורר.
 כשנת 1972 זכה איגי
 בפרס השירה של
 האקדמיה הצרפתית והוא
 אחד המועמדים בעלי
 הסיכויים הרבים ביותר
 לזכות בפרס נובל לשירה.
 בימים אלה, ימי גלאסנוסט
 ופתיחות חדשה, נשתנה
 היחס לאיגי תכלית שינוי
 בארצו. הובטח לו כי
 מעתה יוכל להוציא לאור
 את ספריו בכרית
 המועצות, ואף הופקר
 בידי מפעל ענקים:
 איסופה ועריכתה של
 האנתולוגיה הגדולה של
 הספרות שבכתב ובעל-פה
 של העם הצ'ובאשי.
 הצ'ובאשים, אנב, עם מגזע
 טטרי, היו עובדי אלילים
 עד שלהי המאה הקודמת,
 שאז הוכרחו להיטבל
 לנצרות על ידי המשטר
 הצארי. סבו של המשורר
 עוד היה כהן-דת פאנאני.

"אוגוניוק" —

פרסטרואיקה בתוך עיתון

(הדברים המובאים כאן נרשמו מפיו של ולאדימיר ניקולאייב, מ"מ העורך הראשי של השבועון "אוגוניוק". ניקולאייב פתח את הפגישה עם חברי ועד היוצרים הישראלי-פלסטיני, ואחר-כך ענה לשאלות רשם: נסים קלדרון.)

מכתבי קוראים ל"אוגוניוק"

כתבה העת שלכם, הוא לאמיתו של דבר המפנין של הציונות, ככך יכול להיות גם משהו מן המועיל. המצב בארץ מתפתח בכיוון כזה שתצטרכו לתת עלי-כך את הדין, אם הישארו כחיים עד אז. פרובוקטורים מסיתים ומציתים חייבים תמיד לקבל את המגיע להם. העיקר שברגע המכריע אסור יהיה לאפשר לכנופיה שלכם לברוח אל מעבר לגבול, כדי שלא נצטרך לבזבז אחר-כך הרבה משאבים על רדיפות וחטיפושים אחרים, כמו מקרה טרוצקי. רצוי שזה יהיה זול יותר.

ס. קזקוב, רוטטוב על הדין.

כאילו במכון אחם זורעים ככל מקום תהוו ובוהו, על-ימנת להכפיש את הישגיו של סטאלין עד עפר — — — כבר שנים רבות אני בנימלאות. לעתים קרובות מטיילת. ולאחרונה אני מבחינה בפחות ופחות בפניו הטובים של האדם הרוסי. לרוב אני נתקלת בפני טטרי, אחובקי או יהודי, ועכשיו גם הווייטנמים הגיעו — — — אם כל-כך רע ומר אצלנו כמוסקוה, מדוע כל אלה נדחפים דווקא לכאן? הדג, כידוע, מסריח מראשו, לכן ראשית לכל, יש לטהר את מוסקוה מכל הפסולת הזאת.

ל. שקרינה, מוסקוה.

מ

ערכת "אוגוניוק" רואה לעצמה כעת תפקיד עיקרי לשכנע את הקורא בחשיבות הפרסטרואיקה. להבהיר לו שאם תיכשל, יהיה רע גם לו עצמו וגם לשכניו הקרובים והרחוקים. למה לשכנע? כי כברית-המועצות יש לפרסטרואיקה מתנגדים רבים. גורבצ'וב דיבר על 18 מיליון ביורוקרטים, וכונתו היתה ל-managers — מנהלים בכל הדרגות — בתעשייה, בחקלאות ובשירותים. אליהם מתוספים רבים מן הפונקציונרים של המפלגה, תנועת-הנוער של המפלגה, ואנשי הק.ג.ב. זה מספר עצום שיש, כמובן, להקטין, אבל בינתיים אלה אנשים שמחזיקים בתפקידיהם.

לכל ביורוקרט יש משפחה בת חמש נפשות בממוצע, כך שאתה מקבל 90 מיליון איש שאינם מעוניינים בפרסטרואיקה. אליהם יש להוסיף את אלה שלקחו חלק בפשעים של ימי סטאלין וברז'נייב. ועוד יש אחרים — מיליונים, שלא אוהבים לשמוע את האמת על תקופת סטאלין וברז'נייב, תקופה בה חיו, למדו, גידלו את ילדיהם. וכעת כאשר מסתבר להם שכמעט הכל היה שלילי בהם נעלבים, שכן רוב שנות חייהם מתרוקנות או מתוֹקן, מזדהמות. ועוד ישנם לפרסטרואיקה מתנגדים נוספים. אותם רבים שהתרגלו למעמד של חצי-עבד, שנוח להם לחיות כאשר משהו אומר להם כיצד לחיות, כאשר משחררים אותם מן הצורך להחליט. ומדובר לא רק בענייני חברה ומדינה, אלא בחידודן לגבי איזה ספר כדאי לקרוא וכדומה. רבים התרגלו לזה, וקשה להתרגל למצב אחר. מה-עוד שפחד העבר מלווה את כולם.

קשה להסביר לזרים איך חיו כאן אנשים. מי שלא חי כאן לא יבין, ואם יבין לא ירגיש, עד כמה גדולה היתה השפעתה של הביורוקרטיה. המדינה כולה עמדה על שלושה דברים: על שקר, על טרור, ועל פחד.

אין לי ספק שכל מי שחי בכרית-המועצות נושא איתו פחד — קטן או גדול. לכן לא פשוט לשכנע 270 מיליון איש שהפרסטרואיקה אפשרית וחיונית, ובשיכנוע זה אנו רואים את תפקידנו. ראשית לומר את

האמת על העבר ועל ההווה. כלומר, אנחנו חייבים לכתוב מחדש את ההיסטוריה שלנו. גם של מלחמת-העולם השנייה. בשנה שעברה לא התקיימו בכתי-הספר בחינות בגרות בהיסטוריה, משום שבספרי הלימוד הישנים לא רצו להשתמש, וספרי לימוד חדשים עדיין אין לנו. לכן אנחנו, ב"אוגוניוק", צריכים למלא את החסר. אנחנו אמנם עיתונאים ולא היסטוריונים, אבל להתחיל כהבאת עדויות על העבר, אנחנו בהחלט יכולים.

כמה מילים על השבועון. "אוגוניוק" נוסד ב-1923. מאחורינו, אם-כן, 66 שנה. את השנים הללו יש לחלק לשניים — החלק האחד שעד 1986, האחר — המתייחס לשנות הפרסטרואיקה. מאז הפרסטרואיקה גדל מספר המנויים פי שבעה. כיום התפוצה היא שלושה וחצי מיליון עותקים, שכולם נשלחים למנויים; ויכולנו להגדיל עוד את התפוצה עד שמונה מיליון לולא המחסור בנייר. בשלוש השנים האחרונות, במקביל לעליה במספר המנויים, גדלה גם כמות המכתבים למערכת פי עשרה. אנחנו מקבלים כעת כ-2500 מכתבים לשבוע. חשוב גם השינוי בתוכנם של מכתבים אלה. בעבר היו רוב המכתבים מכתבי תלונה על מוסדות כמו בתי-חולים או בתי-ספר. והיו גם מכתבים שכללו שירים, סיפורים, צילומים וכיו"ב. כעת עוסקים 90% מהמכתבים בנושא הפרסטרואיקה, והכותבים אינם חוששים למתוח ביקורת חריפה ולחתום בשמם המלא. בכל גיליון מוקדשים שני עמודים מלאים למכתבים כאלה, ביניהם תוקפניים מאד.

בהסתכלות לאחור — הידרדרות השיטה התחילה, לדעתי, עוד ב-1928, לפני המהפכה. אחרי המהפכה נעשו שתי שגיאות גדולות — הראשונה — ביסוס המדיניות על הציפייה למהפכה עולמית, שכמובן לא הגיעה; והשנייה — קולקטיביזציה: העברת הקרקע מבעלי האחוות לרשות המדינה. מדיניות זו נכשלה, ראשית, משום שהאיכרים לא התפתחו ולא השתנו. לנין הבין זאת, התנער מהר ממה שכונה "קומוניזם צבאי", והכריז על מדיניות

כלכלית חדשה — נא"פ, שהביאה לחיזוק המשק. אילו חי לנין עוד עשר שנים, לא היה צורך בפרסטרואיקה, משום שהנא"פ היה לא רק שיטה כלכלית אחרת, כי-אם צורה אחרת של ניהול חיים. אבל אחרי מות לנין חיסל סטאלין את הנא"פ, וב-28/29 החלה ההידרדרות. מאז הונהגה בכרית-המועצות שיטה אווילית — קפיטליזם ממלכתי בתוספת של רודנות איומה, שפעלה משך שישים שנה. קשה, כמובן, לשנות מה שנוצר במשך שישים שנה.

מהם סיכויי הפרסטרואיקה? לדעתי fifty fifty. מה צפוי במקרה של כישלון הפרסטרואיקה וחזרה לאחור? ב-56, בועידה ה-20, גינה חרושצ'וב את פולחן האישיות. אחרי הנאום המפורסם החלה תקופת ה"הפשרה" שנמשכה מספר שנים, והיא דומה במקצת לפרסטרואיקה. אלא שהתהליך נעצר כידוע, משום שגם חרושצ'וב פיתח פולחן אישיות משלו. זאת המחלה המידבקת הנפוצה ביותר ברוסיה. אבל גם אחרי שנעלמה ההפשרה לא אבדו הישגיה לגמרי. וכך, גם אם הפרסטרואיקה תיפסק, החזרה לימי סטאלין תהיה בלתי-אפשרית, שכן הכל השתנה בינתיים, גם אצלנו וגם בעולם.

באשר לסכנת הכישלון הכלכלי — למהפכה הסוציאליסטית היתה סיסמה כלכלית משולשת: השלטון למועצות, האדמה לאיכרים, בתי-החורשת לפועלים. עד היום לא התגשמה אף-אחת מסיסמאות אלה. חברי הסובייטים לא שלטו מעולם, האיכרים לא החליטו מה לעשות בקרקע, והפועלים לא ניהלו את בתי-החורשת. הגשמתן של מטרות אלה מהווה את תשתית התוכנית שלנו כיום, אלא שמתנגדי הפרסטרואיקה לא מאפשרים לבצעה. החולייה החלשה ביותר בכריה"מ כיום היא החקלאות, וחייבים לכן למסור מיד את האדמה לחקלאים. אלא שאז כמה מליוני ביורוקרטים יהפכו למוכטלים.

שיר על מתאגרף סנטימנטאלי

מפה משמאל ומימין
מלחמת אגרופים
בוריס בודקייב, גוש שרירים,
מפה כי ת'הפנים

אני נלחץ לחבלים
חומק ומשתחרר
בסוף נופל על הקרשים
והשופט סופר.

... ארבע, חמש... האולם גועש
אני בחרדה
נעמד בקושי, מתאושש
זוכה בנקודה.

הוא לא לוחם, חושבים עלי,
לסוף משאיר כוחות
זה לא נכון, כי כל חיי
שנאתי להכות.

בודקייב מועך צלעותי בלי בושה
מזל בחיים — זאת הגישה.

למזלי הוא מפספס
שמאלית רבת עוצמה
מנסה להיכנס
ללוחמה צמודה.

והוא נכנס, מסתער
נדחקתי לפינה
אני לוחש: הרי חבר!
עיפת, תפוס מנוחה.

אך הוא לא שומע, הולם בלי בושה
מזל בחיים — זאת הגישה.

הוא מסיביר (הם עקשנים)
נקלעתי לצרה
איגרוף משחק של אמיצים
זה ספורט, ולא קטטה.

הנה פגע, הנה החטיא
ובעצמו פָּרַע
אז יד הניף לי רפארי*
שלא הפתי בה.

בוריה שוכב לו, שורק הקהל,
של מי המזל, ולמי הוא אזל.

* שופט איגרוף (לועזי)

מרוסית: יגאל מילמן

מדוע הילידים אכלו את קוק

היו זמנים, הרפתקאות, מראות שחורות
היו ימים של הצלחה וביש מזל
כאן אספר לכם סיפור עצוב מאוד
על קפטן קוק מלח אמיץ ז"ל.

הושלך העוגן מהספינה "ויוה וסטפליה"
חמים השמש והחול — שלום אוסטרליה
פראים יושבים במעגל, בשר בדלי
בתיאבון אוכלים אחד את השני.

אז מה קרה שהפראים אכלו את קוק?
על כך המדע עדיין לא המציא נימוק
לכן ניתן לרעיון שלי חיזוק
רצו לאכול... ואכלו את קוק.

ישנה סברה שראש השבט באלה-בוק
טען שיש טבח טעים ב"צוות קוק"
אך בהיסטוריה המשגה הזו מחוק
רצו טבח... ואכלו את קוק.

ובכל-זאת גירסה אחת התפרסמה
שקוק נאכל מרוב כבוד ואהבה
שהמכשף לדם כחול היה זקוק
— קדימה חברה... לשחוט את קוק!

כן, מי שיטרוף אותו בלי מלח, שום וסחור
יהיה מהיר, אמיץ, חזק כמו קפטן קוק
על גולגולתו נחתה האבן בחוזקה
חלפה שנייה... וקוק היה היה.

עכשיו השבט מיילל בקול חנוק
כורתים עצים על שפת הים מרוב שקשוק
מְשֶׁקֶים ת'הארוחה ללא סיפוק
מצטערים... שכבר אכלו את קוק.

על קבר-אחים לא בוכים, מתייחדים
אנדרטה אל-על מזדקרת
כאן צלב לא מוצב, רק פרגים אדומים
ואש אֶל הנצח מובעת

קודם חרשו אדמה פגזים
נשאר מהם שחם ופצע
אלפי נשמות, אנשים בודדים
הותכו לאחד ולנצח

כאש משתקף טנק בוער על ההר
בתים חרוכים מסביבנו
בוערת סמולנסק ובווער הרייכסטאג
יוקדים לבבות חיילינו.

על קבר אחים לא בוכים, מתחזקים
קוראים בפסוקי אבותינו
כאן צלב לא מוצב, רק פרגים אדומים
אך זה לא מקל על ליבנו.

לכן הם מונעים את השינוי. בנוסף לכך, יש
לשיעבוד החקלאים שורשים עמוקים מאד
אצלנו, ואני חושש שגם אם ניתן להם את
האדמה, רבים מהם יסרבו לקחת אותה.
פעמים כה רבות שיקרו להם, עד שהם לא
נותנים עוד אמוץ בשלטון. איך-שלא-יהיה,
הבעיה הקשה ביותר, הקובעת ביותר את
עתידה של הפרסטריוקה, היא בעיית
החקלאות. אם תיפתר בעיה זו, ניתן יהיה
לפתור גם את שאר הבעיות.
בעיה אחרת, קרובה לנושא, היא זו של
המחסור הגדול במוצרי צריכה. בנושא זה
יש לומר שלמרות שסטאלין מת, השיטה
שהנהיג עדיין חיה. לאמור — אנו נוסעים
במכונית הישנה של סטאלין, ולמרות שהנהג
הוחלף, אין מכונית זו מסוגלת לנסוע
במהירות גבוהה יותר מ-5 קמ"ש. אנו
זקוקים למכונית חדשה. נאלץ לפיכך לבנות
אותה, וזה יארך, כמובן, יותר מיום אחד.
השגיאה החמורה ביותר של הפרסטריוקה
היא ההחלטה לבנות מחדש את הכל
בבת-אחת.

משהו על עצמי לאורך כל השנים האלה —
אני עברתי את תקופת הדיכוי בשלום, משום
שלא כתבתי על בריה"מ אלא על ארצות-
הברית. לפני עשרים שנה אמנם כתבתי ספר
אחד גם על עצמנו — על עצמי, על סטאלין,
ועל המשטר. אלא שהנחתי אותו כמגירה,
ורק לפני שנה הצלחתי לפרסם חלק ממנו.
אני מקווה שעכשיו אצליח לפרסם את כולו.
אגודת הסופרים כאן שמרנית ביחס לאגודות
אמנים אחרות. בשנות הפרסטריוקה כל
אגודות האמנים בבריה"מ השתנו. ככולן
הוחלפה ההנהגה, ורק באגודת הסופרים
נשארה ההנהגה מתקופת ברז'נייב. בגלל
שמרנות זו לא אוהבים את "אוגוניוק"
באגודת הסופרים.

לגבי המתרחש במזרח התיכון — לצערי
אינני יודע על-כך מספיק. הייתי במצרים
בתקופת נאצר, הייתי בתימן, בפאקיסטן
ובבנגלה-דש. אבל עדיין אינני מסוגל להבין
מה מתרחש בלבנון. בישראל לא הייתי,
לצערי, והידע שלי אודותיה מצומצם מאוד.
עם-זאת נראה לי שהמתח בין הישראלים
לפלסטינים דומה למתח שבין הארמנים
לאזארים. לארמנים נדמה שהכל ברור
והצדק כולו איתם, וגם האזארים חושבים
שהצדק המוחלט איתם. האמת נמצאת
כמובן, במקום כלשהו באמצע.
דבר אחד ברור לי, והוא שכריה"מ חייבת
לקיים יחסים דיפלומטיים עם כל המדינות
באזור, כולל ישראל. ■

רשם: ניסים קלדרון

ולדימיר ויסוצקי (1938-1980) — שחקן התיאטרון המוסקבאי "טגנקה", שחקן קולנוע, אך קודם כל זמר ומשורר. ב-42 שנות חייו הצליח לכבוש לבבות של דור שלם בכשריו המגוונים. הוא שר על מלחמה ועל פוליטיקה, על אסירים ועל שתיינים, ספורטאים ומטפסי הרים, עירוניים וכפריים. מקום מיוחד הוא מקדיש לחברות בין בני אדם. כשבילו חבר הוא מושג קדוש. ויסוצקי כתב הרבה שירי סאטירה ובהם סיטואציות כמעט בלתי אפשריות, אך בדרכו הוא מצליח להעביר בצורה משכנעת את המסר. בחייו לא זכה הזמר להכרת השלטונות הסובייטים. בימי הפרסטריוקה הפך לגיבורו של הגלאסנוסט. שיריו פופולריים ואהובים במיוחד על הנוער. הם נועדו להלחנה ולהשמעה. עם-זאת אין הם נעדרים ערכים ליריים. ■

אבוקה ואבק

ה הולכים ונמוגים אל תוך השיכחה אחרוני גיבוריה של "המלחמה הפטריוטית הגדולה". ארה"ב ובריה"מ, שניצחו במלחמה השנייה והובסו במלחמה הקרה, מניחות שוב יסודות לברית בין הגדולים. כשנכנס גורבצ'וב לתפקידו היה עליו לנער את האבק שאיים להטביע את המערכת הסובייטית, אשר מאז הטלתה של חרושצ'וב לא ידעה משבר-רוח ולא מגב מטאטא. שנות הכשל הכלכלי והחברתי מבית ומדקרות המלחמה הקרה מחוץ הניחו על דרכו של המנהיג החדש חתחתני ענק. לצורך בהירות הדין נעסוק בבעיות הבית והחוץ כבעניינים נפרדים, אם-כי רב הקשר ביניהם, ובסוגיית הקשר נעסוק לפי העניין.

היחסים בין בריה"מ וארה"ב אופיינו באדישות אמריקנית משך רוב השנים שבין שתי מלחמות-העולם, בעניין מהול בהערצה וחדש משך שנות מלחמה השנייה, ובתיסכול, שנאה וזעם מאז מותו של רוזוולט ועד לתקופה השנייה לכהונתו של הנשיא רייגן בבית הלבן. התיסכול האמריקני נבע מן הפער שבין הדימוי של עם איכרים גיבור, המכה את הנאצים ומקריב קרבנות אדירים — חללים, פצועים, נכים, מעונים ונרצחים, לבין היכולת הטכנולוגית, "המפתיעה", בעיקר בתחום הגרעיני, אשר דעת הקהל האמריקני הוטעתה לחשוב, כי הוא מונופול אמריקני, או לכל היותר — אנגלו-סקסי. השנאה נבעה מן התיסכול ומתנועת ידו הכבדה של סטאלין שנחתה על מזרח אירופה בשלהי המלחמה ובעיקר לאחר הסכמי יאלטה. הזעם נבע מן התיסכול והשנאה, מן הדיפלומטיה הגסה, הגולמנית של סטאלין ומן היכולת המוגבלת של ארה"ב האדירה להשפיע על מדיניותו. בארה"ב נתפסה בריה"מ כאיום כפול: אינטלקטואלי-אידיאולוגי ומעשי-צבאי. בתחום האינטלקטואלי-אידיאולוגי ראו בבריה"מ מקור להפצת רעיונות הקומוניזם, דהיינו — שוויון טוטאליטרי ואתאיזם תוקפני. בריה"מ נתפסה כמדינה שאינה בוררת באמצעים כדי להפיץ את רעיונותיה אשר מגמתם הסופית, כך גרסו בארה"ב ובמערב, היא להשליט את הקומוניזם בכל העולם. בתחום המעשי-צבאי ראו בעוצמתה הגוברת של בריה"מ איום על עליונות המערב, גם מבחינת מאזן האימה וגם מבחינה גיאוגרפית. בארה"ב הופצו דו"חות, אשר רבים מהם הוכחו לימים ככוזבים, על יכולתה הצבאית של בריה"מ, שכן בכלכלת הביטחון הצליח המשק הסובייטי, כביכול, להתגבר על כל מכשלות המינהל הקומוניסטי והוא מפליא לעשות גם בלי תמריצים ובלי מערכת פיננסית ראוייה

לשמה. הוסיפו לראייה את כוח המשיכה של רעיונות כלכליים ואידיאולוגיים סובייטיים ואת אספקת הנשק הנדיכה בחלק מארצות העולם השלישי, ונוצר דימוי דימוני, כדבריו של רייגן בתקופת כהונתו הראשונה: אימפריית הרשע. מראשית תקופת כהונתו ניגש גורבצ'וב לשנות את תדמיתה של בריה"מ כמדינה שואפת מדנים, החותרת תחת אשיות הסדר המערבי. כבר בתחילת דרכו נחלה הפילוסופיה הדיפלומטית המערבית ניצחון ראשון, אם-כי הזוכה הישיר היה דווקא גורבצ'וב. המנהיג הסובייטי הדינאמי הצליח להכות את רייגן בנשקו שלו: בקסם אישי, בחיכום, בתכנון עד פרטי פרטים של ספונסניות ולאחר-יד. נתמזל מזלו של גורבצ'וב וארה"ב החלה לחוש ככובד העול של עוצמה צבאית, החובקת זרועות עולם ושואפת לפרוץ אל הכוכבים, ושל ליברליזם כלכלי הנאבק על הבכורה נגד אסטרטגיה יפנית ודיוק גרמני, שעה ששיתוף פעולה כלכלי וצבאי הפך להיות כה חיוני לבריה"מ. גורבצ'וב הצליח להקחות מעט את חודו של האיום האידיאולוגי, מפני שה"גלאסנוסט" — מערכת התיקונים התחיקתיים-חברתיים, וה"פרסטרויקה" — הניסיון לתיקונים כלכליים, גם הם היו זקוקים, מטעמים פנימיים ולא לצרכי מדיניות חוץ, להנמכת הטון ולביקורת על מיתוסים סובייטיים מן העבר. לאחר שקחה מעט חודו של האיום האידיאולוגי בסדרה של מגעים ובמספר פגישות פסגה, התברר שהאיום המעשי-צבאי קטן בהרבה ממה שגרסו בארה"ב עד אז, ואולי היה קטן גם בשנים הקשות ביותר של המלחמה הקרה. ההסכמים לצמצום הנשק הגרעיני ובעיקר הסכם הטילים לטווח בינוני סייעו בעליל לשתי מעצמות-העל. הרוסים יכלו להאט את מירוץ החימוש שלהם, אשר הכביד על הכלכלה והקשה על הדרושיה עם המערב; הסנאט יכול היה לקצץ בתוכנית ה-SDI (מלחמת הכוכבים) השאפתנית, אשר הישגיה בתחום ההגנה מפני התקפת טילים מרוכזת לא הצדיקו את ההוצאה הכספית העצומה שהיתה כרוכה בה. התוצאה היתה רגיעה בתחום מאזן האימה שכמוה לא ידע העולם זה כבר. עיני הציבור נשואות בעיקר אל כיתותם של הטילים, הנעשה ברוב עסק ובפיקוח הדדי, אולם בד"כבד עם הצמצום המוחשי נרקמת גם "דיפלומטיה במדים". ראשי מערכת הביטחון של שתי מעצמות-העל נפגשים ודנים בסדר העולם. ב-1963 ביקר ראש המטה הכללי של חיל-האוויר האמריקני, גנרל נתן טואינג (General Nathan Twining), בבריה"מ על-פי הזמנתו של חרושצ'וב. מלווהו, מרשל ז'וקוב, סירר עמו בכית-חרושת למטוסים ובכור האטומי

הראשון של בריה"מ, אולם מאז ועד לסוף תקופת כהונתו של רייגן וראשית תקופת כהונתו של גורבצ'וב לא היו פגישות כאלה בדרג כה גבוה וברוח כה טובה. מסורת מבורכת זו חודשה בדצמבר 1987 בזמן ועידת הפסגה בושינגטון. ב-1988 נפגש מי שהיה שר ההגנה האמריקני, קרלוז'י, עם עמיתו, שר ההגנה הסובייטי יאזוב, פעמיים. ביולי 1988 סיר מרשל סרגיי אחרומייב, מי שהיה הרמטכ"ל הסובייטי, בארה"ב וביולי 1989 סיר אדמירל ויליאם קראו (William Crowe) בבריה"מ. היתה זו הפעם הראשונה בהיסטוריה שיר"ר המטות המשולבים של ארה"ב מבקר בבריה"מ. עד כאן אפוא צלחה דרכו של גורבצ'וב גם בשינוי תדמית, גם בהפחתת המתח הבינלאומי, גם ביצירת מנגנונים לפיקוח על מירוץ החימוש וגם בהפחתת הנטל הכלכלי של מירוץ זה.

הישג זה היה אולי הכולט בהישגיו של גורבצ'וב, אולם היה רק אחד מתוך מסכת סבוכה של תיקונים דרושים. דווקא בשעה שהכוחות המזוינים נאלצו לעסוק בקיצוץ ולא בהרחבה, כמימים ימימה, פעל גורבצ'וב גם על-מנת לחזור ולהשליט את מרותו, דהיינו את מרות המערכת האזרחית אשר התערערה בשל הרפתקאות אפגניסטן, הפלת המטוס הקוריאני והרפיפות שנתגלתה בפיקוד ההגנה נגד מטוסים וטילים של בריה"מ. גורבצ'וב לא התחיל בקיצוץ הגדול בסד"כ הסובייטי. הקיצוץ החל עוד בימי ברז'נייב, אבל הוא האיש שהבליט קיצוץ זה והקנה לו משמעות של דוקטרינה חדשה — דפנסיבית, אותה מנחילים עתה בצבא הסובייטי לאחר שהיתה נחותה מאז ימי מהפכת אוקטובר. כל אלה לא יועילו הרבה אם לא ימצא גורבצ'וב דרך להפנות משאבים מתחום הביטחון לתחום הכלכלי היצרני, ואם לא יתגבר על הבעיות המבניות הנובעות מניהול כושל, מחוסר מוטיבציה וממערכת בנקאית-פיננסית שרירותית, שאינה תואמת לא את צרכי הפיתוח של בריה"מ מבית ולא את צרכי ההשתלבות שלה במערכת הכלכלית-פיננסית הבינלאומית. עוד עומד לפניו הצורך לקצץ בסד"כ של כוחות היבשה מבלי להפחית בכוח המחץ וביכולת התימרון של כוחות אלה, ועוד עומדת בפני שתי המעצמות המשימה ליצור מנגנוני הרחעה בתחום הקונונוציונלי. כשלעצמה אולי אי-אפשר לפתור בעיה זו, אולם הנסיונות לפתור אותה נעשו עד-כזה באווירת אימה, חשד ואיבה שאיפיינו את תקופת המלחמה הקרה. אולי עתה תימצא הדרך לפתור גם בעיה זו. שני מנגנונים יוכלו לטפל בבעיות אלה: האחד הוא הדיפלומטיה במדים, כלומר שיח אנשי הצבא אשר טופח על-ידי גורבצ'וב ורייגן

שבעתיים. למשל, אם תרצה בריה"מ באמצעות ברית-ורשה או באמצעות אוגדותיה היא לדכא את תהליכי הדמוקרטיזציה בגרמניה המזרחית, תוכל לעשות זאת רק במחיר דמים שאין לו שיעור. אחת מתוצאותיו של מהלך כזה יהיה כנראה ויתור על תהליך ה"פרסטרויקה" בברייה"מ גופא. אמת זו תקפה גם לגבי התהליכים העוברים על פולין, הונגריה ורפובליקות בתוך ברייה"מ: המולדבית-הגרוזית והארצות הבלטיות. האם יתחוללו תהליכים דומים גם באוקראינה? ואם יתחוללו, היוכל גורבצ'וב גם אז לשמור על טוהר האמצעים ולא להיגרר אחרי המיתוס של המטרה המקדשת?

אין מנוס מן השאלה האם ישרוד גורבצ'וב. כבר אמרנו לעיל כי למדיניותו יש מחיר וכי מחיר החזרה ממנה הוא אולי כבד עוד יותר. רכיבים אלה של הניסיון לתשובה הם עצמם רכיבים משמעותיים. מדיניותו של גורבצ'וב היא אשר אפשרה את עצם השאלה לגבי יכולתו להישדר. בימי סטאלין לא העלה איש הרהור לגבי הישרדותו או לגבי יורשו. אלה המהרהרים בהמשך כהונתו של גורבצ'וב או באפשרות החלפתו מודעים להשלכות של זעזוע נוסף בשלטון ולמחיר הכרוך בשינוי כיוון. מחיר המדיניות הנוכחית ומחיר החזרה ממנה יש בהם איפוא, מיניה-ובניה, מעין תעודת ביטוח לגורבצ'וב. והיה אם יודח גורבצ'וב או יוחלף בכוח או ללא אלימות, לאן תפנה בריה"מ ואיזו אסטרטגיה חברתית, כלכלית, מדינית וצבאית תבור לה? השיטה הקומוניסטית הישנה פשטה את הרגל, שאם-לא-כן לא היו זקני הפוליטביוור, מבית מדרשו של ברז'נייב, בוחרים כגורבצ'וב מלכתחילה. אכן, נימוקים רציונליים אינם תופסים במצבים דרמטיים מעין אלה בהם נתונה עתה בריה"מ, יוכיחו ההוברים בעב"מ והצובאים על פתחיהם של רופאי-אליל בברייה"מ, יוכיחו הלאומנים למיניהם וקנאי הדת. אם תחזור בריה"מ לסורה, לימי סטאלין חלילה או אפילו רק לימי ברז'נייב, יתדרדר מעמדה הכלכלי והבינלאומי, אבוקת השינוי תכבה והאבק יוסיף לכסות על אחד הניסיונות החברתיים המעניינים והברוטליים ביותר שידעה ההיסטוריה האנושית. ■

הקומוניסטית ברסן השלטון, עדיין לא ברור אם יצליח למכור לאיכרים את האדמה שנגזלה מהם בתהליך הקולקטיביזציה הנורא. לא רק את אדמתם של האיכרים גולה המדינה באותו תהליך ידוע לשמצה, אלא גם את הקשר לאדמה, את האחזיות לחלקה, את היוזמות, את חדות הגידולים. אם בעיר חוגגים הקיפאון והשיגרה, בכפר טופחה השמרנות על-ידי המדינה משך שנים רבות. מדוע איפוא ירצה האיכר להסתכן בתהפוכות השלטון ומזג-האוויר, בתוך משטר של חקלאות אקסטנסיבית? — הרי עתה משולמת משכורתו מקופת המדינה כמשכורתו של כל שכיר אחר במשק!

מבית הצליח גורבצ'וב להצית אבוקה. הוא נגע בליבו הרוגש תמיד של האינטלקטואל הרוסי (אס-כי גם בקרב האינטליגנציה יש לו מתנגדים). מותר לדבר, לכתוב, להתווכח בפומבי מעל מסכי הטלוויזיה הממלכתית. בריה"מ מזמינה מומחים מבית המחוקקים האמריקני כדי ללמוד איך להתווכח ולדון, אולי בחום רוסי, אבל תוך הסקת מסקנות קונסטרוקטיביות כמקובל בתרבות הפרלמנטרית האנגלו-סקסית. השיטה הקומוניסטית מימי לנין וסטאלין ועד ימי ברז'נייב זוכה לקיתונות ביקורת, ומבחינה מילולית כמעט ולא נותר בה מתום. אולם ביקורת סוחפת זו העלתה מן הנשייה גם יצרים אנארכיסטיים, גם נימות דתיות, גם הלכירוח פאשיסטיים, גזעניים ואנטישמיים, ובעצם הימים האלה היא מעלה באוב את הגולם האימתני — השאיפה הלאומית. עד עתה הצליח גורבצ'וב ללכת באבק המסתחרר, בהבהובי האבוקה שהצית, מבלי לקדש אמצעים לאור המטרה. אם המטרה היא דמוקרטיזציה של המערכת הסובייטית — החברתית, הכלכלית, המשפטית והפוליטית, האמצעים שנקט גורבצ'וב עד-כה היו הליברליים ביותר שידעה המערכת הסובייטית מאז הקמתה.

האם אפשרית חזרה לימים עברו, נאמר — לימי סטאלין? אין סוף-פסוק בהיסטוריה ואין מצב חברתי-כלכלי-פוליטי שאין ממנו חזרה. אף-על-פי-כן, אם אפשר למדוד את מנת הייסורים העוברת על המערכת הסובייטית בעקבות מדיניותו של גורבצ'וב ולתאר מנה זו כמחיר ה"פרסטרויקה", מותר להעריך כי המחיר שתשלם המערכת עבור חזרה מן המדיניות הזאת יהיה כואב

ונמשך גם כתקופת הנשיא בוש, והשני הוא אירגון-האומות-המאוחדות. אם תצלח דרכן של שתי המעצמות כאו"ם ואכן ייווצר מנגנון לפיקוח על משברים אזוריים, יהיה זה אולי ההישג החשוב ביותר בתחום היחסים הבינלאומיים מאז ומעולם.

גאוותה של המערכת הקומוניסטית היתה על דאגתה לעובד. היא הבטיחה מקום עבודה לכל עובד, אדרבה, מי שלא עבד, מכל סיבה שהיא, נחשב לטפיל חברתי וגם נענש על-כך. מערכת זו טענה שהיא גם מבטיחה את זכויותיו של כל עובד, דואגת לרווחתו, לשיכון, לבריאות, לנופש ולפנטיה. מבחינה זו, במישור הרעיוני, הפכה המערכת הקומוניסטית דגם חיקוי למדינת הסעד. גם מדינת הסעד זכתה למנת משברים, לעת אבטלה מנוולת ולעת שפל כלכלי. המערכת הקומוניסטית על אחת אפיים. מבחינה מנטלית למדו העובדים בברייה"מ כי מקום עבודתם הוא דאגתה של המדינה, ואזרחים סובייטיים שהיגרו מתקשים אכן לתפקד באווירה של שוק-עבודה חופשי. הצירוף של "פרסטרויקה" ו"גלאסנוסט" הפך את האבטלה בברייה"מ מנגע חברתי לעובדת חיים כלכלית. אבטלה גורמת סבל לעובדים גם במדינות המבטיחות דמי-אבטלה המאפשרים בילוי ממושך בפאב ובמגרשי הכדורגל, אולם המובטלים בברייה"מ נחשפו למצוקה חברתית וכלכלית, אשר החוק הסובייטי לא ידע לטפל בה, והמערכת החברתית-כלכלית לא היתה ערוכה לקראתה. מה יעשה העובד אשר יודע כי החוק מראשית שנות השלושים כופה על מעבידו למצוא לו מקום עבודה חילופי אם הוא נמצא מיותר? מה תעשה המערכת החברתית-כלכלית אשר עוד לא יצרה מסגרות לשעות פנאי, כאשר שכר העבודה בשירותים נמוך בכ-60 רובל בממוצע משכר העבודה במשק היצרני, שעה ששכר העבודה הממוצע במשק הוא לא יותר מאשר 200 רובל לחודש?

בארה"ב לא נחסכו משברי אבטלה בשל המעבר מגיוס חובה לצבא מתנדבים. האפשרות להתגייס לצבא הפכה לגורם נוסף במערכת השיקולים הכלכליים של האזרח. האבטלה הוסיפה לעלות ולרדת לפי מצב הכלכלה והשוק. בריה"מ, המתכוונת לקצץ בכוחותיה הצבאיים, תצטרך להתמודד עם בעיה זו, שיש לה גם השלכות פוליטיות. מצד אחד חייבת המדינה לחפש פתרונות לכמליון וחצי צעירים, אשר על-פי השיגרה עד-כה הפכו לנטל כלכלי בהיותם בצבא, אבל לא לחצו על שוק העבודה. לאחר משבר ראשוני תוכל גם בעיה זו למצוא את פתרונה, אם ימצא פתרון לכלל בעיות הכלכלה, אם יעלו הקואופרטיבים על דרך המלך ובעיקר אם תיפתר בעיית התמריצים והמוטיבציה. בעיה זו למשל, נותנת את אותותיה בניסיון להתמודד עם החקלאות הכושלת מאז שנות העשרים. אסור כמובן לשכוח שגם כתקופת הצאר סבלה החקלאות הרוסית מפיגור יחסי, אולם אז לפחות היה יצוא חקלאי. גם אם יתגבר גורבצ'וב על השמרנים בצמרת, הרואים בהמשך שיטת הקולחוז סמל לאחזית המפלגה

על מדרגות המוזיאון לספרות בטאשקנט — משלחת וועד היוצרים הישראליים והפלסטינים, עם קבוצת סופרים יהודים, חברי אגודת הסופרים המקומית. מימין לשמאל: ציון ניסים; מנחם ברניקר; ניסים קלדרון; אורי כרנשטיין; נתן זך; סלמן נאטור; חיים באר; שמעון בלס; נטשה — המלווה והמתרגמת; סולימאן מנצור.

קללת

פתע אירעה השקיעה. שלדי-הבטון האפורים במגרשו של אייזיק ריין נשאבו לתוך הקרקע, נקברו עד מותניהם ונותרו נטויים על צידם כקטעים שאיבדו את מקלות-ההליכה. בני המושבה שעברו במקום צפו בקורטוב של פחד אל השלדים המחוספסים שמתוכם הזדקרו קרני-ברזל חלודות. מפעם-לפעם נחתה עדת יונים מורעבות על ראשי השלדים, הטילה לשלשת סמיכה ונסקה חזרה למרומים. כלילות היו שובלי כוכבים צונחים אל המגרש ופורשים עליו חופה לימונית צהובה-ירקרקת.

אייזיק ריין, בן לאחת ממשפחות המייסדים, איש גוף, פעלתן וקפיצי, לא נראה במגרשו מאז השקיעה המזורה. אלה שנזקקו למתווך-הדירות המיוזע, מצאוהו בנקל בעמדותיו הקבועות: בשער גן-המושבה, בשוק הגדול, במדרכה מול בית-הכנסת "גולה עמוקות" ובדירתו בבית בן הקומתיים ברחוב וולפסון. דמותו של אייזיק ריין, עיניו הכפתוריות, שערו הלבן המקומח, פניו הכתומים ומגבעתו השמוטה היו חלק בלתי-נפרד מגופה של המושבה הקטנה, הצפופה והרוחשת. ביתו היה צבוע בצבע שנהב-עכור, מרפסותיו עגולות, תריסיו המאובקים אטומים דרך-קבע ומרצפות מבוקעות מוליכות מן המדרכה עד לפתחו. על הבית סיפרו הלשונות הרעות כי זהו "הבית של המושבה". כך בפירוש אמרו, מבלי להעלות על-דל-שפתיהם את המלה הזוהרה. והמבינים — הבינו.

בבית היו שתי דירות. בקומה העליונה התגורר אייזיק ריין עם רעייתו ובנו הרווק, ובקומה התחתונה שכנה בגפה אשה כעורה וחדיתית, מתילדה אוריון, עליה אמרו הלשונות הרעות כי היא מקור היותו של המקום "הבית" — של המושבה. והיא אולי גם הסיבה העיקרית לכך שאייזיק ריין החליט לרכוש לעצמו כבדת-קרקע אחרת ולהקים עליה בית חדש, שיהא שלו בלבד, ללא שכנים מפוקפקים. אולם אז אירעה השקיעה הפתאומית שגדעה את תוכניתו בעודה באיבה.

במושבה המפוקקת, המתאוה לחדשות מעוררות, היתה שקיעת השלדים במגרשו של אייזיק ריין מציאה של ממש. בעקבותיה השתרך נחיל שמועות על הסיבות לתקלה. סיפרו על קרקע גרועה, על חומרים שגויים, על טעות של המהנדס ועל פועלים שלא עשו את מלאכתם נאמנה. אייזיק ריין הזעיק מיד לאחר השקיעה את מהנדס המועצה יחד עם מומחים נוספים, ואלה קבעו חד-משמעית, לאחר בדיקה יסודית של הקרקע, החפירות וכמויות המלט, כי אין כל סיבה טכנית לשקיעת שלדי-הבטון.

נותר איפוא רק סיפור שנלחש בהיחבא מפה-לאוזן, ודומה שנלקח מעולם הכשפים, אף שהיו לו עדי ראיה ושמיעה מהימנים לחלוטין. לא חלף זמן רב ממועד שקיעתם של שלדי-הבטון באדמת אייזיק ריין ובמושבה הדרוכה נודע דבר המקרה המזעזע שאירע ליחיאל קרביצקי.

איש זה, שפניו סגופים ועיניו מגומדות מאחורי זוגיות משקפיו, היה צנוע בהליכותיו ואהוד על בני המושבה. בחנות-היינות שלו, מול צריף המועצה, נבחר היין ונמדד, ואחר נמוג לקנקנים שהביאו עמם הלקוחות. ומכיוון שהכל נזקקו ליינותיו, בעיקר לקראת שבת ומועד, הפכה חנותו למקום-מפגש הומה בו נדונו עניינים שברום העולם וברום המושבה, ולא היתה שמועה או חדשה טרייה שלא נכנסה ויצאה מחנותו של יחיאל קרביצקי.

הוא עצמו שמר על חזות קבועה: זקנקן עשוי היטב, כיפה שתורה ששוליה זקופים והיא מכסה את מלוא קרחתו, ומכנסיים אחוזים בשתי כתפיות. אף שהיה גבה-קומה, נראה קטן ממידותיו בהיות חנותו רבוצה בעומק שלוש מדרגות מתחת לפני המדרכה. אפוליתתה הכהתה את מראהו, וריח הטחב המשכר סיחרר עוברי-אורח רגישים שהשתהו בפתח חנותו. לשדכני המושבה היה האלמן האמיד טרף מיוחל שאליו נלטשו עניינים חומדות רבות.

אלא שגם יחיאל קרביצקי לא נמלט מן הלשונות הרעות במושבה. אלה ריננו מאחורי גבו כי הוא מן המבקרים הקבועים, באישון לילה, אצל מתילדה אוריון. ועובדת אלמנותו הממושכת רק אוששה את הרכילות שהתגלגלה בהנמכת-קול מפה-לאוזן.

יום אחד נמצאה חנותו של יחיאל קרביצקי נעולה. הלקוחות שלא היו מורגלים בכך — הופתעו ונדאגו. כעבור ימים אחדים נפתחה החנות מחדש, אך בתוכה ניצב, לתדהמת הכל, יחיאל קרביצקי בדמות אחרת, שונה ומכעיתה.

מצחו היה מרושת משבצות-משבצות, עיניו נטמעו בחוריהן, והנורא מכל: פניו התכסו בזקן קצר וסבוכך ששערותיו כעין עשב דק וכמוש. עשב זה השתרכב מתוך אוזניו והחליף גם את גביני עיניו. רואיו הנחרדים קרבו כדי להיווכח אם אומנם אין זה שיער-אדם, ואכן ממרחק יד-מושטת נראו סנטרו ולחיו מצומחים זקן עשבוני. רק אי-היכולת לגעת נגיעה של ממש בפניו היא זו שמנעה את האימות הסופי.

רבים מלקוחותיו של יחיאל קרביצקי נתקפו חרדה כנה לבריאותו, בצד פחד בלתי-מוסכר מפני רכישת יינות שהיו בטוח מגעו. אולם החרדה הקשה נתגלעה רק לאחר-מכן, כאשר הסיפור התמים על מחלת-עור שאין יודעים את פשרה, פניה את מקומו לשמועה שנלחשה כסוד כמוס, ודומה שנשאבה מעולם האגדות, אך שוב, כמו במקרהו של אייזיק ריין, היו לה עדי ראיה ושמיעה מהימנים לחלוטין.

שתי השמועות, זו שסופרה על אייזיק ריין וזו שנלחשה על יחיאל קרביצקי, הוכילו למרכה ההפתעה אל מקור אחד: אל שכנתו הגרומה והדרנית של אייזיק ריין, הלא היא מתילדה אוריון.

טיב עיסוקה של מתילדה אוריון לא היה בגדר סוד, אס-כי מעולם לא נמצאה הוכחה לרבר. התריסים המאובקים בדירתה והדלתיות הקבועות בחלקם התחתון היו תמיד מוגפים, ומן הדירה נגנחו קולות צרודים, בעיקר בלילות.

היא היתה האשה הראשונה במושבה שעישנה סיגריות בפרהסיה וצבעה את שעה, פעם לשחור, פעם לחום-אדמדם. פניה היו מחורצים, שפתיה דיקות, כמו פס משוח באדום זוהר, עיניה הירוקות לוהבות ומשתלחות בהתרסה אל גברי המושבה.

אורחים רבים פקדו את דירתה של מתילדה אוריון עם רדת החשיכה: פועלים מהפכנים חבושי קסקטים שתקעו יתד במושבה, בורגנים אמידים בעלי ארשת זחוחה וחסודה, וגם ערבים בעלי-ממון מכפרי הסביבה. הם נכנסו לדירה דרך הפתח הראשי הפונה לרחוב וולפסון, ויצאו כעבור זמן מבעד לדלת עשויה קרשים מצולבים שהובילה אל החצר האחורית וממנה לרחוב רמב"ם האפל והשומם. רק לעיתים נדירות נראתה מתילדה אוריון, סתורת-שיער, מחשוף-שמלתה מפושק, והיא מלווה מישהו מאורחיה אל הפתח הראשי.

אלה שחמקו מבעד לדלת-הקרשים האחורית נאלצו להטיט בידיהם את אשכולות הפרחים של שיח הוויסטריה הסינית שטיפס על הקיר החיצוני וחיפה על הדלת כמסך ירוק ומחורר. הפרחים הסגולים-כחולים שהיו מופיעים לפני הליבלוב באביב צנחו על האורחים החומקים, נאחזו בכגדיהם, נדבקו בעיקשות לשערותיהם ולכובעיהם, ואילצו אותם לעצור ולנער מעצמם את הטפילים המחשידים.

אל פיתחה של מתילדה אוריון הגיעו שורשי סיפוריהם העצובים של אייזיק ריין ויחיאל קרביצקי, ומתוכם עלה כוח הכישוף הנורא שבו ניחנה מתילדה אוריון, ואשר לגביו נחלקו הדיעות אם מקורו במתת-אלוה או בקריצת-עין של השטן.

עדי-ראיה סיפרו בהיחבא, בפחד כבוש, על יום עצוב אחד שבו פרץ סכסוך כספי קולני בין אייזיק ריין ומתילדה אוריון. הם ראו את אייזיק ריין יוצא סמוך ונרעש מפתח ביתו ומתילדה אוריון דולקת אחריו בחימה שפוכה. בפתח הבית נעצרה, עצמה את עיניה כבעלת-אוב קדמונית, הטילה ראשה אחורנית בחבטה והיפנתה את פניה הקודחים למרומ. בשתי ידיה לפתה את כתפות שמלתה והלמה בפראות על שדיה השמוטים. מפיה נתמלטה זעקה צרודה, כתרגולת נשחטת: "ייחורב ביתך!" — קיללה את אייזיק ריין בערבית בעלת היגוי מיוחד שהיה נחלתם של איכרי המושבה — "ייחורב ביתך!". ולא יספה. כעבור ימים אחדים אירעו: השקיעה המפורסמת במגרשו של אייזיק ריין ושלדי-הבטון היצוקים נסחפו אל קברם יחד עם חלום ביתו של מתווך-הדירות האומלל.

סמוך למועד זה פקדה שוב האימה את המושבה הרוחשת והסתגרנית. עדי-הראיה היו משכימי-קום שצעדו לבתי-הכנסת לתפילת ותיקין והבחינו באיש מוכר שהתנדנד החוצה מדירתה של

דוד מלמד זכה בפרס הראשון בתחרות הסיפור הקצר שנערכה מטעם ידעיות-אחרונות

לפתע אירעה השקיעה, שלדי-הבטון האפורים במגרשו של אייזיק ריין נשאבו לתוך הקרקע.

מתילדה אוריון

גם שאר בני המושבה השתדלו שלא להיתקל בה. כשהבחינו כדמותה בקצה הרחוב היו עוברים בזריזות ובהטיית ראש אל המדרכה השנייה. לעולם אין לדעת אמרו, אם לא יקפוץ רוגזה על מישו, אם לא תירה לפתע את חיציה המורעלים בעובר-אורח שמבטו או אופן הילוכו לא נשאר-חן מלפניה. וכטבען של שמועות החלו כעבור עת קצרה לייחס למתילדה אוריון גם אסונות אחרים שלא התקשרו אליה כלל ועיקר.

בבתי המושבה לא ירדה מתילדה אוריון מסדר היום. דיברו לא רק בתוצאות המבעיתות של קללותיה אלא ניסו לתהות על סודה ולפענח את מקור כוח-הכישוף שבו ניחנה. באווירת שמרנותה של המושבה, בקרקע המזומנת לאמונות טפלות ולרחשי רפאים, הטיל שמה של מתילדה אוריון אימה מסמרת. אך החידה לא פוענחה.

ואז אירע המעשה שהקדיר את פניה של המושבה והזרים בה תלחלה קשה, חמורה שבעתים מחרדת שלדי-הבטון השוקעים והלחיים המעושבות. הפעם היתה פגיעתה של מתילדה אוריון פגיעת-ברק קטלנית, שנתפרשה בין חברות כרמז שלוח מעם הכל-יכול. ומעשה זה היו לו עדי ראייה ושמיעה מהימנים לחלוטין, כמו לקודמיו.

כשלהי אלול, באחד מימי הקיץ שבהם הסתיו מזנב בחום, התנהלה במורד רחוב וולפסון אשה נאה אך כבדת-איברים, עומסת שני סלים גדושים. לרוע מזלה הופיעה מולה מתילדה אוריון. האשה, גברת בלומה סלומון, ידעה את כל סיפורי הקללה, ואף חזתה בתוצאותיהם. מנוסה וזהירה החליטה לעבור ליד מתילדה אוריון מבלי להביט לעברה. אולם הסקרנות הנשית המושרשת גברה על ההחלטה ההגיונית ובמרחק שלושה-ארבעה צעדים הגניבה מבט חטוף, חבוי היטב, לעבר מתילדה אוריון. לא היה במבטה הזחוח והסתמי רמז כלשהו ליחס רגשי, אוהד או דוחה, כלפי אשת הקללה האמתנית. אך דעתה של מתילדה אוריון היתה שונה. משום-מה סברה שבזווית-פיה של הגברת סלומון הופיע צל-צלו של בדל-חיוך אירוני שהיה מכוון כלפיה. הדבר, כמובן, לא היה ולא נברא, אך מתילדה אוריון הגיבה מיד. כדרכה בשעות של זעם ועברה, עצמה את עיניה, לפתה את חזה בכפות ידיה, שירכבה את פניה המעונים כלפי מעלה, ומפיה נתמלטה קללה עסיסית, הפעם ביידיש, שגם היא היתה שגורה על פיה, כמו עברית וערבית: "זאלסט פייגערען! זאלסט פייגערען פאר ראש-השונה!" (שתתפגרי, שתתפגרי לפני ראש-השנה).

גברת סלומון לא ענתה. חיוורת, בהולה, רועדת בכל אברי גופה, השתרכה אל ביתה, כמי שדינה נחרץ למיתה. לנגד עיניה ריצדו בלא הרף שלדי-הבטון של אייזיק ריין והעשב בלחיו של יחיאל קרביצקי. קללת מתילדה אוריון לא נחשבה לקללה-בעלמא אלא לגור-דין שאינו ניתן לערעור.

תוך שעות מעטות גלגלו עדי הראייה והשמיעו את הסיפור לכל רחבי המושבה. בני המקום התכנפו בתוך בתיהם במתיחות ובחרדה. הפעם נתחמה הקללה למועד נקוב וניתנה ההזדמנות לכולם להיווכח אם יש ממש בכוח הכישוף של מתילדה אוריון. ראש-השנה עמד בפתח והלכבות נדרכו לראות מה יעלה בגורלה של הגברת בלומה סלומון. הציבור נחלק בוויכוחים. "כן, הקללה תקיים" — אמרו רבים. "אמונות טפלות, שום-דבר לא יקרה" — גרסו אחרים.

כבואה אל ביתה קרסה גברת בלומה תחתיה, מוכה ומוכה. בעלה, יששכר-בר סלומון, שמר על קור-רוח חיצוני וניסה להרגיעה בנוסח: "שטויות", "אמונות טפלות", "אין שחר לדברים, מה היא? הקדוש-ברוך-הוא?" אך אשתו המפוחדת לא נרגעה, וגם הוא, בחביון לבו, נתקף בחרדה כוססת. האם אין מנוס מקללתה של מתילדה אוריון? יששכר-בר לא השתהה. עוד באותו יום יצא לחלות את פניהם של רבני המושבה, ועד לרב הראשי הגיע. שאל לעצתם, ביקש להפר את הקללה, התעניין אם ניתן להקים בית-דין של שלושה שיסיר את הקללה מאשתו. אך כפי הכל היו דברי ארגעה. "אל דאגה" — אמרו — "אין תוקף לקללה, והכל בטל כעפרא דארעא". ליתר ביטחון יעצו לו להתפלל, להרכות במתן צדקה ולהתענות יום אחד — מעשים המעבירים בכל מקרה את רוע הגזירה. יששכר-בר עשה כעצתם: התפלל, תרם בעין יפה והתענה. אפילו עלה לתורה בבית-הכנסת "גולה עמוקות" וערך תפילת "מי שכירך אימותינו" — לאשתו האהובה.

מתילדה אוריון, רוכס בחופזה סוודר דובי מיושן ומנסה לאטום את אוזניו לשמע גירופיה המנסרים את דימת הבוקר. בהסתר סיפרו את הדבר, בעילום שם, נחבאים מפחד נקמתה הקשה של מתילדה אוריון. "פאסקודניאק" — זעקה מתילדה אוריון אל יחיאל קרביצקי הנמלט, כיווצה את עיניה, שירכבה את פניה כלפי מעלה וצבטה את חזה בעשר אצבעותיה, תוך שהיא קוראת בלשון ארכאית מגוחכת: "יעלו עשבים בלחייך, פאסקודניאק, עשבים בלחייך, בועל וגוזל". כעבור ימים אחדים נמצאה חנותו של יחיאל קרביצקי נעולה, ועם פתיחתה המחודשת ניצב בה אדם שפוף וחבול שפניו חרדליים ולחיי מעושבות.

הסיפורים על מתילדה אוריון החלו להתגלגל במושבה כביעותי-לילה מדבקים. בכל מקומות-המפגש, בבתי-הכנסת ובשווקים, בפרדסים ובמאפיות, דיברו על כוח-הכישוף הנורא של האשה המפוקפקת מרחוב וולפסון. סיפרו על מקרים נוספים שבהם לקו בגופם מקולליה האומללים, מקרים שחלקם אמת וחלקם אגדה. די היה בחרושת-השמועות התופחת כדי להטיל על המושבה חיל ורעדה כבימי המגיפות הקטלניות בראשית ההאחזות על גדות הירקון.

עסקיה של מתילדה אוריון נפגעו אף הם. רבים מלקוחותיה הקבועים נתיירו מלבוא עמה במגע: חששו שמא עם העונג עלול להתלקח הזעם ועם הפורקן תבוא המארה. הפחדים החבויים גברו על קדיחת היצרים של נוקקיה, וגרמו להם להוקיר את רגליהם מפתחה.

רחל גיל, כותבת פרוזה ושיירה. הסיפור מתוך ספר בהכנה.

בבוקר בא ענן קטן וסימן כתם לבן במרכז השמיים בדיוק

ללקט פירורי

בבוקר בא ענן קטן וסימן כתם לבן במרכז השמיים בדיוק, ולאחריה אמרה: 'כל כך מעונן היום.' 'תמיד את מגזימה.' אמרה גברת הולצמן בנעימה שגערה קפדנית באה בה, אבל כסתר לבה צמחה גאוה קטנה שהנה הילדה נתברכה בדמיון. היא היטיבה את הילקוט על גב בתה ואמרה:

'אחרי הלימודים, מייד הביתה. את שומעת?' היא סיימה תמיד את המשפטים כמין 'את שומעת?' כזה, ולאחריה הייתה מדמה כלבה מכשיר שמיעה גדול שמשלשל לו מאוזניה וקולט כל מיני רחשים, אולי אפילו קולות של ארצות רחוקות כמו האיש הזה קשבנו. כך אמרו ברדיו 'קשבנו מוסר שברוסיה...' מרוסיה הרחוקה באו חלקיקים של קולות ודחפו את החלקיקים שלפניהם, ואלה דחפו גם הם עד שהחלקיקים האחרונים נכנסו אל תוך המכשיר של קשבנו והוא אמר: 'ברוסיה אנשים מהלכים כשרגליהם בשמיים וראשם על פני האדמה. לא. הוא אמר דברים חשובים מאלה, אבל לאחריה הייתה אוטמת את אוזניה ושומעת רק אנשים שמהלכים בשמיים וחיות שמדברות בשפת אדם.

בבית הספר תלתה עיניים בשפתיים של המורה שושנה שהקפידה להגות את המלים נכון. לפעמים הייתה חוטאת אפילו בחית ועין כדרך 'העדות האחרות' אף-על-פי שלמעשה באה מפולין. 'עדות אחרות' אוכלות בראש השנה ראש של כבש, ואילו שאר בני האדם אוכלים ראש של דג. לאה לא ידעה מי הן העדות האחרות'. היא רק ידעה על קיומן מפי המורה שושנה שנטתה חסד לכולם והקפידה במעשיה שיהיו ללא דופי. השפתיים של המורה שושנה היו משוחות בצבע אדום ולפעמים, כשהייתה מתלהבת, היה קצף דק ולבן מעטר את זוויות הפה. אז הייתה לאה מצמצמת את עיניה כדי שלא לראות, ושושנה הייתה מתערכבת לה עם הקיר ועם השולחנות, וכולם נעו קדימה ואחורה כמו האנשים בבית הכנסת הקטן. עד שיום אחד קראה המורה שושנה לגברת הולצמן ואמרה: 'הילדה לוקה בעיניה. אני חושבת שככל שתקדימו לטפל כן יטב.' וגברת הולצמן, שהייתה מורה גם היא, והעברית שבפיה עלתה אפילו על זו של המורה שושנה רק שהעין והחית נפקדו ממנה, אמרה: 'יפה שנתת דעתך וטרחת להודיע לנו.' ואולם, בדרך הביתה, התזיקה את ידה של לאה חזק מעט מן הרגיל כי היא הכירה את מעשה העיניים וכמעט ואמרה, שוטה שכמוה, אבל לפני הילדה היא סכרה את פיה ובלעה את המלים ורק העוותה מעט את השפתיים. ולאחריה הלכה כשידה נתונה בתוך ידה של אמה ודיקלמה בשקט: 'קשבנו אומר שברוסיה יש חיות שמדברות בשפת אדם ובבתי הספר ישבו אלה ליד אלה וגם עדות אחרות ישבו אדם.' היא הייתה מרוצה מנוסח הדברים רק התופסת הטרידה את מנוחתה, שהרי איך ירוצו איילות עם צבים. 'זה לא פייר.' אמרה כלבה ושמחה על הביטוי היום-יומי, כי בגלל העברית שבפיה, היו הילדים צועקים אחריה, בת של מורה. בבית נקטה אמה של לאה בדרך של פיוס והקדימה ואמרה, לאה'לה, עם חיוך קטן, קודם שגערה בה על מעשה העיניים. אחר-כך היא הרטיבה מעט את אגודלה והעבירה אותו על הגבות של לאה ואמרה: 'חנוך לנער על-פי דרכו.' ונאנחה. היא נצטרכה לכל מיני ביטויים כדי לשוות איזה נופך של חגיגות לחיים בעולם הזה. כי גברת הולצמן נועדה לגדולות, ורק יד המקרה או שמה איזו יד מחבלת אחרת שמה לאל את ה'גדולות' האלה והן הועברו אל לאה באריות צלופן מרשרשת כדי שתדע שאין היא כאחד הילדים אלא מין זן מיוחד.

אחרי שעה קלה, היה עליה לפשוט את שמלת התכלת וללבוש בגדים של בית, אבל את הגבות לא ניתן היה להסיר. כל שעה בערך הן הוסיפו וזכו למשיחת אגודל. בשנה שעברה בחרה המורה שושנה את לאה להיות לרבקה. לאה זכתה פתאום לעוף בזמן דור שלם אחורה, ומאשתו הדחוייה של יעקב נעשתה לזו של יצחק. חודשיים תמימים ארכו החזרות על המחזה, והיא נאלצה לעמוד יום-יום ליד יעקב'לה השמן שנבחר להיות יצחק משום שידע תורה. ולאחריה הביטה בו ושוב צימצמה את עיניה, אלא שאז הקפידה לשוב ולפקוח אותן כל-אימת שהמורה שושנה הסתכלה ואמרה: 'עמדו זקוף, כי אתם אבות העם

הזה.' אמא של לאה קנתה שלושה מטרים של כד תכלת שעטפו את לאה כמו סארי הודי ענק, ואחר-כך, כשימי התהילה חלפו להם, ולאחריה שבה מן התורה אל הימים האלה, גזרה אימה את הכד לשלושה חלקים שווים ותפרה שלוש שמלות תכולות. וכדי שניתן יהיה להבדיל ביניהן, רקמה על כל אחת פרח בצבע אחר. כך כל אחד מימות השבוע זכה בפרח משלו, ולאחריה שזכתה לשייט בתוך התכלת הזו שלוש שנים תמימות, נשבעה שלעולם לא תשוב לשחק באיזה מחזה מן המחזות של המורה שושנה.

בערב אחרי הקקאו וכוס מיץ העגבניות עם הוויטמינים שצריך לשתות מהר לפני שיעלמו להם באוויר, אפשר היה לשבת ליד אבא ולספר לו איזה מעשה נורא מן המעשים שעשתה באותו יום, ואבא היה שואל: 'את בטוחה שזה בסדר?' ואחרי שהנהגה בראשה היה מוסיף ואומר: 'הקטנה אמרה שזה בסדר' כאילו אין לערער על דבריה של הקטנה. אחר-כך היה מקשיב לדברים האמיתיים של קשבנו. ובדיוק כשלאה הייתה נתונה כל-כולה לבעיית התופסת או לאיזה בעייה אחרת שהייתה צצה בארץ של החיות שמדברות בשפת אדם, היה אבא נאנח ומסוכב את הכפתור עד שצלילים של מוסיקה היו נשפכים בחלל הבית. אז כבר לא ראה את לאה. ואפילו אם אמר לה, לילה טוב, או איזה משפט מן המשפטים שנאמרים לפני השינה, אמר מה שאמר רק בגלל שזה מה שיש להגיד בערב ולא משום שהיה איכפת לו אם באמת יהיה לה לילה טוב או איזה לילה מפחיד. 'בגיל שלוש הוא כבר כתב את המנגינה הראשונה.' כך היה אומר ופותח את עיניו רחב רחב. וכשאמר, שום מקום לא נמצא לה ללאה בעיניים שלו שהיו מלאות רק מוצארטים קטנים בגלימות ארוכות ובתלתלים. אז בדיוק, רגע קודם שהיא הייתה פוערת את פיה ונושפת, כדי שאפשר יהיה לברוק אם יש בנשימות שלה ריח של משחת שיניים או לא, היה עליה להחליט איך היא תלך לישון, אן מאבונלי שהיתה אסופית, ועם-זאת זכתה לחיים שסערות נפש ומעשי משובה היו בהם, או ג'ו מ'נשים קטנות' שמאסה בכל אותם מנהגים שבנות מינה היו חייבות בהם בימים ההם. היה עליה למהר ולהחליט קודם שהיא נכנסה אל החדר, כי לג'ו היו צעדים גדולים ואילו אן פסעה לה בנעלי עור גדי קטנות, שאומנם נמצאו לה רק לקראת סוף הספר, אבל גם קודם שנמצאו לה, הכינה את צעדיה בשבילם. לילה אחד, כשלאה הייתה אן מאבונלי, דלת גוף כמוה, היא ישבה לה וקלפה אפונה, ועוד רגע, מרילה, האישה שאימצה את אן, אמורה הייתה להיכנס ולגעור בה במלים של ספרים 'לא לך היה לטפל בדברים כגון אלה.' כך היו גוערים פעם על מעשים שנקראו 'מעשי משובה' ואילו היום הם סתם מעשים רעים. ולאחריה הייתה אמורה לענות לה 'עכשיו רואה אני כי הסכלתי עשה ולעולם לא אחזור על כך.' ואולם, במקום מרילה נכנסה אמה ושאלה על השיניים ולאחריה היססה לרגע ואמרה 'כן רחצתי.' ואמה בחנה אותה שעה ארוכה ואחר כך, במקום לומר 'בטוחה אני כי לשונך שקר תדבר אן.' היא אמרה: 'לכי לאמבטיה.' וכשחזרה לאה למיטתה, נעלמו להן אן ומרילה בתוהו הנשייה כמו שכתוב בספר, ושום פיתוי מן הפיתויים שלאה הכינה בעבורן לא העלה אותן משם. 'מה מגונה הדבר מצד אמה לגעור בה כל-כך.' חשבה לאה ומייד אמרה: 'זה לא פייר.' כדי שתוכל לחזור אל הימים האלה.

פעם בחודש, בתחילתו, כשהירח היה מצטמצם לכדי חרמש דק, ולאחריה, אפילו שידעה שהירח לא השתנה, ורק אנחנו רואים אותו דק כזה, ראתה בעיני רוחה תמיד את כל המושבות שיבנו על הירח, הולכות ונעשות צרות, והאנשים נעשים גבוהים ורזים בגלל המקום הצר. פעם בחודש, ביום חמישי, הייתה גברת הולצמן עומדת במטבח ומבשלת, ממלאה קופסאות קטנות ומדביקה עליהן פתקים. יום שישי בצהריים, יום שישי בערב, שבת בצהריים. ביום שישי בבוקר, אחרי שהייתה עונדת ללאה מפתח מתחת לשמלה ומזהירה אותה, שלא תפתח לאנשים זרים ולא תיגע בחשמל ולא תכתים את הרצפה במטבח ולא תשכח לצחצח את השיניים. ולאחריה הניעה את ראשה בפנים מקשיכות כאלה, אבל בפנים מנתה בשקט עד מאתיים וחמישים, ובדיוק במספר מאתיים וחמישים אמה הפסיקה ושתיהן היו עוזבות את הבית, לאה עם ילקוט ואמה עם מזוודה קטנה. כבר

היו ימים שהיה עליה לספור עד חמישים או יותר. ופעם או פעמיים, נאלצה אפילו לפתוח את העיניים כי הדקות התארכו להן והתארכו, וגברת כהן מן הקומה העליונה היתה אמורה לחזור מן העבודה ולהציע את עזרתה ולרטון "שוב היא משאירה את הילדה לבד". אחרי שהדלת נפתחה, ולא היה לה אומרת בלבה: "כמו מאליה היא נפתחה" הקפידה לנעול אותה היטב ואחר כך מיהרה אל הראי לראות את הסימן שהותיר המפתח על החזה שלה. המורה שושנה ספרה להם על רכי עקיבא שידע היטב את התורה והקפיד להגות בה יומם ולילה, ושתי תכונות אלה היו המפתח ללבה של רחל, ולא עמדה והסתכלה על הסימן שהותיר המפתח על חזה וחשבה שהמפתח ללב שלה הוא מפתח סתם. פעם אחת, עוד בבית הספר היא הסירה את המפתח ושמה אותו בילקוט, כדי שלבה ישאר חתום וסגור. כשחזרה לביתה, שכחה את עניין הלב הנעול, ולא מצאה את המפתח. בשלוש, כשאביה חזר עם הלחם הארוך שדומה ללחם של הצרפתים אבל אינו טעים כמוהו, מצא אותה בחצר. בהתחלה היא לא אמרה דבר, רק אחרי דקות מספר היא לחשה: "אבדתי" בקול קטן כזה שקוראים לו, קול ענות חלשה, ואביה אמר "בואי מהר שנספיק לאכול משהו לפני שנמות ברעב". כאילו עניין המפתח הוא עניין של מה בכך. בערב, כשסידרה את הספרים, מצאה אותו, ומאחר שהבית ניצל מכל הגנבים ומכל השודדים שבעולם, הם חגגו חגיגה קטנה עם יין של פסח אדום ועתיק, וכשאמה שבה, הצליחה לאה לשמור על סוד המפתח יומיים תמימים כמעט, ורק אחרי יומיים היא לא יכלה לשמור אותו עוד וסיפרה. גם לגברת הולצמן היו סודות קטנים, אלא שלא כמו לאה, היא הקפידה לשמור עליהם, ולא היה כל טעם לנסות ולקחת חלק בסודות האלה. כי אמה הייתה מרצינה מייד ואומרת: "ומי תחב לראשך את כל השטויות האלה, גברת צעירה?" ומשהו בקול שלה סימן כל מיני אותות של אזהרה. מכל הסודות של אמה אהבה לאה את הסוד על האיש השמן, פרי מייסון. אמה הקפידה על הספרים שלא קראה. כל מיני ספרים שהיו מותרים לבני כיתה, היו אסורים עליה. "שלא יחבלו בלשונך". אמרה לה ולא תהתה אם יחבלו זה מלשון חבלים או מלשון מחבלים. ואולם, גברת הולצמן שקראה גם היא רק ספרים משובחים, היתה חוטאת לפעמים בספרים קטנים כמו אלה על האיש השמן פרי מייסון, שידע לפענח צפנים אפילו טוב מלאה. אבל היא ידעה, ובכל ימי המחלות שלה שהיו רבים למדי, התענגה על הספרים עם הכריכה הדקה ויחד עם השמן גילתה רוצחים שאיש מלבדם לא היה מגלה.

והיו גם הסיגריות. "כל הצרות שלך באות מן העשן הזה ומן הקפה". היה אביה חוזר ואומר ומין שדים קטנים ורעים היו מתרוצצים לו בעיניים. ולא ראתה את כל הצרות האלה באות כמו משלחת מלאכי רעים של פסח. לילה אחד, אחרי שכעסו נורא, ואפילו בעברית של אמה נבקעו בקיעים גדולים, ולא בחדרה שמעה מלים כמו, "אל תבלבל לי את המוח." שהסתדרו בשורה ארוכה ליד, "אתה מעכיר את חיי ואת חיי הילדה." וכבר חשבה שיהיה עליה להחליט עם מי משניהם היא תגור. ואולי אחרי הברוגז הנורא שיימשך לו שנים רבות, היא תהיה זו שתשכין שלום כיניהם, ובסיפור שלהם יהיה כתוב, ומאז הם חיו בעושר ואושר ושמחה שרתה במעונם. בוקר אחד, אחרי ריב מפחיד כזה שאפילו הסוף של הסיפור לא הצליח לרכך אותו מעט, השליכה אמה את האסקוט הצהוב עם הגמלים של המדבר לפח והתחילה שותה ציקוריה. אבל הצרות שהיו אמורות לעזוב את הבית, שכו ונערמו על גבה של אמה ולא הרפו. גברת הולצמן שתתה ציקוריה ונאנחה. וכשהייתה נאנחת הייתה מונה את תחלואי העולם הזה וכל אלה של הארץ הזו בפרט. וגם אביה של לאה לא יצא נקי מן האנחות האלה. ואפילו שבימים כתיקונם היתה מקפידה מאוד להפריד בין הדברים שנאמרים ליד הילדה ובין כל שאר הדברים, הרי שבימים ההם של הציקוריה, נתנה דרור ללשונה. חודשיים ימים הלכו כולם על בהונותיהם והקפידו שלא להעלות את חמתה שהייתה עולה בנקל, עד שיום אחד שבה גברת הולצמן להיות כשהיתה, וגם אביה התחיל מחייך מעט וכל השדים הקטנים והרעים שהתרוצצו לו בעיניים נעלמו, שהרי צריך רק אורך רוח וסבלנות והזמן מרפא את הכל. רק לאה לא השתכנעה כל-כך מן הנס הרפואי,

בדרך חזרה מבית הספר נתנה לאה דרור לכל מיני רצונות קטנים. בהתחלה היא היתה ילדת רחוב עם מפתח על הצוואר כמו כל ילדי המפתח שחזרו הכיתה אל ארוחת צהריים קרה. אמה נהגה לומר, ארוחת צהריים קרה, וילדי רחוב, בנשימה אזוה, והייתה מושכת בכתפיה כאילו חטא גדול נעשה לילדים האלה, ומי יודע איזה דבר נורא יצמח מן ההזנחה הזו. ליד העץ בפינה, עם החור העגול שאפשר היה להחביא בו את שאריות הסנדוויץ' של בית הספר, שוב נהפכה לאה מילדת רחוב לאן האסופית ואמרה: "אוקטובר מזהיר, בקרים נעימים בבקעות המלאות אדים רכים כעין האחלמה והפנינים." אחרי שאמרה את כל המלים היפות האלו, התעצבה פתאום, שאולי שום דבר גדול באמת לא יקרה לה, ושום ג'ילברט בלייט לא יאהב אותה בסתר ארבע שנים תמימות, כי יש לה אבא ואמא והכל רגיל כל-כך, ואילו כדי שיקרה לך משהו מופלא באמת עליך להיות יתום או לפחות עני כעכבר כנסייה. ואולם, העצב לא ארך זמן רב כי המחשבה על השבת שמצפה לה, שימחה אותה, ואפילו המורה שושנה מן הבוקר נהפכה לעלמה סטיסי שמחוננת בסגולה יקרה לקנות את לבם של תלמידיה. לפני הדלת, לאה היתה עוצמת את עיניה כדי להיווכח ולדעת אם דרכה בחיים הייתה צלחה לו היתה עיוורת. "יש לשמור על קור רוח ועל דומייה מוחלטת." שיננה לעצמה ובעיניים עצומות הסירה את המפתח מעל הצוואר וגיששה אחרי חור המנעול. בימים טובים ספרה רק עד עשרים קודם שהצליחה לפתוח את הדלת, אבל

דברים שנשתבשו

להם. כך קראה אימה לעניינים שלהם, כי שניהם עלו ארצה עוד לפני המלחמה הגדולה. לא מאהבת הארץ הזו הם עלו, אלא משום איזו שיטה שבכוחה לשנות את העולם הזה. ומי שאינו מאמין בשיטה הזו עד גיל עשרים, אין לו לב, ומי שמוסיף ומאמין בה אחרי הגיל הזה אין לו שכל. וכשהיתה אימה אומרת את הדברים האלה, היתה מוסיפה: "היוסקה הזו, את כל המשפחה שלו הוא השאיר שם ועלה כדי להיטיב עם הפועלים, ואבא שלך רואה בו איזה צדיק גדול." תמיד כשכעסה אמרה, האבא שלך, כאילו שלה אין כל חלק באיש הזה. בדרך הביתה, לא ניתן היה לדבר עם אבא שלה, כי מין מסך מוזר האפיל על עיניו והוא לא הקשיב כלל. כל קסמי הדרך ניטלו ממנה והמאורע המשמח היחיד היו החיידקים בהמוניהם מן הדוכן של "רק היום טרי." כי כל פעם שהם סיימו את מנת הפלאפל שהיתה סוד קטן, ובחור שכזאת היה לה טעם מיוחד, לאה הרגישה שהנה יכלה לו לגדוד הגדול של היצורים הקטנים שאיימו לקום עליה ולהרגה. ולא סתם ניצחה, כי מלחמת הניצחון לא היתה מלחמה עקובה מדם אלא מין תענוג קטן ואסור שהתערב בפיה ועל לשונה.

רק מאוחר בערב חזרה גברת הולצמן. שעה ארוכה קודם שחזרה, כבר היה הבית מסודר, וכל הקופסאות הקטנות היו מרוקנות ומסודרות על השיש במטבח. ולאה ואביה תרו אחרי פירורי אוכל או כל מיני סימנים מחשידים אחרים. ושניהם לא אהבו את הרגעים האלה. אביה הרגיש כמו שותף לדבר עבירה שלא עבר מעולם. ולאה היתה מביטה בו ונוכרת ב"היכן השתבשו הדברים" שיוסקה היה שואל. וכשאביה רכן אל אחד מן הפירורים, חשבה שאולי גם כאן השתבשו הדברים, והיתה נעצבת אל לבה, כי יום שבת בערב היה רחוק כל כך מיום השישי הבא אחריו עד שכמעט ולא ניתן היה להאמין שאכן בוא יבוא.

הלילה היה הקשה מכולם כי השינה היתה באה בחטף קודם שלאה הספיקה לשמר את מאורעות היום באיזה סיפור. וכשעצמה את עיניה, באה המורה שושנה ותפחה ומילאה את כל החלל עם שפתיה האדומות ועם החית והעין. "עמדו זקוף כי אתם אבות העם הזה." אמרה, ולאה לא הספיקה ליישר אף לא כתף אחת וכבר היה בוקר. עברו שנים ואן בגרה. ולשונה הנמלצת, בתקופה שאפילו ילדים חולמים בלשון של יום-יום, נשמעה סרת טעם למדי. וג'לברט בלייט, שכמעט והלך לעולמו בגלל אהבתו הנסתר אליה, בגר גם הוא, והעלה פימה. והמורה שושנה עם השפתיים האדומות, נעלמה לה בנבכי איזה זיכרון עמום. ותכלת לעולם לא. וגם יעקב'לה לא. ויוסקה, כדרך כל בשר הלך לעולם שכולו טוב. קודם שהספיק לתקן את העולם הזה. אולי גם בעולם הבא מצוי איזה בורג רופף. והשיטה גם היא הלכה לעולמה. ורק מי שאין לו לב, שרד. כי מי שהיה לו, הסתכן באובדנו או באובדן פעימותיו, כמו הגברת הולצמן, שהקריבה את חייה על מזבח התקוות העלומות או איזו תפארת לא נודעת. ולאה ואביה הוסיפו לרכון וללקט פירורי דברים שהשתבשו.

ואחרי שגילתה את בדלי הסיגריות בעץ של הסנדוויצים, וכל מיני שובלי ריח מצאו את דרכם אל אפה, ואחרי שהיא הפעילה את המכונה לפיענוח צפנים שנמצאת בראשה. רק אז נתחווירו לה הדברים, והסוד הזה היה אחד הסודות היחידים שהצליחה לשמור עליהם. בארוחת הצהריים של יום השישי, כשגברת הולצמן נעדרה לה, היו לאה ואביה בוצעים את הלחם בידיים וטובלים באחת הקופסאות שלה מבלי שטרחו לרוקן אותה לצלחת. וככל שרבו הפירורים על השולחן, כך התעצם טעמו של הלחם הטבול, וכמות החלבונים ש"על הילדה לאכול" לא נחשבה כלל. והם אכלו ונאנחו, אבל לא כדי למנות את תחלואי העולם הזה, אלא את תענוגותיו. ואביה היה אומר: "בגד ללבוש ולחם לאכול וגם קורת-גג — זה מה שצריך." ומדי יום שישי, כשהיה אומר את המשפט הזה, היתה לאה נזכרת באמה שאמרה: "הוא לא צריך כלום. די לו בלחם ומים." ובזמנים של רוגז היתה מוסיפה ואומרת: "בלחם צר ובמים לחץ." ולאה הבינה את הלחם צר אבל את המים לחץ לא הבינה. שתי קופסאות מן הקופסאות שאמה הכינה, נועדו ליוסקה מל"ו הצדיקים. שנים רבות עברו עד שלאה הבינה של"ו הצדיקים אינו כינוי של גנאי אלא נעשה לכזה בפיה של אימה. גברת הולצמן ראתה ביוסקה את אחד מתחלואי העולם הזה. "יוסקה שלך" היא היתה אומרת כאילו היה איזה כתם שלא ניתן להסירו. ואולם, אפילו ל"ו הצדיקים שהשתרכו אחריו לא העיבו עליו, כי מדי שבת בצהריים, אחרי הארוחה, היה אביה מצר את שולי מכנסיו בעזרת שני אטבי כביסה, ואימה היתה מצרה את עיניה במן מבט שדי היה בו כדי להעכיר את טעמו של הביקור, אבל לא לחלוטין כנראה, כי גם עם כל המבט הזה היה אביה מוסיף ומהדק את מכנסיו ועולה על האופניים ונעלם.

בשבתות שאימה נעדרה מן הבית, הצטרפה לאה אל אביה במסעו, אלא שאז היו מקדימים את צאתם, הם ושתי הקופסאות, והשמלה הלבנה, שלא כמו אחריותיה התכולות, לא היתה איזה שריד ארכיאולוגי מן התורה ואפשר היה לשמוח בה ואפילו להסתובב כדי שיווצר פעמון ענק. כרגל הם צעדו. ולא היו טיולים כמו הטיולים האלה. ואפילו אן, שהיתה פוסעת בין צללי האשוחים הארוכים והמחודדים שנפלו על-פני האפרים מעבר לנחל ומסביב לבריכת המים המזהירים, לא זכתה שתהא פוסעת בדרך יפה כמו דרך השבת שלהם. אצל יוסקה הם פרקו את הכבודה על השולחן ויוסקה היה מחייך לעומתה ואומר: "נו, כמה יפית עלמה צעירה." לא כמו שאר האנשים שאמרו, כמה גדלת, או אני זוכר אותך מן העריסה. כי אפילו אם יוסקה נזקק למין "אני זוכר" שכזה, היה זה כדי לציין שהידידות ביניהם היא ידידות ארוכת שנים ולא כדי להשתמש ביתרון של "אני ראיתי אותך עוד כשהיית קטנה, אבל את?" אחרי שאכלו, ויוסקה שיבחה את התבשילים של אימה, ולאה חשבה שאולי אינו יודע דבר על העיניים שלה שהיתה מצרה ועל ל"ו הצדיקים שהיתה כורכת בעקבותיו, היו אביה ויוסקה פורשים לדון בעניינים שהשתיקה יאה

קללת מתילדה אוריון

אשתו הממלמלת מתוך שנתה: "סליחה, גברת מתילדה... אני נשבעת... לא צחקתי.. תאמיני לי... אני אוהבת אותך... באמת, גברת מתילדה." ואחר שבה ושקעה בשינה טרופה ומתנשפת. בלילה שלפני ראש-השנה העיר חלום-ביעותים את יששכר-בר. הוא פקח את עיניו והפעיל את מנורת-החשמל כדי לבדוק את השעה. אולם, כשצודד מבטו אל אשתו, הידועה לו בשנתה המיטלטלת, נדהם לראותה שכובה לצדו בלא נוע, ראשה שמוט מן הכרית, פניה רכונים כלפי מטה, אישוגיה פעורים ועיניה מגולגלות לאחור, קרות וגבישיות. למחרת, ערב ראש-השנה, כשבני המושבה נהרו עם בוקר לבית-העלמין כדי להשתטח על קברי יקיריהם, הוביל קומץ בני-משפחה וידידים את גברת בלומה סלומון למנוחתה האחרונה. וגם הספקנים שבספקני המושבה, וגם הקשוחים שבקשוחים, נפל פחד מתילדה אוריון עליהם והיו תולים את פניהם ברכיע, מתייראים מפני הקשת בענן, מיחלים לרוח-הסתיו שתמרוט את עלעלי הוויסטריה הסינית ותוליקם הרחק אל מעבר למישורי החמרה האדומים, אל מקום שבו גם המוות אינו מבדיל בין הקדושים והקדשות ההופכים באישון לילה לבשר אחד.

החשך מעמ' 45

אולם גברת בלומה לא הסתפקה בכך. אימת-המוות שאחזה בה לא שככה עד שמחלה על כבודה והלכה עם יששכר-בר אל ביתה של מתילדה אוריון לבקש את מחילתה. שעת-הצהריים היתה שעה דלה בעיסוקה של מתילדה אוריון, ושני אורחיה המפוחדים נקשו על דלתה באצבעות רפויות. כדי למנוע אי-הבנה מכיכה לא דיבר יששכר-בר אלא הגברת בלומה לבדה: "גברת מתילדה, זו אני בלומה סלומון, אשתו של יששכר-בר מבית-המרחץ. את יכולה לפתוח לי?" מתוך הדירה עלה הימהום נחרני. "גברת מתילדה" — התחננה בלומה סלומון — "רציתי רק לבקש ממך סליחה על מה שקרה, את יודעת. לא התכוונתי, אני נשבעת. לא התכוונתי להעליב אותך. בחיים לא עשיתי דבר רע לאף-אחד. את שומעת אותי, גברת מתילדה!" מן הדירה השיב קול נהמה זועף כגלגול חבית מידרדרת המאיימת להתנפץ אל גדר אכנים. גברת בלומה ויששכר-בר עמדו עוד דקות ספורות ליד הדלת האכזרית ואחר נואשו. פנו לאחור ונטשו את תקוות המחילה. אף-על-פי-כן משעשו מעשים אלה נחה במקצת דעתם של יששכר-בר ואשתו, והמפגש המצרר של הגברת בלומה עם מתילדה אוריון החל להשתכח. רק פעם אחת התעורר יששכר-בר באישון-לילה לקול

חיפושי נפט של פז בע"מ

השוקדת על מציאת מקורות נפט וגז
במדינת-ישראל –

מברכת את קוראי "עיתון 77"
ומשתתפיו
לרגל השנה האזרחית החדשה.

חיפושי נפט של "פז" בע"מ
רח' הגפן 4 חיפה
טל. 04-567343

פוליטיקה הכאב הזה

הסופרת בתיה גור מביאה על פני שלושים עמודים את סיפור הסבך העמוק של עיירות הפיתוח, חורף '89; תמונה קבוצתית עם נשים גברים וילדים, המשלמים את המחיר הכבד, המיותר של אינ-אונות ישראלית גדולה

פוליטרוק: בועז עברון, עדית זרטל, ירון לונדון, רוביק רוזנטל, שוכרי עבר, גיל הראבן
טעם: אריאל הירשפלד, רינה ליטוין, רחל נאמן, אביגדור פלדמן, אסתר זנדברג, שרה חניסקי
עורך: גדעון סאמט

להשיג בדוכנים ובחנויות הספרים. ניתן לבזבז מוני באמצעות כרטיס ויזה/מאסטרקארד במלפון 052-5101606

תיאטרון בית ליסין

הצגות ה-100

אורח בא!

הצגות ה-200

חצוצרה בואדי

מאת לארי שו
בימוי: מיכה לבינסון

"...שפע סיטואציות קומיות...
הקהל על הריצפה..."
(ידיעות אחרונות)
"...הצגה משעשעת לכל אורכה...
שנונה ואינטליגנטית..."
(חדשות)
"...אוהד שחר ואבי קושניר עושים
דואטים סלפסטיק מטורפים..."
(חדשות)

מאת
שמואל הספרי ובבימויו
על-פי ספרו של סמי מיכאל

"...הצגה יפה ומרגשת – בידור
מעולה..."
(חדשות)
"...ציור מלא הומור המבוצע היטב..."
(ידיעות אחרונות)
"...עלילה רבת התרחשויות ושיאים,
מטלטלת את צופיה בין פרצי צחוק
חסרי-מעצורים לבין געיות בכי
קורעות את הלב... שחקנים נהדרים...
תיאטרון טוב..."
(ידיעות אחרונות)

בורגנים

הפקה משותפת לתיאטרון בית ליסין
ולתיאטרון העירוני באר שבע

מאת: מקסים גורקי • נוסח עברי: ערן בניאל • בימוי: רוג'ר סמית •
תפאורה: אלי סיני • תלבושות: עדנה סובול • תאורה: נתן פנטורין •
מוסיקה: שוש רייזמן •

משתתפים: (לפי סדר הא"ב): אהובה בן, מיכל בת אדם, אלבי גבריאל, עמי דיין, חגית דסברג, הוגו ירון, דבורה קידר, חנה ריבר, יגאל שדה, שמואל שילה, דליה שימקו, רפי תבור.

מיס דיזי

מאת אלפרד אורי • תרגום: דניאל לפין • בימוי: ציפי פינס •
תפאורה: דגלס היפ • תאורה: פליס רוס •

משתתפים: אורנה פורת, גבי עמרני, אבי אוריה
הצגות ראשונות
9,8,7,6,5 בינואר.

תיאטרון בית ליסין, ויצמן 34 ת"א 62091. טל. 03-256222

חובת צעקה!! רבעון להגות ולחינוך

יצא לאור גליון מס' 3 של ח"ץ – חובת צעקה – כתב עת חדש לחינוך ולהגות בהוצאת המרכז לתרבות וחינוך בהסתדרות הכללית.

פרופ' אדיר כהן, עורך ח"ץ:

"ח"ץ מבקש להזעיק אליו מחנכים ומורים, הוגים ויוצרים, סופרים ואמנים, פעילי תרבות ואנשי מעשה, חוקרים ואנשי מדע, פוליטיקאים ומנהיגים, שאינם משלימים עם אובדן החזון ואפס המעשה, המחפשים דרך, המתלבטים ומתמודדים, המבקשים לטלטל את כולנו משלוותנו המדומה".

משתתפים בחוברת מס. 3 (לפי סדר א"ב): דר' יוסי אופיר, יצחק א. אורפז, דר' עופרה אילון, אבישי איל, דר' נמרוד אלוני, דר' מג'ד אלחג', עמליה ארגמן-ברנע, אריה בן-גוריון, אהרן ברנע, פרופ' נורית גוברין, אלכס זהבי, פרופ' אברהם יוגב, דר' רות לין, גיורא לשם, מארי, אלכסנדר מנור, עודד פלד, מנחם רגב, גיורא רוזן, צבי רפאלי, פרופ' סם ש. רקובר, פרופ' חיים שוהם.

הרשמת המנויים לח"ץ בעיצומה. נשמח לכלול אותך בין מנויינו.

גזור ושלח _____ גזור ושלח _____ גזור ושלח _____

לכבוד המחלקה לחינוך – מערכת ח"ץ
המרכז לתרבות ולחינוך

רח' ארלוזורוב 93, תל-אביב

אני מעוניין לחתום על 4 חוברות ראשונות של רבעון ח"ץ. אנא שלחו אלי לפי הפרטים הבאים:

שם _____ משפחה _____

כתובת _____ מיקוד _____

טלפון _____

רצ"ב צ'ק ע"ס 40 לפקודת "המרכז לתרבות ולחינוך" עבור 4 חוברות ראשונות.

חתימה _____

כל העולם ישראל כרטיס

מהיום ישראל כרטיס בינלאומי

אם עדיין אין לך ישראל כרטיס הכנס עוד היום לסניף הבנק שלך כדי לקבל את הכרטיס החדש. אם יש לך ישראל כרטיס, הכרטיס הנמצא ברשותך תקף עד למועד פקיעתו. תוכל להזמין כרטיס חדש בסניף בו מתנהל חשבונך.

ישראל כרטיס ויוקורד כרטיסי האשראי של לקוחות הבנקים: בנק הפועלים, הבנק הבינלאומי הראשון לישראל, בנק אוצר החייל, בנק המזרחי המאוחד, בנק קונטיננטל לישראל, בנק מסד, בנק יהב לעובדי המדינה, בנק אמריקאי ישראלי, בנק פועלי אגודת ישראל, בנק למימון ולסחר, בנק הבניה לישראל.

מהיום, כרטיס האשראי המכובד ביותר בארץ הוא כרטיס האשראי המכובד ביותר בעולם.

מהיום, כרטיס ישראל כרטיס הוא גם כרטיס MASTERCARD וגם EUROCARD. כולם בכרטיס אחד.

ישראל כרטיס החדש פותח בפניך דלתות ב-7,200,000 בתי עסק. בכל מקום בארץ ובעולם.

לבחירתך ישראל כרטיס החדש - בשתי צורות:

- כרטיס ישראל כרטיס בינלאומי, הנושא את סימלי ישראל כרטיס, MASTERCARD, EUROCARD. הניתן לשימוש בארץ ובעולם.
- כרטיס ישראל כרטיס מקומי הנושא גם הוא את שלושת הסמלים, התקף בישראל בלבד.

בטון מובא זה

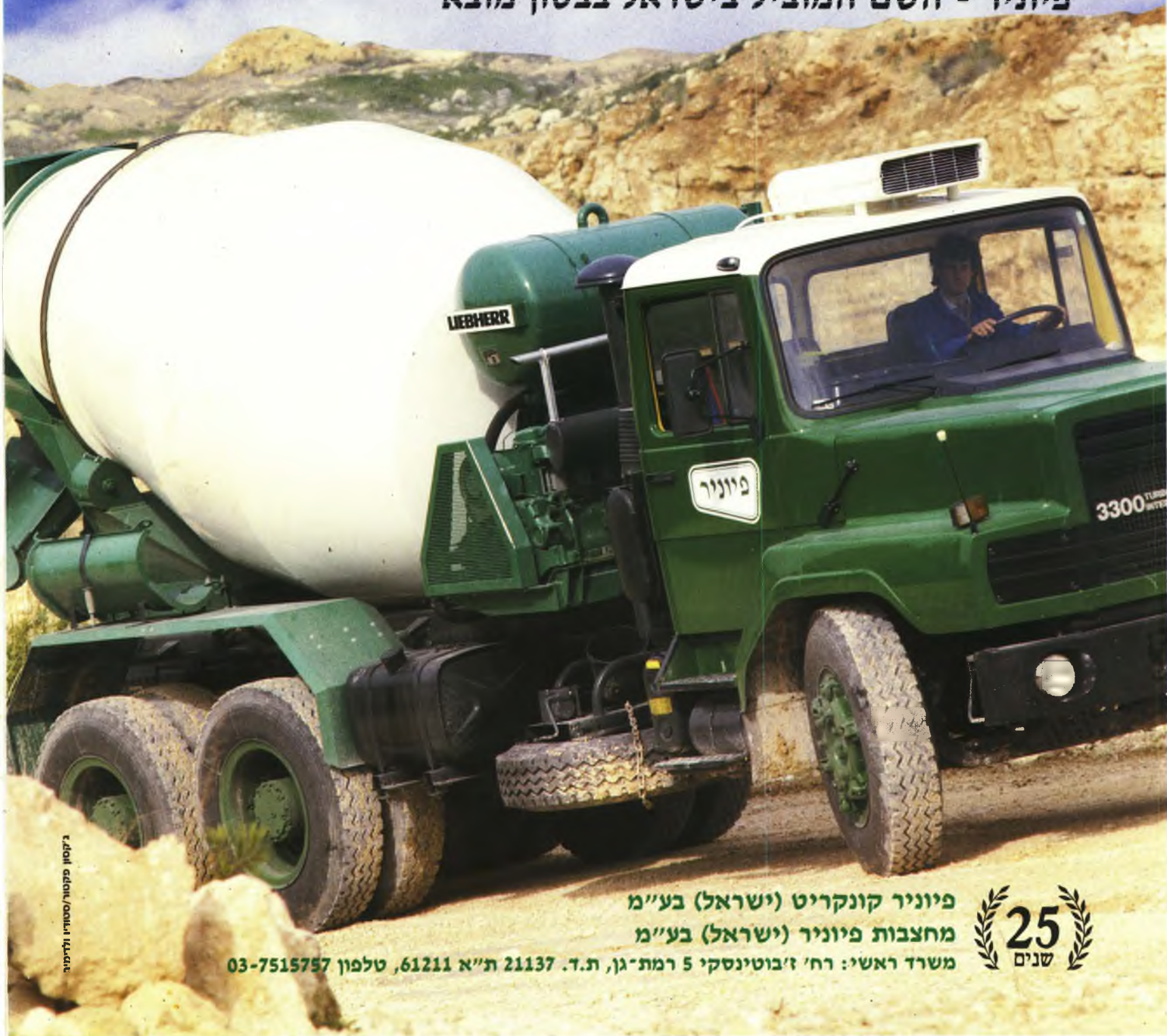

בונים את ישראל - חצי יובל

מפעלי הבטון והמחצבות של פיוניר פזורים בכל הארץ ויכולים לספק בטון מובא, בט-קל, טיט וחומרי מחצבה באיכות מעולה ובכל מקום.
אם אתה קבלן, מהנדס בנין או שיש בכוונתך לבנות בעצמך - פנה לפיוניר.

חברת פיוניר הינה חלוצת הבטון המובא בישראל. במשך 25 שנה מסמל השם פיוניר - בטון מובא באיכות גבוהה.
פיוניר הינה חברה בינלאומית מהמובילות בעולם באספקת בטון מובא וחומרי מחצבה, המתמחה בחציבת מינרלים ובתעשיית הנפט.

פיוניר - השם המוביל בישראל בבטון מובא

פיוניר קונקריט (ישראל) בע"מ
מחצבות פיוניר (ישראל) בע"מ

משרד ראשי: רח' ז'בוטינסקי 5 רמת-גן, ת.ד. 21137 ת"א 61211, טלפון 03-7515757

